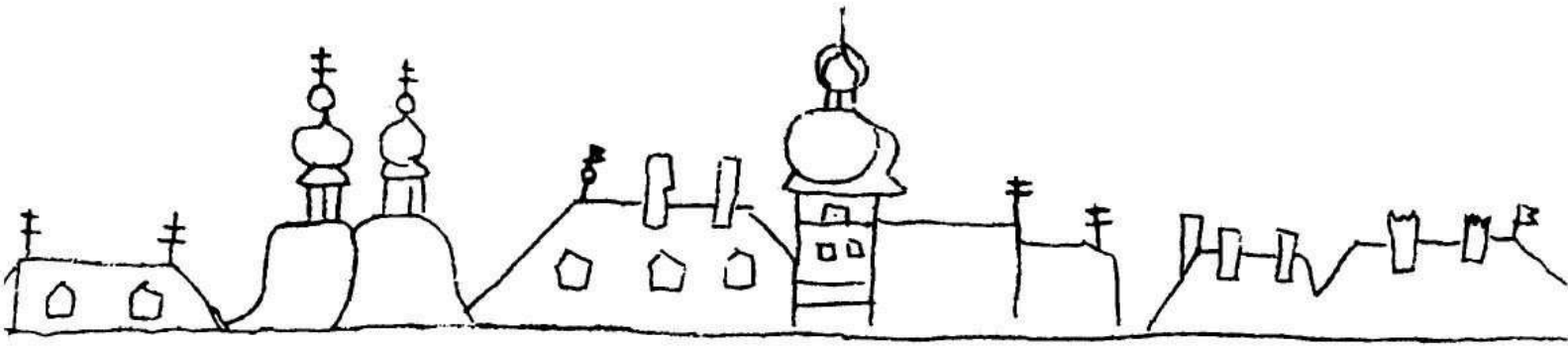

Krajský pamiatkový úrad Trnava

Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 6

Zborník zo seminára
konaného dňa 3. 12. 2002

Trnava 2003

OBSAH

Nejstarší měšťanská architektura královských měst Brna a Trnavy, pokus o srovnání ..... **str. 1–10**
Mgr. Petr Holub, David Merta, Mgr. Marek Peška, PhDr. Rudolf Procházka, CSc.,
Mgr. Dana Zapletalová, Mgr. Antonín Zůbek
Archaia Brno o.p.s.

Stavebno-historický vývoj domu na Hviezdoslavovej ul. č. 12 v Trnave ..... **str. 11–22**
K typu prejazdového domu s jednorázovo vzniknutým uličným krídlom
Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc. – Ing. Milan Kazimír
Krajský pamiatkový úrad Trnava

Z výsledkov výskumu domu č. 1 na Hlavnej ulici v Trnave ..... **str 23–28**
PhDr. Štefan Oriško, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Nové nálezy mincí z Trnavy ..... **str 29–32**
PhDr. Ján Hunka, CSc.
Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied Nitra

Nové archeologické pramene k poznaniu kultúry Slovanov v 8.–11. storočí na Trnavskej sprašovej pahorkatine ..... **str. 33–42**
PhDr. Danica Staššíková-Štukovská
Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied Nitra

Význam ochrany historických organov so zameraním na trnavský región ..... **str. 43–50**
Mgr. art. Stanislav Šurin
Bach Society Slovakia

K nálezom v podkroví domu na Potočnej ul. č. 65 v Skalici ..... **str. 51–57**
Ing. arch. Renáta Žemberová – Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc.
Krajský pamiatkový úrad Trnava

Petr Holub, David Merta, Marek Peška, Rudolf Procházka, Dana Zapletalová, Antonín Zůbek

Nejstarší měšťanská architektura královských měst Brna a Trnavy, pokus o srovnání

Trnava a Brno - dvě královská města ve dvou sousedních státech, vzdálená 131 km vzdušnou čarou, vykazují ve svých počátcích mnohé společné, či alespoň blízké rysy. Města se nacházejí v oblasti středního Podunají, ve významné středoevropské kulturní oblasti, která byla na počátku 13. století ovlivněna příchodem nových osídlenců. Obě města v době svého vzniku patřila k nejvýznamnějším v rámci svých států, obě byla v relativně brzké době vybavena královskými výsadami. Ač o kontaktech jejich obyvatel nemáme ve 13. a na počátku 14. století přímých zpráv, nelze vzhledem ke spojení významnou obchodní stezkou (via regni Bohemiae spojující Prahu s Ostřihomí, Stoličným Bělehradem a Budínem)[1] o vzájemných kontaktech pochybovat. Vazba na dálkový obchod hrála v obou lokalitách důležitou roli, což mimo jiné dokládají patrocinia kostelů zasvěcená sv. Mikuláši.[2] V případě Trnavy jde dokonce o hlavní farní kostel (poprvé uvedený r. 1211, resp. 1212), u kterého se předpokládá nestarší, ještě předlokační trhová osada.[3] Brněnský sv. Mikuláš představuje "pouze" filiální kapli k farnímu kostelu německých kolonistů, sv. Jakubu. Obě města dostala brzy po svém vzniku významný soubor výsad. Brněnští přísežní jako vzor zvolili jedno z nejvýznamnějších ucelených městských práv soudobé Evropy - babenberská městská práva, která přizpůsobili vlastním požadavkům. Ta se později stala konceptem pro královská privilegia z r. 1243.[4] Městské privilegium pro Trnavu z roku 1238 je prvním na Slovensku. Vykazuje specifika uherských městských výsad odvozená od listiny pro Stoličný Bělehrad.[5]

Srovnání prostorového vývoje osídlení v prvních desetiletích urbanizace obou měst zatím není možné vzhledem k stále víceméně hypotetickému vymezení předlokačního sídelního jádra Trnavy.[6] Vyměření poměrně pravidelného obdélného půdorysu se předpokládá v době blízké udělení privilegia. Relativně plochý terén, členěný pouze potokem a mírnou vyvýšeninou s kostelem sv. Mikuláše, poskytl lokátorům relativně dobré možnosti organizace prostoru, byť klasický ortogonální půdorys vyměřen nebyl. Struktura dlouhých průběžných ulic, z nichž západní (Hlavná-Štefánikova) s výrazným soustředěním zděných domů[7] plnila ve spojení s nevelkým Trojičným náměstím nepochybně i tržní funkci.

Již dosti hluboko do 1. poloviny 13. století se v Trnavě klade vznik opevnění, nejdříve tvořený hranolovými věžemi spojenými dřevozemní fortifikací.[8] Velikostí areálu v hradbách (56 ha) město vyniká nad většinou českých i slovenských měst včetně Brna (36 ha).[9] Prostorový vývoj Brna kromě členitějšího terénu na vyvýšené terase nad inundací vodoteči Svratky, Svitavy a Ponávky ovlivnilo předlokační osídlení pod chrámem sv. Petra,[10] ke kterému na počátku 13. století přibylo německo-románské osídlení s chrámem sv. Jakuba.[11] Vznikl tak duální půdorys se dvěma tržišti a dvěma farními obvody, byť k právnímu sjednocení muselo dojít jedno až dvě desetiletí před udělením zmíněného privilegia. Vznik kamenné fortifikace lze klást nejdříve do druhé čtvrtiny 13. století. Městské opevnění od počátku tvořila hlavní hradební zeď s hranolovými i válcovými věžemi, před ní se rozkládal prostor parkánu vymezený parkánovou zdí tvořící zároveň vyzdívku vnitřní strany příkopu. Parkánová zeď byla také opatřena půlkruhovými baštami. Město bylo přístupné zpočátku pěticí bran.[12]

V obou městech se brzy usazují mendikantské řehole. V Trnavě to jsou klarisky (před 1239) a františkáni (kolem 1240), poněkud později dominikáni, kteří snad nahradili starší komendu johanitů.[13] V Brně se již ve 30. letech 13. století setkáváme s františkány při kostele sv. Janů a dominikány u kostela sv. Michala, kolem r. 1240 vzniká méně obvyklý klášter augustiniánek s kostelem Panny Marie.[14]

Poznání počátků měšťanské architektury Brna dosáhlo díky neutuchajícím výzkumům relativně vysokého stupně. Určitou slabinu představuje poznání charakteru obytné zástavby předlokačního Brna. I když je v historickém jádru města zachyceno osídlení od poloviny 12. století, nepodařilo se doposud zachytit žádný prokazatelně obytný objekt.[15] Tento fakt je zapříčiněn jak stavem poznání, tak i skutečností, že předpokládaná nadzemní zástavba byla zničena stavební činností již v období středověku. Za součást nejstarších obytných staveb můžeme považovat dva jednoduché kvadratické sklípky zahloubené do sprašového podloží, dokumentované při výzkumech na náměstí Svobody č. 17 a Dominikáské č. 5.[16] Sklípky byly nepochybně součástí rozsáhlejších staveb jejichž nadzemní části se nepodařilo zachytit. Interpretaci potvrzují vypreparované podlahy obou objektů, sestávající z jílového nášlapu. Obě

Legenda k obr. 1. Brno - historické jádro města, lokalizace archeologicky zkoumaných suterénů. 1 - Moravské náměstí (blok 50), 2 - Česká (blok 39), 3 - parkoviště Veselá (blok 44a), 4 - Jakubská č. 4, 5 - Jakubská č. 6 (blok 34), 6 - Rašínova (blok 41), 7 - Jakubské nám. č. 1 (blok 41), 8 - Jakubské nám. č. 4 (blok 41), 9 - Jakubské nám. (blok 41), 10 - Mozartova (vozovka), 11 - Mozartova (vozovka), 12 - Dvořákova vozovka (blok 35), 13 - Kozí č. 3, 14, 15, 16 a 17 - Rašínova č. 4, 18 - Panenská park, 19 a 20 - Panenská park (blok 19), 21 - Nová radnice, nádvoří, 22 - Panenská vozovka (blok 20), 23 - Dominikánské nám. č. 1, mincmistrovský dům (blok 19), 24 - Nám. svobody (blok 48), 25 - Nám. svobody č. 8, 26, 27 a 28 - Kobližná č. 4, 29 - Kobližná č. 10, 30, 31 a 32 - Vachova (vozovka), 33 a 34 dominikánský klášter, 35 a 36 - Dominikánská č. 17-19, 37 - Dominikánská č. 11/13, 38 - Dominikánská č. 9, dům pánů z Kunštátu, 39 a 40 - Dominikánská č. 5, 41 a 42 - Dominikánská č. 7, 43 a 44 - Starobrněnská č. 8, 45 - Starobrněnská č. 6, 46 - Starobrněnská č. 2-4, 47 - Mečová č. 4, 48 a 49 - Mečová č. 6, 50 - Starobrněnská č. 12, 51 - Radnická č. 8 Stará radnice, 52 - Zelný trh č. 9, 53 a 54 - Zelný trh č. 3 (Reduta), 55 - Josefská č. 8, 56 a 57 - Josefská č. 7-9, 58 Nám. svobody č. 17 (dům pánů z Lipé). Pro přehlednost jsou vyznačeny i církevní stavby, které stály před rokem 1250. A - chrám sv. Petra, B - farní kostel sv. Jakuba, C - dominikánský klášter s kostelem sv. Michala, D - minoritský klášter s kostelem sv. Janů, E - herburský klášter (dominikánky) s kostelem Nanebevzetí panny Marie, F - synagoga.

Obr. 1.

stavby zanikly nenásilně v první třetině 13. století.

Výstavba mladších dřevohliněných domů[17] nastupuje v masivním měřítku dle archeologické stratigrafie v závěru první třetiny 13. století.[18] K dataci výstavby objektů kromě stratigrafie také významně přispěla dendrochronologie.[19]

V historickém jádru města Brna bylo dosud zkoumáno více než 60 situací, které jsou v současnosti interpretovány jako zahloubené suterény dřevohliněných domů. Z těchto staveb se dochovaly pouze do podloží zahloubené části, v několika případech snad i pozůstatky vertikálních sloupových konstrukcí nadzemních prostor domů (Rašínova č. 4, Dominikánská č. 5). Obecně lze tyto objekty charakteri-

zovat jako rozsáhlé a hluboké výkopy víceméně pravidelného půdorysu, v zjednodušené podobě nejčastěji obdélného či čtvercového. V brněnských podmínkách je jejich podstatná část zahloubena do podložních vrstev - půdního typu a sprašových návějí. Stěny výkopů jsou přímé, případně stupňovité, svislé či nanejvýš prudce nebo strmě šikmé. Dno bývá ploché, může být udusané, někdy se na něm nacházejí vrstvičky interpretované jako "nášlapy" či podlahové úpravy. Rozměry jednotlivých suterénů jsou značně variabilní od plochy 16 m² (4 x 4 m), až do 120 m² (7 x 17 m). Zahloubení do okolního terénu dosahuje 1,5 až 3,0 m.

Ve sledovaných suterénech často zaznamenáváme archeologické doklady někdejších dřevěných konstrukcí. Jedná se jak o doklady vertikálních konstrukčních prvků, tedy sloupové či kůlové jamky, tak i o doklady prvků uložených horizontálně, tedy o žlábky většinou rovnoběžné se stěnami výkopů, do nichž byly fixovány trámy a další konstrukční prvky (košatina, deštění apod.). Vlastní fyzické dochování původních dřevěných prvků je v brněnských podmínkách možné v podstatě jen v transformované podobě, například ve formě uhlíkatých "pruhů" a vrstviček, v lepším případě až větších zuhelnatělých kusů dřev.[20] Na základě terénních pozorování však můžeme prohlásit, že dřevěné prvky byly v suterénech využity k obložení a vyztužení stěn, jako nosné konstrukce stropu a také na výstavbu příček dělících rozsáhlejší plochu na menší jednotky. Stěny byly u některých domů opatřeny i vápennou omítkou (nám. Svobody č. 17). Ve dvou případech je doložena kamenná plenta nahrazující, respektive staticky zpevňující jednu či dvě stěny dřevohliněné původní konstrukce suterénu ještě v období existence stavby (Dominikánská č. 5 a Dominikánské nám.).

Prostor suterénů byl přístupný prostřednictvím vysunutých, zahloubených vstupních šíjí. Ve zkoumaných případech se jednalo o jednoduché výkopy s rampovitým či stupňovitým dnem svažujícím se k podlaze sklepa. Výjimkou není přítomnost dokladů dřevěné sloupové konstrukce, v několika případech i konstrukce zděné. Zatím nepříliš početný soubor odkrytých vstupních šíjí ukazuje na značnou variabilitu orientace vstupu. Lze uvést příklady se šíjí podél boční stěny, umožňující vstup pravděpodobně z průjezdu (Rašínova č. 4), i vchodové rampy obrácené do týlu městiště (Kobližná č. 3, Dominikánská č. 5-7, Náměstí svobody č. 17), snad i k parcelní hranici (Dominikánská č. 7)[21].

Dosud se ve větší míře nepodařilo zkoumat dispoziční návaznost a propojenost zahloubených suterénů vůči nadzemním částem někdejších domů, což souvisí s poměrně značně narušeným archeologickým terénem ve městě. Nejméně ve dvou případech však byla zachycena řada sloupových jam rozestavěných rovnoběžně s dochovanou hranou suterénu. Do jam byly nepochybně ukotveny dřevěné sloupy jedné z nadzemních stěn příslušného domu, vzdálené 1 m od hrany sklepa (Rašínova č. 4, Dominikánská č. 5). Jako doklady domů přináležejících k suterénům se nabízejí pouze destrukce jejich nadzemních konstrukcí sesuté a zplanýrované do prostoru sklepa, který již nebyl obnoven. Na základě jejich rozboru, za pomoci zahraničních analogií a výpovědi historických pramenů můžeme prohlásit, že suterény přináležely k dřevohliněným domům, a to i několikapodlažním, u kterých se využívalo konstrukce hrázděné a srubové (dokumentováno nálezy mazanic[22]).

Zajímavá je skutečnost dokládající několik fází těchto objektů na jedné parcele v průběhu 13. století (Dominikánská č. 7). Ve většině případů se jedná o reparaci stávajících staveb, ojediněle pak o novostavbu v důsledku zániku starší stavby požárem.[23]

Přibližně polovina dokumentovaných dřevohliněných domů zanikla požárem, což dokládají místy více než 1 m mocné mazanicové destrukce nad podlahou. Ostatní stavby byly zbourány a zasypány zcela řízeně.[24] Zánik suterénů lze datovat do poslední třetiny 13. století až počátku 14. století, a to na základě nálezových souborů získaných ze zásypů těchto objektů.[25] Dataci zániku podporuje i výstavba zděných domů, která postupně dřevohliněnou architekturu zcela vytlačila.[26]

Sporadicky již v 1. polovině 13. stol., četněji pak od 2. poloviny téhož věku počíná výstavba zděných domů, rovněž alespoň zčásti podsklepených.[27] Z hlediska vývoje zástavby se podařilo prokázat, že kamenná jádra nahrazují dřevohliněné domy a v některých případech na ně navazují. Tato situace je zřejmá u staveb v ulici Starobrněnská na parcelách domů č. 2-4 a č. 8.

K nejstarším lze počítat zvláště suterén domu v areálu minoritského kláštera,[28] nejnověji se podařilo odkrýt negativy zdiva povrchové obdélné stavby v areálu rajského dvora kláštera dominikánů. Nejstarší jádra jsou vesměs jednoprostorová, čtvercová či obdélná. Mezi dvouprostorovými půdorysy lze odlišit ty, které se vyznačují úzkou obdélnou místností v týlu či po straně, přiloženou k hlavní prostoře (nám. Svobody č. 8, snad Minoritská č. 1).[29] Ze zatím ojedinělých

Legenda k obr. 2. Brno, historické jádro města v hradbách. Archeologicky a stavebně-historicky doložená zástavba z II. poloviny 13. století.
Zděné měšťanské stavby ze závěru 13. století: 1 Radnická č. 8, 2 Zelný trh č. 7, 3 Zelný trh č. 9, 4 Minoritská č. 2, 5 Starobrněnská č. 2/4, 6 Starobrněnská č. 8, 7 Starobrněnská č. 12, 8 Náměstí Svobody č. 8, 9 Náměstí Svobody č. 7, 10 minoritský klášter dům I, 11 minoritský klášter dům II, 12 Mečová č. 2 dům I., 13. Mečová č. 2 dům II., 14 Orlí č. 3, 15 Kobližná 4 dům I., 16 Kobližná 4 dům II., 17 Kobližná č. 10/12, 18 Česká č. 10, 19 Dominikánská č. 5, 20 Dominikánská č. 7, 21 Dominikánská č. 11, 22 Dominikánská č. 13, 23 mincmistrovský sklep - Dominikánské náměstí 1, 24 Františkánská č. 1/3/5, 25 Františkánská č. 9, 26 Petrov č. 4, 27 Orlí č. 6, 28 Panská č. 3, 29 Náměstí Svobody č. 15, 30 Veselá č. 2, 31 Běhounská č. 7, 32 Běhounská č. 9, 33 Jakubská č. 6, 34 Poštovská č. 1/3, 35 Dominikánská č. 9 - dům I a II, 36 Radnická č. 2 - dům I, 37 Radnická č. 2 - dům II, 38 Náměstí svobody č. 17 - dům I, 39 Náměstí svobody č. 17 - dům II, 40 Náměstí svobody č. 18, 41 Petrov č. 2, 42 Zelný trh č. 4, 43 dům v ústí ulice Dvořákovi do Kozí, 44 dům v Dominikánském náměstí, 45 Veselá 37, 46 Česká 9, 47 Česká 6, 48 Náměstí Svobody 4, 49 Beethovenova (před západním průčelím kostela Nanebevzetí Panny Marie), 50 Mozartova 1, 51 Mozartova 3, 52 Kobližná 21, 53 Náměstí Svobody 18, 54 Náměstí Svobody 12, 55 Dominikánský klášter - rajský dvůr.
Pro orientaci doplněno o sakrální stavby ze stejného stavebního horizontu: A - chrám sv. Petra, B - farní kostel sv. Jakuba, C - dominikánský klášter s kostelem sv. Michala, D - minoritský klášter s kostelem sv. Janů, E - herburský klášter (dominikánky) s kostelem Nanebevzetí panny Marie, F - synagoga, G kostel sv. Mikuláše, H kaple Panny Marie a sv. Václava.

Obr. 2.

příkladů dalších dvoudílných staveb s rovnoměrnějším členěním lze uvést hloubkově orientovaný dům Starobrněnská č. 8[30] a Minoritská č. 2[31]. Honosnou a půdorysně poněkud výjimečnou stavbu představuje dům Radnická č. 8, kde se snad v rohu podélně orientovaného dvoutraktu nacházela věž, jejíž druhé nadzemní podlaží bylo zaklenuto křížovou klenbou s raně gotickými konzolami z doby krátce před polovinou 13. století.[32]. K největším profánním stavbám 13. století patří nepochybně obdélný, okapově orientovaný palác na Dominikánském náměstí č. 1, v suterénu jednodílný, v přízemí pak dvoudílný, příčka byla založena na pasu překračujícím prostor suterénu.[33] Obdobně řešená stavba se nacházela

na Zelném trhu č. 9.[34] Všechny zjištěné domy byly ve větší či menší míře podsklepeny. V některých příkladech nebyla spodní podlaží zcela zapuštěna (Minoritská č. 1, nám. Svobody č. 8). Dochované, resp. v úplnosti prozkoumané příklady dokazují přítomnost vstupní šíje, opět s dosti různorodou orientací. Mimo běžné směřování do ulice (Dominikánská č. 11, Starobrněnská č. 10, Kobližná č. 2, nám. Svobody č. 8, Petrov č. 2) najdeme i příklady orientace otočené do týlu parcely (Dominikánská č. 5, Petrov č. 4)[35] nebo do boční části městiště (Dominikánská č. 7, Petrov č. 7). Suterény byly kamenné, v drtivé většině plochostropé. Jednou z klenutých, velmi dobře zachovaných výjimek je sklep domu č. 2 na Petrově. Až na výjimky (Nám. Svobody č. 8) postrádáme v suterénech stavební detaily z opracovaných kamenických prvků. Osvětlovala je okna se strmými bankály, většinou orientovaná do ulice (např. Kobližná č. 10, Dominikánská č. 9, Dominikánské náměstí č. 1), méně i do boční či týlní části městiště (Starobrněnská č. 8[36], Starobrněnská č. 2-4), případně u nárožních domů do postranní ulice (Zelný trh č. 9). Stavební detaily, zejména ostění oken, vstupů, vyzdění tzv. osvětlovacích nik, případně dalších architektonických detailů, jako jsou vynášecí pasy apod., byly vyzděny z nízkých cihel.[38] Povětšině se nedochovaly nebo nejsou přístupné záklenky okenních otvorů.[39] Výjimečný případ představuje kamenné ostění okna s trojlaločným završením s bobulemi z patra domu na Zelném trhu č. 7, datovatelné rovněž do doby kolem poloviny 13. století.[40]

Přechod na zděnou architekturu probíhal v centrálních částech města zejména ve 2. polovině 13. a ve 14. století. Základní otázkou, která dosud nebyla přesvědčivě zodpovězena, je absolutní datace. Možnost datování je vzhledem k absenci písemných pramenů (týkajících se stavebních úprav domů ve 13. a 14. století) i původních architektonických detailů velice omezena. K dataci je možno využít dendrochronologii,[41] archeologickou stratigrafii a stavebně historické analogie.

Nejvhodnější metodu datace v současnosti představuje archeologická stratigrafie. Ta je však využitelná pouze pro kamenná jádra ve stratigrafickém vztahu k odkrytým archeologickým situacím. Datace výstavby je většinou pouze rámcová (v intervalu dvaceti až třiceti let). U většiny případů jsme závislí pouze na dataci pomocí archeologických nálezů.[42] Dataci stavebního horizontu kamenných jader z hlediska stavebně historického nám umožňuje srovnání s význačnými sakrálními i profánními stavbami v Brně a jeho blízkém okolí. Lze tak učinit především porovnáním stavební techniky, zvláště pak vyhodnocením použití maloformátových cihel k vyzdění architektonických detailů, typických pro tento horizont. Zdivo těchto staveb je převážně kamenné, někdy v průběhu druhé poloviny 13. století však nastupuje i zdivo smíšené, se zlomky maloformátových cihel. Jako stavební materiál jsou využity kameny z místních zdrojů.[43] Spojovacím materiálem je hrubá, převážně oranžová vápenná malta ostřená malými oblázky. Této technice odpovídá nejstarší stavební fáze hradu Špilberku, datovaná do 70. let 13. století,[44] řadí se sem i II. stavební fáze chrámu na Petrově.[45] V obou případech byla využita shodná stavební technika s použitím maloformátových cihel. Nálezy těchto cihel jsou dále doloženy z výzkumu blízkého hradu Obřany, založeného před rokem 1270,[46] ale například i z městských hradeb, kde byly použity k vyzdění stínek cimbuří.[47] K dataci přispívá i odhalené základové zdivo kaple Panny Marie na Dominikánském náměstí, vystavěné stejnou technologii.[48] Do stejného časového, respektive stavebního horizontu, patří patrně i kostel sv. Mikuláše na náměstí Svobody.[49] Obdobně tomu je i u druhé stavební fáze kostela sv. Jakuba.[50] Na základě uvedených skutečností můžeme uvažovat o výstavbě kamenných jader někdy ve druhé polovině 13., případně na počátku 14. století. V případě Radnické č. 8 a "domu I" v minoritském klášteře je tomu tak snad již před polovinou 13. století.

Dnešní stav poznání s sebou přináší řadu otázek. Jako klíčové se jeví ne zcela jasné rozvržení nadzemního rozčlenění a konstrukcí. Orientace delší osy vůči ulici je velmi různorodá, což mj., souvisí s poměrně velkou variabilitou šířky parcel. Šachovnicové uspořádání sklepů na sousedících parcelách nasvědčuje tomu, že byla zastavěna větší plocha, než kterou vymezují půdorysy kamenných sklepů.[51] S otázkou zastavěné plochy souvisí i problematika nadzemní konstrukce. Prozatím není jasné, zda byly domy výhradně kamenné, nebo se jednalo o smíšenou konstrukci s hrázděným patrem, případně i přízemím. V Brně nebyly dosud nalezeny pozůstatky hrázděné konstrukce ze 13. nebo 14. století,[52] pomineme-li nepřímé doklady v archeologických nálezech otisků mazanice.[53] Také dochované původní zdivo přízemí či patra většinou nelze přiřadit nejstarší stavební fázi,[54] přesto určitým vodítkem mohou být odkryté archeologické situace. Na základě dnešních zkušeností však již lze konstatovat, že dřevohliněné i zděné domy v Brně náleží v podstatě k jednomu typu staveb, co se týká funkčnosti a rozsahu zastavěné plochy, respektive půdorysného rozvržení. Došlo zde pouze k inovaci v použití stavebního materiálu.[55]

Počátky trnavské měšťanské architektury byly zatím ponejvíce objasněny stavebně historickým, v omezené míře i archeologickým výzkumem.[56] Dnes již je identifikováno více než čtyřicet zděných jader datovatelných do prvního století života města. Novější nálezy však počínají vnášet světlo i do problematiky staveb dřevohliněných, byť zde poznání stojí teprve na začátku. Kromě mazanicových destrukcí s otisky prutů např. v ulici Vajanského lze zdůraznit zejména nález patrně suterénu takové stavby na Trojičném náměstí. Je pravděpodobné, že alespoň zčásti i v Trnavě předcházejí dřevěné domy zděné zástavbě, nicméně přímé vztahy zatím nebyly zjištěny archeologickými metodami.

Nejstarší trnavské domy mají s brněnskými některé společné rysy, vykazují však i určité rozdíly. Z publikovaných údajů plyne poněkud větší stejnorodost ve srovnání s Brnem. Trnavské domy se staví výlučně z nízkých cihel, přičemž původně režné zdivo bylo vždy pečlivě spárováno, a to v několika variantách. Domy jsou podsklepeny, přičemž spodní podlaží bylo vždy jednoprostorové. Současné pasy, starší než druhotně vkládané klenby, však nesly jednu nebo i dvě příčky. Jádra jsou takřka bez výjimky obdélná, štítově, resp. hloubkově orientovaná. Obezděné šíje zajišťovaly vstup buď ze strany veřejné komunikace nebo z týlu. Ve sklepích hojně zastoupené osvětlovací niky se střechovitým záklenkem jsou zejména v nejstarší fázi takřka totožné s brněnskými, mladší vykazují větší variabilitu, např. výskyt přečnělkového záklenku.

Domy jsou takřka vždy přisazeny k parcelní hranici. Vedle domů zaujímajících uliční čáru se zde vzhledem k Brnu podstatně hojněji vyskytují jádra umístěná 8-9 m do hloubi parcely, zatím ojediněle se v raném období objevil typ průjezdového domu na široké parcele; v Brně doposud podobný doklad z nejstaršího období postrádáme. Pro nedostatek absolutních datací opřených o archeologické nebo numizmatické nálezy, případně dendrochronologii, lze předpokládat, že poměrně nízké datování nástupu trnavských zděných domů může doznat změny. Jasno do této situace může vnést i vyřešení otázky vztahu k jejich předpokládaným dřevohliněným předchůdcům.

Společné rysy zděné zástavby obou měst mají širší středoevropské kořeny[57] související zejména se strukturálními změnami, které do tohoto prostoru přineslo 13. století. Lze předpokládat, že na tuto skutečnost měl podstatný vliv původ nových kolonistů, kteří do Brna i Trnavy přišli z totožných oblastí.[58] Jde zejména o přibližně současný nástup "nového typu" architektury, svědčící mimo jiné o blízké úrovni dominantní kupecké vrstvy, doplněné o příslušníky "silných" řemesel. Je logické, že této nové společenské vrstvě musely vyhovovat i domy, jež si stavěla. A to jak po stránce praktické a funkční, tak i reprezentativní. Navíc je nutno si uvědomit, že tito lokátoři přišli z oblastí, kde tato architektura byla běžná již více než 150 let a bylo by pošetilé předpokládat, že vybaveni zkušenostmi ze "staré vlasti" by začali budovat zcela nové typy staveb založené na místní trdici. Při srovnání vývoje a vzestupu architektury obou měst se tedy odráží skutečnost, že lokality náleží do kategorie nejbohatších zeměpanských měst.

Širší srovnávání měst zejména v kulturně blízkém prostředí má své nepochybné místo v rozvoji bádání. Přičemž je nutná těsná součinnost zejména historie, archeologie a stavebně historického průzkumu. V podstatě jde jen o jednotlivé složky téže pramenné základny, jejímž komplexním využitím lze dospět k často překvapivým výsledkům.

Poznámky:

[1] J. Šimončič, kapitola Historický vývoj mesta v publikaci Trnava, mestská pamiatková rezervácia, 1997, s. 3.

[2] Srovnej např.: T. Velímský, Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách, Medievalia historica 6, 1999, s. 7-64.

[3] I. Staník - J. Žuffová, Počiatky urbanizmu města Trnava, Archaeologia historica 20/95, s. 291.

[4] Privilegii uděleními městu Brnu králem Václavem I. se naposledy podrobně zabýval M. Flodr, Brněnské městské právo, 2001; Městské právo v českých zemích středověku shrnul ve své práci J. Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998. Ke srovnání rakouských městských práv s brněnským pak W. Weizsäker, Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung 70, 1953, s. 125-158.

[5] *I. Staník - J. Žuffová, Počiatky urbanizmu města Trnava...*, s. 293.

[6] Tento stav je zcela nepochybně dán stavem poznání, respektive četností dokumentovaných archeologických aktivit, které jako jediné mohou při chybějících písemných pramenech tuto problematiku alespoň částečně osvětlit. Výsledky se i tak dostaví až po dlouhodobém systematickém sledování pokud možno veškerých stavebních aktivit v historickém jádru města z pohledu archeologie. V Brně se výsledky začaly projevovat až po deseti letech systematické práce, kdy se uskutečnilo na 200 archeologických výzkumů v historickém jádru města. Celkové prozkoumané území se blíží 5% plochy města v hradbách.

[7] Alespoň výzkumy tuto koncentraci zděné zástavby doložily, je samozřejmě otázkou nakolik je to stav výjimečný nebo zda je dán jen stavem poznání.

[8] I. Staník - J. Žuffová, Počiatky urbanizmu města Trnava..., s. 285-298.

[9] K historii Brna viz práce: V. Richter, Z počátků města Brna, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 257-314; J. Dřímal - V. Peša a kol., Dějiny města Brna 1, 2, 1969, 1973; D. Cejnková - Z. Měřínský - L. Sulitková, K problematice počátků města Brna, Československý časopis historický 32, 1984, s. 250-270; L. Konečný, Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků, in: Forum brunense 1995/1996, s. 7-20; K. Kuča, Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic, Praha 2000; z archeologického hlediska pak: R. Procházka, Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce společenské změny v archeologických pramenech), Mediaevalia archeologica 2, 2000, 7-158.

[10] L. Jan - R. Procházka - B. Samek, Sedm set let brněnské kapituly, Brno 1998, s 25 a dále; R. Procházka - I. Loskotová, K topografii a interpretaci předlokačního osídlení v Brně, Archeologia historica 24, 1999, 169 - 188.

[11] V. Richter ve své práci z roku 1936 vykládá pojem Gallici jakožto Flandrové a Romani jako Valoni.... Listina z roku 1231 zmiňuje udělení patronátního práva kostela sv. Jakuba klášteru v Oslavanech v roce 1228, což je i nejstarší zmínka o kostele. *Srovnej např.: V. Richter, Z počátků* města Brna, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 257-314 (nově publikováno jako součást kapitoly Moravská města ve středověku, Brno, In: V. Richter, Umění a svět, studie z teorie dějin umění, ed. Z. Kudělka - dědicové, B. Samek, Praha 2001, s. 213 - 230); B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, Brünn 1901; D. Merta - M. Peška - J. Sadílek - K. Urbánková, Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně, Brno v minulosti a dnes 15, 2001, s. 107-132; R. Procházka, Počátky jihomoravských měst a etnické změny, Archaeologia historica, v tisku.

[12] K městskému opevnění naposledy přehledně K. Kuča, Brno, vývoj města.... Z archeologického pohledu pak R. Procházka, Zrod..., s. 122-124. První písemná zmínka o městské fortifikaci pochází až z roku 1293 v privilegiu Václava II. (srovnej např.: M. Flodr, citovaná práce, s. 43). Městským branám se podrobněji věnoval R. Vermouzek, Brněnské brány, Časopis Matice moravské 93, 1974, s. 340-360.

[13] J. Šimončič, citovaná práce, s. 3.

[14] K mendikantským klášterům se naposledy souhrnně z archologického hlediska vyslovil R. Procházka, Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně, Pravěk nová řada 1998/8, s. 277-296. Tam i přehled literatury.

[15] R. Procházka - I. Loskotová, K topografii a interpretaci ..., 169 - 188.

[16] P. Holub - P. Kováčik - D. Merta - M. Peška - R. Procházka - A. Zůbek, Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001, Přehled výzkumů 43 (2001), s. 75-82.

[17] K problematice dřevohliněných domů v Brně podrobněji: I. Loskotová - R. Procházka, Brněnské zemnice (příspěvek k vývoji městské zástavby ve 13. století), Brno v minulosti a dnes13, 1995, s. 112-149; A. Zůbek, Počátky středověké měšťanské zástavby v Brně, Diplomová práce FF, MU - ústav archeologie a muzeologie 2001; P. Holub - D. Merta - M. Peška - D. Zapletalová - A. Zůbek, K otázce topenišť v dřevohliněných domech v Brně ze 13. století v Brně, ...aneb proč nevěříme na zemnice, Svorník 1/2003, sborník z *příspěvků z I. konference stavebněhistorické*ho průzkumu 4. - 6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy, s. 75-84.

[18] Pokud se zachovalo na parcele starší kulturní souvrství, byly do něj suterény vždy zahloubeny (např. Kobližná č. 4, Rašínova č. 4, nám. Svobody č. 17, Starobrněnská č. 6, Reduta atd.). V některých případech výstavba suterénu narušila i pozůstatky starších zahloubených jam (Reduta), či odpadních jímek (Starobrněnská 6). Podrobněji viz: D. Merta, Brno, Rašínova 4, Přehled výzkumů 40 (1997 - 1998), 301; D. Merta, Brno, Starobrněnská 2-4, 6 a 8, Přehled výzkumů 40 (1997 - 1998), 308; R. Procházka, Zrod..., s. 120; D. Merta - M. Peška - R. Procházka - J. Sadílek, Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 1999, Přehled výzkumů 41 (1999), 43-47; P. Holub - P. Kováčik - D. Merta - M. Peška - R. Procházka - A. Zůbek, Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001, Přehled výzkumů 43 (2001), s. 75-82; A. Zůbek, Počátky středověké měšťanské zástavby v Brně....

[19] I když výsledky dendrochronologických měření nelze přeceňovat, absolutní

data ukazují na určitý stavební horizont. Letopočty 1235 a 1243 z Kobližné 4 a nám. Svobody 17 představují prozatím nejstarší data výstavby dřevohliněných suterénů. Prozatím poslední datovaný vzorek dřeva související s dřevohliněnou architekturou je zasazen k roku 1245. Jedná se o zuhelnatělý relikt trámu horizontální konstrukce z Dominikánského náměstí, který náležel rozsáhlé stavbě, související s blízkým suterénem. K dendrochronologii: J. Dvorská - D. Merta - M. Peška, Dendrochronologie v historickém jádru Brna, in: Ve službách archeologie III., 2001, s. 31 - 39; J. Dvorská, Dominikánské náměstí - mincmistrovský sklep, zpráva o dendrochronologické analýze, 2002. Nálezové situace: P. Holub - D. Merta - M. Peška - A. Zůbek, Dominikánské náměstí - havárie. Terénní dokumentace uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s..

[20] K zachovalým dřevěným prvkům uloženým v druhotné poloze srovnej D. Merta - M. Peška - A. Zůbek, Dřevěné stavební prvky z Velkého špalíčku, in: Ve službách archeologie IV, 2003, s. 202-206.

[21] Orientace k parcelní hranici je sporná, pravděpodobně i v tomto případě byl vstup orientován buď do průjezdu nebo do volné plochy parcely.

[22] Zůbek, A. 2001: Počátky středověké měšťanské architektury v Brně, diplomová práce, FF MU - ústav archeologie a muzeologie.

[23] Zůbek, A. 2001: Počátky středověké měšťanské....

[24] Zůbek, A. 2001: Počátky středověké měšťanské.....

[25] Např.: D. Merta - M. Peška - R. Procházka - J. Sadílek, Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 1999, Přehled výzkumů 41 (1999), s. 35 - 61; Holub, P. - P. Kováčik - D. Merta - M. Peška - R. Procházka - A. Zůbek, Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001, Přehled výzkumů 43 (2001), s. 75-82.

[26] D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, Průzkumy památek 2/2001, 57.

[27] Problematiku nejstaršího horizontu zděných měšťanských staveb na základě stavu poznání v roce 2001 ve zkratce shrnul D. Merta, Nejstarší měšťanská.... s. 41-60.

[28] Stavba byla již několikrát publikována autorem výzkumu R. Procházkou: R. Procházka, Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, AH 14, 1989, s. 131-140; R. Procházka, Archeologie k počátkům středověkého Brna, Brno v minulosti a dnes, 11, 1993, s. 23-53; R. Procházka, Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně, Pravěk nová řada 8, 1998, s. 277-296; R. Procházka, Zrod..., s. 65-72. Otázkou zůstává půdorysná dispozice, kterou výzkum neobjasnil, neboť byla zachycena pouze západní a jižní část zdi sklepa. Stejně tak není jednoznačná ani datace zániku stavby do poloviny 13. století na základě nálezů keramiky ze zásypu. Vzhledem k tomu, že stavba je patrně zachycena na vedutě H. B. Beyera - H. J. Zeisera „Obléhání Brna Švédy z ptačí perspektivy", namalované někdy kolem roku 1650, lze uvažovat o postdepozičních procesech, které mohly vnést do datace stavby určité nesrovnalosti.

[29] Co se týká půdorysného řešení stavby, platí to, co bylo řečeno výše. Vzhledem k nevelkému rozsahu zachovalých, respektive dokumentovaných zdí je jakákoliv rekonstrukce spíše hypotetickou domněnkou než podloženým stavem věci (platné i pro interpretaci, o kterou se pokusil D. Merta, Nejstarší měšťanské kamenná architektura..., s. 47. Tato však vychází z ikonografických pramenů a na základě vyhodnocení půdorysů stávajících suterénů pod jižním křídlem kvadratury kláštera). Jednoznačně takto lze interpretovat pouze situaci suterénu domu Náměstí svobody 8, viz P. Kováčik - D. Merta - M. Peška, Archeologický výzkum parcely na Nám. Svobody č. 8, Zprávy státního památkového ústavu v Brně 5/2001, s. 36-43.

[30] Z domu Starobrněnská 8 se dochoval čtvercový sklep s dvojicí oken směřujících do průjezdu a na něj navazující zdivo tvořící parcelní rozhraní se západnějším domem Starobrněnská 10. Z nálezové situace, která nebyla v době výzkumu dostatečně doceněna, dnes není zcela jasné, jednalo-li se o dvou - či víceprostorový sklep nebo zda byla podsklepena pouze zadní čtvrtina domu. Více viz: D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura..., s. 47.

[31] D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura..., s. 43 - 44.

[32] Takto vývoj stavby analyzoval B. Samek na základě průzkumu prováděného v 60. letech 20. století, jehož výsledky byly publikovány; B. Samek, Obnova tří domů v Radnické ulici, Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 154 - 158. Závěry práce nebyly dále ověřovány, respektive podrobeny kritice založené na dnešním stavu poznání nejstarší brněnské zděné architektury. Existence věže již ve druhé polovině 13. století není zcela jednoznačná. Klasické věžové domy, které pro Brno do literatury uvedl B. Samek (B. Samek, Věžové domy v Brně, Brno v minulosti a dnes 11, 1993, s. 104-108) se doposud nepodařilo archeologicky ani stavebněhistoricky doložit. Samotná Stará radnice je veskrze problematická.

[33] Stavba mohla mít i v nadzemní části typickou trojdílnou dispozici, to však dnes již nelze doložit (ani vyvrátit).

[34] R. Procházka, Zrod..., s. 87-88; D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura..., s. 47.

[35] U těchto staveb je však nutno počítat s tím, že sklepy mohly být průchozí, jak tomu nasvědčuje situace zjištěná v domě Náměstí svobody 8 nebo Dominikánská 5.

[36] V případě Starobrněnské 8 směřovala dvojice oken do průjezdu východně domu.

[37] Niky jsou takřka vždy střechovitě zaklenuty dvojicí cihel, výjimečně se objeví vodorovné překrytí plochým kamenem (Petrov č. 2).

[38] Až do sklonku 13. století dominují úzké cihly několika variant o síle 4,5 - 6 cm , šířce kolem 11 -12 cm a délce 21 - 24 cm. Souhrnně se problematice stavební keramiky věnoval ve své seminární práci na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno P. Holub, Vyhodnocení nálezového souboru stavební keramiky z akce Brno, Obchodní galerie Velký špalíček (návrh metodického zpracování), 2003.

[39] Dochovaná okna byla prozatím dokumentována ve dvou případech; v domě, respektive sklepě na Dominikánském náměstí, kde trojice oken směřovala do náměstí, a v Minoritské č. 2 jedno okénko směřující buď do průjezdu nebo sousední parcely. V obou případech se jednalo o okna s velmi strmým bankálem, zaklenutá segmentem a osazená vlastním obdélným kamenným ostěním uloženým naležato. K domu více B. Samek, Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku, svazek 1, 1994, s. 145; D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura..., s. 42.

[40] V tomto případě není zcela jasné, zda se okno nachází v prvotní poloze nebo bylo použito druhotně. K domu více B. Samek, Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku..., s. 145; D. Merta, Nejstarší měšťanská kamenná architektura..., s. 42.

[41] Dendrochronologicky neměřitelné nálezy původních dřevěných prvků učiněné v trámové kapse na náměstí Svobody č. 8 a v osvětlovací nice ve sklepě domu Dominikánská č. 5, jsou prozatím příslibem do budoucna. Prozatím jediné absolutní datum vymezující dobu vzniku těchto staveb bylo získáno na Kobližné č. 4. Pod maltovou podlahou západnějšího sklepa byly ze starší odpadní jámy vyzvednuty vzorky ze dvou bukových fošen, které byly pomocí dendrochronologie datovány do roku 1260, respektive 1261. J. Dvorská - D. Merta - M. Peška, Dendrochronologie... , s. 33-37.

[42] Suterén Starobrněnská č. 2-4 byl postaven do staršího sklepa, z jehož zásypu byla získána keramika druhé poloviny 13. století. Z nálezové situace nebylo patrné, zda byl sklep zasypán před výstavbou kamenného jádra, nebo jeho zánik s výstavbou přímo souvisel. Stavba kamenného jádra domu Dominikánská č. 5 porušila starší dřevohliněný suterén, který byl záměrně zasypán. I z tohoto zásypu pochází keramika druhé poloviny 13. století. Ani zde nelze jednoznačně určit, zda zasypání sklepa bylo důsledkem stavby jádra nebo jí předcházelo. Ze zásypu kamenného sklípku na parcele domu Dominikánská č. 7, zaniklého požárem, byl získán soubor keramiky datované do období okolo roku 1300. Sklípek byl reparací (vyzděním) starší dřevohliněné stavby zničené také požárem někdy po roce 1250. Zajímavá je skutečnost, že po zániku sklípku po roce 1300 nebyla stavba obnovena. Výjimkou mezi kamennými jádry je "dům I" z minoritského kláštera, z jehož zásypu pochází rozsáhlý celek keramiky spadající těsně před polovinu 13. století. R. Procházka, Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna. Archaeologia historica 14, 1989, s. 131 - 140.

[43] Podrobněji o místním stavebním materiálu v Brně: J. Dvořák, Stavební materiál nejstarších etap výstavby kostela sv. Petra a Pavla na Petrově, Pravěk 1994/4, s. 307-309.

[44] Za nepublikované informace děkujeme PhDr. Lubomíru Konečnému.

[45] L. Jan - R. Procházka - B. Samek, Sedm set let brněnské kapituly..., s 25 a dále; R. Procházka, Zrod..., s. 72-78.

[46] L. Konečný, Dosavadní výsledky archeologického průzkumu hradu Obřany u Brna, Archaeologia historica 2, Brno 1977, s. 229 n.

[47] Jedná se o pozorování autorů v prostoru stojícího úseku městské hradby v ulici Panenská.

[48] Kapli dal stavět při markraběcím domě Václav II. od roku 1297. M. Flodrová, "Královský" a "markraběcí" dům v Brně, in: Brno v minulosti a dnes XIII, Brno 1995, s. 73 n.

[49] D. Merta - M. Peška - J. Sadílek - K. Urbánková, Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu, Brno v minulosti a dnes XIV, v tisku.

[50] Sanace brněnského podzemí, blok 41, terénní dokumentace uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.

[51] Strukturu parcelace nelze při současném stavu poznání nějak jednoznačněji specifikovat. Odlišná situace je pouze v domovním bloku Velký špalíček, kde díky tomu, že byl zhruba z poloviny prozkoumán, lze učinit jistější závěry. Ty však není možno aplikovat na ostatní strukturu zástavby města.

[52] Nejstarší a jedinou známou hrázděnou stavbu v Brně dnes představuje dům v Mečové č. 8, který je dendrochronologicky datován po roce 1451 (T. Kincl, Mečová 8, Zpráva o dendrochronologické analýze, rkp.). Další, nacházející se na Kapucínském náměstí č. 13, byl zcela přestavěn v 80. letech 20. století bez jakékoli dokumentace (dle sdělení stavebníka).

[53] Vybrané archeologické soubory mazanice byly zpracovány a výsledky jsou publikovány v samostatné kapitole diplomové práce A. Zůbka: A. Zůbek, Nejstarší měšťanská....

[54] V současnosti můžeme zcela jistě mezi vrcholně středověké stavby s prokázanými zachovalými nadzemními prostorami počítat domy Minoritská č. 2, Zelný trh č. 7 a č. 9, Radnická č. 2 a č. 8, Česká č. 10. Další se jistě objeví při rekonstrukcích či přestavbách historických domů.

[55] Tato změna nastala pravděpodobně v důsledku velkých požárů, které město pustošily v poslední čtvrtině 13. století a kdy zřejmě městská rada na nastalou situaci reagovala nějakým dnes neznámým nařízením o stavbě domů z "nespalitelných materiálů". Důsledky požárů dokládají již výše zmíněné nálezové situace zániku většiny dřevohliněných domů. Náhrada materiálu použitého na vlastní novou výstavbu je pak velmi dobře doložena např. u Dominikánské č. 7 a Dominikánském náměstí, kde zděné sklepy zcela využívají prostor svých dřevohliněných předchůdců.

[56] K trnavským domům souhrnně I. Staník - J. Žuffová, Počiatky urbanizmu mesta Trnava..., s. 95, s. 285-298; doplňující literatura pak: I. Staník - G. Kvetanová, Nález staršej zaniknutej stavby na mieste Františkánskeho kláštora v Trnave, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 2, 1999, s. 21-28; J. Žuffová - G. Kvetanová, Počiatočné etapy vývoja trnavskej radnice, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, 2000, s. 3-18; I. Staník - J. Urminský, Mestská pamiatková rezervácia Trnava - záchranné výzkumy vo výkopoch inžinierskych sietí v roku 1999, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, 2000, s. 25-34; J. Žuffová - M. Kazimír, Stavebné premeny domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 v Trnave od stredoveku po súčasnosť, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4, 2001, s. 7-18; J. Urminský, Stredoveká Trnava vo svetle nových archeologických nálezov, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4, 2001, s. 19-20; J. Urminský, Trnavská radnica v neskorom stredoveku z pohľadu archeologických nálezov, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 5, 2002, s. 3-10; I. Staník, Príspevok k poznaniu počiatkov mesta - nálezy vo výkope horúcovodu na Trojičnom námestí v Trnave, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 5, 2002, s. 11-18.

[57] Obdobný stavební vývoj je patrný např. v Bratislavě, určité impulsy přicházejí i z nedaleké Vídně.

[58] Srovnej např. M. Flodr; "Páteří tu byla velká cesta směřující z oblasti Flander Porýním, přes Švábsko, Bavorsko až do prostoru Vídně a odtud jednak směrem do Uher, jednak na Moravu..., první početnější skupiny přistěhovalců do Brna byly spjaty s kolonizačním proudem, který se již na sklonku 12. století výrazně prosazoval v blízkém Podunají, zejména pak ve vídeňském prostoru, kde již dříve ve Vídni usazení flanderští řemeslníci obdrželi už v roce 1208 privilegium vévody Leopolda VI., vymezující jejich zvláštní postavení." M. Flodr, Brněnské městské právo,...s. 29.

Resümee

Trnava und Brünn - zwei königliche Städte in zwei Nachbarstaaten, in Luftlinie 131 km voneinander entfernt, weisen in ihren Anfängen viele gemeinsame oder zumindest ähnliche Züge auf. Die Städte liegen im Bereich des mittleren Donauraums, in einem mitteleuropäischen Gebiet, das zu Beginn des 13. Jh. durch die Ankunft neuer Siedler beeinflusst worden ist.

Die Kenntnisse über die Anfänge der bürgerlichen Architektur Brünns erreichten Dank ständiger Untersuchungen ein relativ hohes Niveau. Als Bestandteil der ältesten Wohnbauten können wir zwei einfache in eine Unterlage aus Lößboden eingelassene quadratische Keller (2x2 m) betrachten. Die Keller sind zweifelsohne Bestandteil umfangreicherer Bauten gewesen, deren oberirdische Teile nicht mehr festgestellt werden konnten. Der Bau jüngerer Häuser aus Holzerde beginnt massiv am Ende des ersten Drittels des 13. Jh. Im Kern der Stadt Brünn sind bisher mehr als 60 Situationen untersucht worden, die derzeit als eingelassene Souterrains von Holzerdehäusern interpretiert werden. Von diesen Bauten sind lediglich die in die Unterlage eingelassenen Teile erhalten. Allgemein lassen sich diese Objekte als umfangreiche und tiefe Bodenaushübe mit mehr oder weniger regelmäßigem Grundriss, in ihrer vereinfachten Form meistens rechteckig oder quadratisch charakterisieren. Sporadisch beginnt bereits in der 1. Hälfte des 13. Jh., lesbarer aber ab seiner 2. Hälfte der Bau gemauerter Häuser, die ebenfalls teilweise unterkellert sind. Aus der Sicht der Bebauungsentwicklung ist es gelungen nachzuweisen, dass die steinernen Kerne die Holzerdehäuser ersetzen und in einigen Fällen an sie anknüpfen. Die ältesten Kerne sind sämtlich einräumig, quadratisch oder rechteckig. Zwischen den zweiräumigen Grundrissen lassen sich diejenigen unterscheiden, die sich durch einen schmalen abgetrennten Raum auf der Rückseite oder der an den Hauptraum angrenzenden Seite auszeichnen. Bis auf Ausnahmen entbehren wir in den Souterrains Baudetails bearbeiteter Steinelemente. Die Beleuchtung des Souterrains erfolgt durch Fenster mit vier steilen Brüstungen, in der Mehrzahl zur Straße orientiert, weniger zur Seite oder Hinterseite des Marktfleckens, bei Eckhäusern eventuell in die Nebenstraßen. Baudetails, namentlich Fensterwandungen, Eingänge, sog. gemauerte Beleuchtungsnischen, eventuell sonstige Architekturdetails wie da sind vorstehende Streifen u. ä. wurden aus flachen Ziegeln gemauert. In ihrer Mehrzahl sind sie nicht erhalten oder die Fensterbogen sind unzugänglich. Der Übergang zur gemauerten Architektur erfolgte in den zentralen Teilen Brünns gewiss in der 2. Hälfte des 13. Jh. und im 14. Jh.

Die ältesten Trnavaer Häuser haben mit den Brünnern einige gemeinsame Charakterzüge, weisen aber auch gewisse Unterschiede auf. Aus den publizierten Angaben ergibt sich gewissermaßen eine größere Gleichartigkeit im Vergleich mit Brünn. Die Trnavaer Häuser werden ausschließlich aus flachen Ziegeln errichtet, wobei das ursprüngliche grobe Mauerwerk stets sorgfältig verfugt worden ist und das in mehreren Varianten. Die Häuser sind unterkellert, wobei das Untergeschoss immer aus einem Raum bestanden hat. Die zeitgenössischen Gurtungen, älter als die sekundär eingesetzten Gewölbe, tragen aber eine oder zwei Trennwände. Die Kerne sind fast ausnahmslos rechteckig, zum Giebel resp. in die Tiefe orientiert. Ummauerte Hinterfronten sicherten den Eintritt entweder von der Seite der öffentlichen Kommunikation her oder von der Rückseite aus. Die in den Kellern reich vertretenen Beleuchtungsnischen mit überdachter Wölbung sind in der ältesten Phase sozusagen mit den Brünnern gleich, die jüngeren weisen eine größere Variabilität auf, z. B. kommen überragende Einwölbungen vor. Die Häuser sind fast immer an der Grenze der Parzelle errichtet. Neben der am Haus befindlichen Straßenlinie gibt es hier im Vergleich zu Brünn besonders häufig 8-9 m in die Tiefe der Parzelle platzierte Kerne, vorläufig einmalig erscheint in der frühen Zeit der Typ des Hauses mit Durchfahrt auf einer breiten Parzelle, in Brünn vermissen wir bisher einen ähnlichen Beleg aus der ältesten Zeit. Wegen dem Mangel einer absoluten an archäologische oder numismatische Funde, eventuell an die Dendrochronologie anlehnenden Datierung lässt sich voraussetzen, dass der verhältnismäßig frühe Datierungseintritt der Trnavaer gemauerten Häuser in der Zukunft Änderungen erfahren wird. Klarheit kann in diese Situation auch die Lösung der Frage nach den Beziehungen zu ihren angenommenen aus Holzerde bestehenden Vorgängern bringen, die in Trnava lediglich in sehr wenigen Fällen erfasst werden konnten.

Die gemeinsamen charakteristischen Züge der gemauerten Bebauung beider Städte haben breitere mitteleuropäische Wurzeln. Es lässt sich annehmen, dass auf diese Tatsache die Herkunft der neuen Kolonisten Einfluss hatte, die nach Brünn und Trnava aus derselben Gegend gekommen sind. Es handelt sich bestimmt um den fast gleichzeitigen Eintritt eines "neuen Typs" in der Architektur, der unter anderem von dem nahen Niveau der dominanten Schicht der Kaufleute, ergänzt durch von den Angehörigen der "starken" Handwerke zeugt.

Jaroslava Žuffová - Milan Kazimír

Stavebno-historický vývoj domu na Hviezdoslavovej ul.č.12 v Trnave

K typu prejazdového domu s jednorázovo vzniknutým uličným krídlom

Skúmaný meštiansky dom na Hviezdoslavovej ul. č. 12 sa nachádza na komunikácii, ktorá jestvovala už v dobe vzniku mesta Trnava. Hviezdoslavova ulica je strednou časťou komunikácie, prebiehajúcej vo východo-západnom smere naprieč celým mestom, ktorá

Obr. 1. Mapa z roku 1901 zaznamenáva ešte pôvodný plošný rozsah objektu

navzájom spájala paralelné trnavské ulice, ústiace do brán mestského opevnenia. Na jej koncoch stoja nástupnícke stavby najstarších trnavských kostolov, viazaných ešte na predmestské osídlenie - na východe farský kostol sv. Mikuláša, na západe dnešný františkánsky kostol sv. Jakuba. Komunikácia prechádzala cez centrálne mestské trhovisko na dnešnom Trojičnom námestí, pričom križovala potok Trnávku, pretekajúcu naprieč mestom od severu na juh.

V oboch uličných frontách Hviezdoslavovej ulice sa zachovalo niekoľko objektov, reprezentujúcich typ prvotného murovaného meštianskeho domu Trnavy. Z nich tie, ktoré sú situované na vedľa seba ležiacich parcelách dokladajú, že dnešná šírka parciel pozdĺž oboch uličných front pochádza ešte z obdobia počiatkov mesta a tiež to, že uličné čiary ležia v pôvodných polohách (Staník - Žuffová 1995, Žuffová - Kazimír 2001).

Objekt sa nachádza na parcele situovanej v južnej uličnej fronte, ktorá je súčasťou bloku ohraničeného zo severu Hviezdoslavovou, z východu Halenárskou, z juhu Dolnopotočnou ulicou a zo západu Trojičným námestím a tzv. Zeleným rínkom. Podľa najstaršej mapy zobrazujúcej v schematickom podaní parceláciu Trnavy z roku 1865 (od Štefana Nemečkaya), ako aj podľa máp z rokov 1896 a 1901 je zrejmé, že blok bol pôvodne pravidelne rozparcelovaný v severojužnom smere, pričom priečna hranica v jeho hĺbke pridelila parcelám pri Hviezdoslavovej ulici asi 3 razy väčšiu hĺbku, než mali parcely, smerujúce do podružnej Dolnopotočnej ulice.

Na mapách Trnavy z rokov 1896, resp. 1901 zaznamenávajúcich aj pôdorysný tvar zástavby parciel je objekt zobrazený ako štvorkrídlová stavba, s krídlami lemujúcimi všetky hranice parcely a obopínajúcimi centrálne nádvorie.

Takáto veľkolepá architektonická skladba sa zachovala až do 70-tych rokov 20. stor., kedy došlo v súvislosti s výstavbou obchodného domu v susedstve k likvidácii bloku od jeho južnej uličnej fronty pozdĺž niekdajšej Dolonopotočnej ulice takmer až po úroveň protiľahlej ulice - s ponechaním prakticky iba uličných krídel pôvodných domov Hviezdoslavovej ulice.

Dnešný stav objektu

Z nášho domu, podobne ako z jeho susedov sa zachovalo iba torzo - vlastne len uličné krídlo s krátkymi úsekmi dvorových krídel. Našťastie si však toto torzo, podobne ako sme mohli konštatovať aj v prípade blízkeho domu na Hviezdoslavovej 14 (Žuffová - Kazimír 2001) zachovalo výpoveď o podstatných premenách domu s hlavným dôrazom na stredoveké vývojové etapy, keďže tieto sa odohrávali v prednej časti parcely.[1]

Dom na Hviezdoslavovej ul. č. 12 je prejazdového typu, s prejazdom umiestneným v strednom trakte trojtraktového uličného krídla. Pozostatky dvorových krídel pozdĺž bočných parcelných hraníc dopĺňajú pôdorys na tvar písmena "U". V celom rozsahu je dom dvojpodlažný. Každý priečny trakt uličného krídla je do hĺbky rozdelený na predný - uličný a zadný - dvorový priestor. Podpivničené je prakticky celé uličné krídlo. Pod prednými priestormi trojtraktového krídla leží pozdĺžny jednotraktový a jednopriestorový suterén. Každý z nadzemných traktov má v pivnici samostatné podklenutie. Pod celou šírkou predného priestoru prejazdu sa nachádza masívna valená klenba, situovaná rovnobežne s uličnou čiarou. Rovnako orientovaná je síce aj valená klenba pod západným traktom, avšak evidentne konštrukčne nesúvisí s klenbou pod prejazdom. Mimo použitia odlišného stavebného materiálu a technológie výstavby, prejavujúcej sa v tomto prípade iba málo vytečenou maltou do debnenia je tu aj fakt konštrukčné-

Obr. 2.Uličná fasáda , dnešný stav

ho neprepojenia oboch klenieb, čo dokazuje aj nerovnaká úroveň ich vrcholníc. Vrchol klenby pod prejazdom sa nachádza nižšie oproti mladšej - barokovej klenbe pod západným traktom. Uličný priestor východného traktu je zas podklenutý renesančnou valenou klenbou s vrcholnicou kolmou k uličnej čiare.

Na túto pozdĺžnu pivnicu s trojdielnym zaklenutím nad jednopriestorovým pôdorysom sa napája hĺbkovo orientovaná pivnica, ktorá začína pod dvorovým priestorom východného traktu uličného krídla a zabieha aj pod východné dvorové krídlo. Je zaklenutá renesančnou valenou klenbou s orientáciou kolmou k uličnej čiare.

Na prízemí je prejazd je zaklenutý dvoma typmi klenieb: v prednom uličnom priestore sa nachádza stredoveká valená klenba, zadný dvorový trakt prekrýva renesančná valená klenba so styčnými lunetami. Najväčšia miestnosť prízemia, zaberajúca predný priestor západného traktu uličného krídla je prekrytá dreveným trámovým stropom, zadný priestor tohto traktu je sčasti zaklenutý valenou klenbou s dvojicou styčných luniet, v križovaní ktorých sa nachádza štylizovaná renesančná štuková rozeta. Ďalej je tu vymedzený priestor schodiska, vedúceho z prejazdu do pivnice a západný trakt uličného krídla končí v hĺbke parcely chodbou, oddeľujúcou ho od dvorového krídla. Z neho je už zachované iba v torzo - dvojpodlažná časť, ktorú takmer celú zaberá klasicistické točité schodisko, vedúce do poschodia.

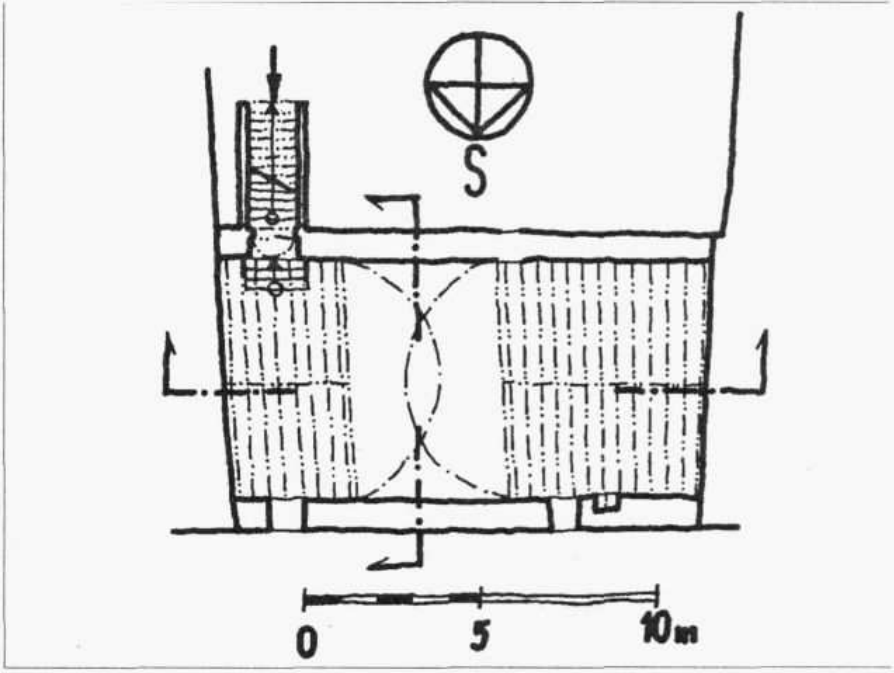

Obr. 3. Náznaková rekonštrukcia najstaršej etapy, pivnica,

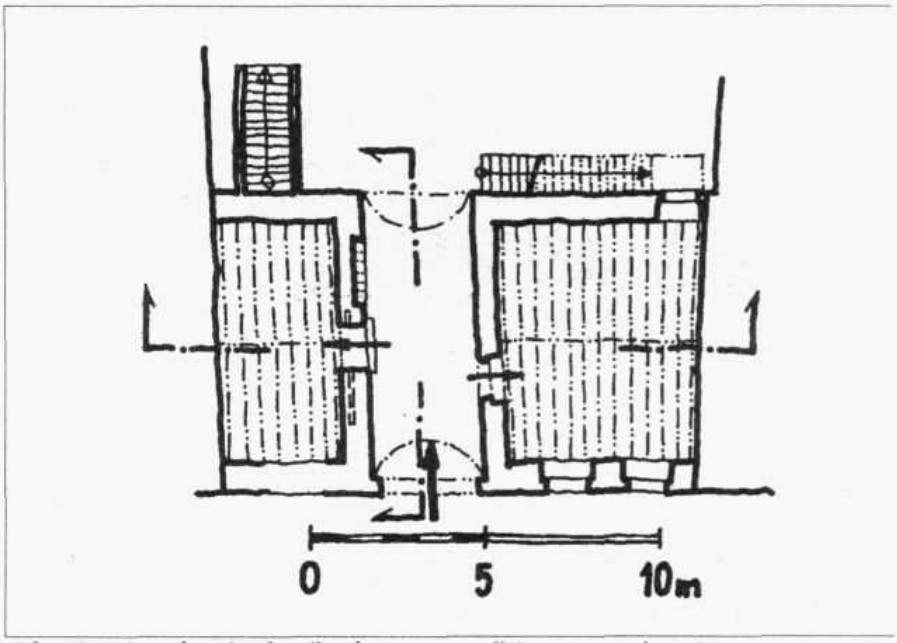

Obr. 4. Náznaková rekonštrukcia najstaršej etapy, prízemie

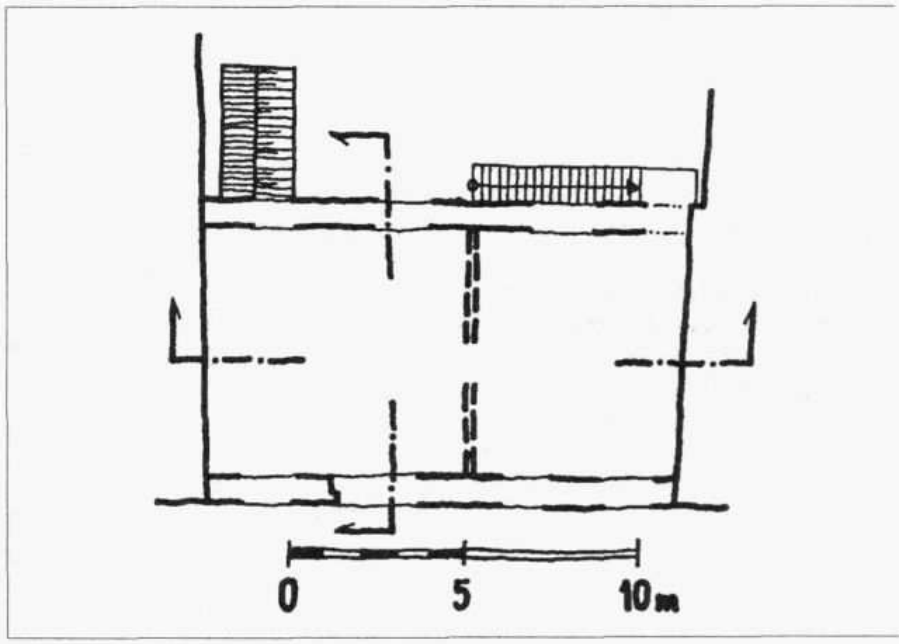

Obr. 5. Náznaková rekonštrukcia najstaršej etapy, poschodie

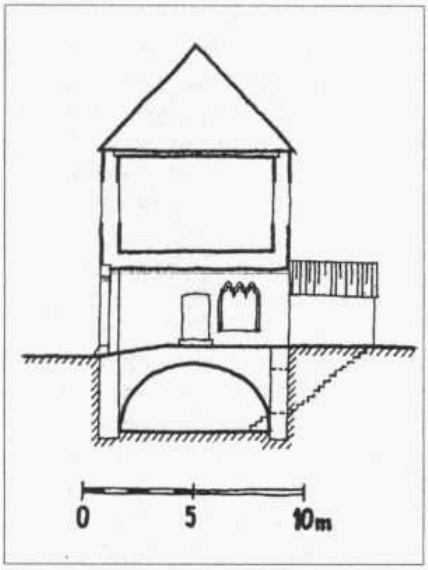

Obr. 6. Náznaková rekonštrukcia najstaršej etapy, priečny rez

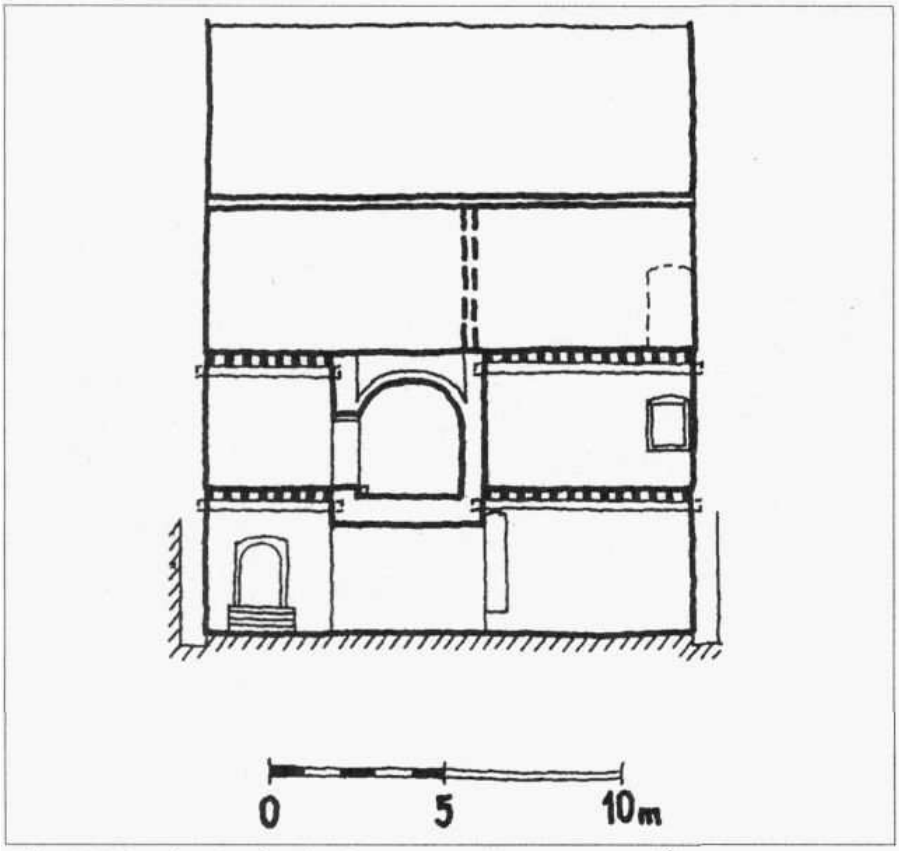

Obr. 7. Náznaková rekonštrukcia najstaršej etapy, pozdĺžny rez

Stredný aj zadný priestor východného traktu uličného krídla sú zaklenuté valenou renesančnou klenbou, orientovanou čelom k ulici. Torzo bočného dvorového krídla má valenú klenbu s dvojicou kompletne a s dvojicou iba v polovičnej šírke zachovaných styčných luniet. Všetky priestory poschodia sú plochostropé.

K doterajším poznatkom o trnavských prejazdových domoch

Dnes sú historické objekty v Trnave takmer výlučne prejazdového typu. Po stavebno - historickom výskume asi 30 domov so stredovekým jadrom možno jednoznačne konštatovať, že najmenej 17 z nich bolo už v stredoveku prejazdovým domom. Z tohto počtu bol v hmote 6 prejazdových domov identifikovaný ich murovaný predchodca, patriaci ešte k typu najstaršej meštianskej architektúry Trnavy.

V súlade so staršími dostupnými poznatkami z územia Slovenska a blízkeho okolia (viď. napr. Mencl 1971, Haberlandová a kol. 1983, Radová - Štiková 1986, Štibrányi 1988, Lövei 1990, Hauserová 1995, Škabrada 1996, atď.) sa aj v Trnave ukázalo, že prevažná väčšina prejazdových domov vznikla až ako vyvrcholenie postupného nárastu objektovej skladby na parcele.[2]

Typ prejazdového domu sa viaže na veľkoryso koncipovanú parceláciu, vytýčenú ešte pri lokácii mesta, kedy sa šírky parciel pohybovali okolo 15-18 m. (Staník - Žuffová 1995, Žuffová 1997a, b, Žuffová - Kazimír 2001).

V procese zahusťovania mestskej zástavby dochádzalo k postupnému nadväzovaniu prístavieb na pôvodný meštiansky dom najstaršieho typu (bol to obdĺžnikový dom, ktorý stál vždy pri bočnej hranici, s hĺbkovou orientáciou voči uličnej čiare). Prístavby narastali pozdĺž bočnej hranice parcely, stále však v podobe obdĺžnikovej - hĺbkovo orientovanej stavby. Prejazdový dom vznikol keď medzi ňou a bočnou stenou domu na susednej parcele vytvorili premostenie v podobe krytého vjazdu do parcely (prípadne aj s ďalším traktom). Často došlo k rozvoju zástavby v podobe hĺbkových krídel najprv pozdĺž oboch parcelných hraníc a prejazdový dom vznikol až vložením krytého vjazdu medzi ne. Týmto sa vyvinul nový spôsob obostavania parcely, pri ktorom vytvorili dispozičnú schému buď v tvare písmena "L", s jedným krídlom situovaným pozdĺž ulice a jedným hĺbkovým dvorovým krídlom, príp. tvaru "U" s dvoma dvorovými krídlami. Najstarší murovaný objekt, pariaci k typu primárnej zástavby Trnavy zakomponovali do organizmu nového domu. Ak stál v úrovni uličnej čiary, tak v procese prerodu na prejazdový dom bol zabudovaný do uličného krídla, ako jeho krajný priečny trakt (napr. Hlavná 1 - Žuffová 1997[3]), ak stál pôvodne v hĺbke parcely, tak sa stal súčasťou niektorého dvorového krídla nového domu (napr. Dom M. Sch. Trnavského - Žuffová 1997, Hviezdoslavova 14 - Žuffová - Kazimír 2001, Kapitulská 6 - Žuffová - Kvetanová 2001, atď.)

V dnešnej komplikovanej objektovej skladbe parciel možno etapu, v ktorej vzniká na parcele prejazdový dom najlepšie identifikovať podľa hmotovo-priestorového riešenia pivníc, z ktorého je čitateľný postupný spôsob zástavby parciel.

Charakteristické pre trnavské domy vzniknuté týmto nárastovým spôsobom je to, že nemajú primárne podpivničený prejazd. Keďže vznikol na mieste pôvodného voľného vjazdu do parcely, pivnicu pod ním nebudovali zo statických dôvodov. Pri prvých domoch s prejazdom totiž pretrvávalo rovné trámové zastropenie nielen nadzemných podlaží, ale aj pivníc (prežívajúce ešte z doby meštianskych domov najstaršieho typu), ktoré nevyhovovalo vysokému zaťaženiu a otrasom od prechádzajúcich povozov.

Popri väčšine prejazdových domov, vzniknutých týmto všeobecne známym spôsobom sa v Trnave podarilo identifikovať zatiaľ iba malú skupinu prejazdových domov, ktorých vznik vykazuje určitú odlišnosť.[4]

Zásadný rozdiel tkvie v tom, že prejazd nevznikol až ako záverečné prepojenie hĺbkových "krídel", ale bol integrálnou súčasťou naraz vzniknutého krídla, ktoré vložili už ako hotový, podpivničený celok na

Obr. 8. Pivnica najstaršej etapy domu, v popredí čelo klenby pod prejazdom

nezastavanú plochu pri ulici. Krídlo malo pozdĺžnu orientáciu voči komunikácii a vyplnilo pri uličnej čiare celú šírku parcely. Vyhľadávacím znakom takýchto domov sa opäť stalo riešenie pivníc, zvlášť ich zastropenia, ktoré poukazuje na jednorázovosť vzniku "šírkovej" pivnice pri ulici, ako aj jej súčasnosť s nadzemnými podlažiami. S informáciou o takomto spôsobe vzniku prejazdového typu domu sme sa zatiaľ v rámci Slovenska ani širšieho okolia v literatúre nestretli.

Počas stavebno - historického výskumu domu na Hviezdoslavovej 12 sa podarilo v organizme dnešnej stavby rozpoznať etapu, charakteristickú takýmto jednorázovým spôsobom vzniku uličného krídla.

Znaky 1. murovanej etapy domu na Hviezdoslavovej ul. č. 12

pivnica

dispozično-priestorové riešenie, zastropenie

Najstaršia pivnica sa rozprestiera pod celou prednou časťou uličného krídla, má obdĺžnikový pôdorys svetlej šírky 14 m (čo reprezentuje celú šírku parcely), svetlej hĺbky 6,5 m. Je jednotraktom, orientovaným pozdĺžne voči uličnej čiare a nie je členená na priestory. Najdôležitejším znakom, identifikovateľným bežnou obhliadkou sa stalo riešenie jej zastropenia. Pozostatkom pôvodného stropu je krátky úsek masívnej valenej klenby, rozprestierajúcej sa iba pod prejazdom, ktorá má orientáciu rovnobežnú s uličnou čiarou a jej rozpon sa rovná hĺbke prednej časti prejazdu. Valená klenba, opretá do pozdĺžnych obvodových stien pivnice s vrcholnicou kolmou voči komunikačnému ťahu vytvorila dostatočnú podporu pre váhu a otrasy od prechádzajúcich povozov nadzemí. Zároveň bolo možné na jej čelá postaviť medzitarktové steny, vymedzujúce prejazd v prízemí a do čiel zas uchytiť konce pozdĺžnych prievlakov trámového stropu, ktorý sa rozprestieral nad pivnicou po oboch stranách klenby.

Valená klenba, rozprestierajúca sa pod celou šírkou prejazdu má v podhľade zachované výrazné odtlačky fošní dreveného debnenia. Vznikli pri jej budovaní, kedy vytieklo zo škár do debnenia väčšie množstvo riedkej malty. Takéto zreteľné odtlačky debnenia na klenutých konštrukciách sú charakteristické pre stredoveké stavby Trnavy, čím sa líšia od mladších klenieb, kde sú odtlačky oveľa menej výrazné, sledujúce už iba bezprostredné okolie škár medi tehlami.

Strop pivnice bol teda pôvodne rozdelený na tri časti: po oboch krajoch - pod priečnymi traktami prízemia - bol pôvodne drevený trámový strop a v mieste pod prejazdom sa nachádzal spomínaný úsek valenej klenby.

Stopy po riešení dreveného stropu nad pivnicou sme zaznamenali po odstránení zásypov nad mladšími klenbami, ktoré trámový strop pivnice nahradili. Vo východnom trakte sme našli na bočnej stene suseda sekundárne vysekanú kapsu (rozmerov cca 27x27 cm) po pozdĺžnom prievlaku, pričom protiľahlá kapsa bola vytvorená primárne v čele klenby pod prejazdom. Taktiež po riešení trámové stropu nad západným traktom sa zachovali stopy, ktoré sa opäť objavili po odstránení zásypu nad mladšou

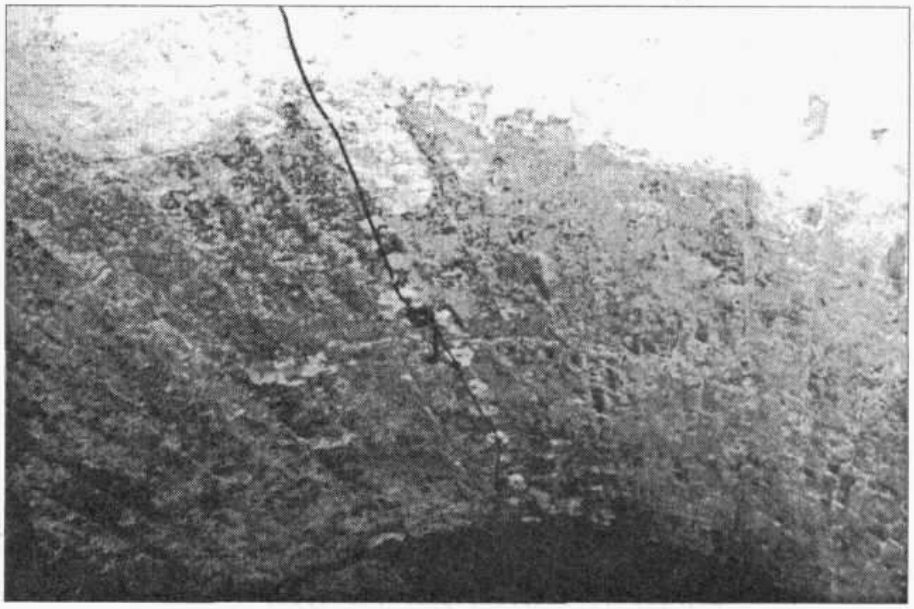

Obr. 9. Pivnica najstaršej etapy domu, detail otlačkov fošien na podhľade klenby pod prejazdom

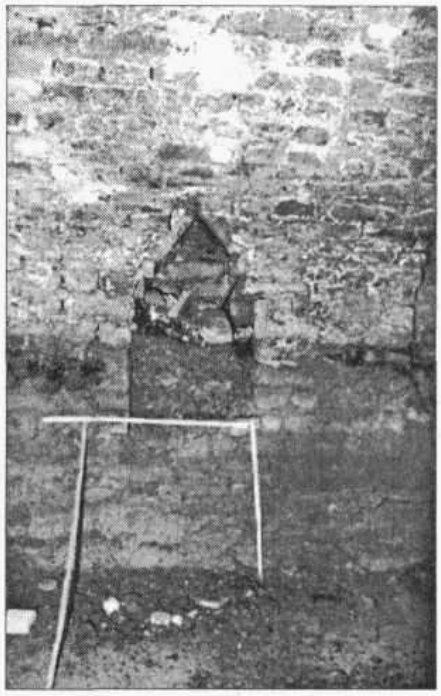

Obr. 10. Pivnica najstaršej etapy domu, nika na osvetľovacie teleso

Obr. 11. Pivnica najstaršej etapy domu, vstupný portál

klenbou umiestnenou nad touto časťou pivnice. Keďže klenba má na rozdiel od zaklenutia nad východným traktom opačnú orientáciu - jej vrcholnica je rovnobežná s ulicou - kapsy po prievlakoch prekrývajú jej čelá. Viditeľné sú však súvislé horizontálne ryhy na obvodových stenách, v ktorých boli osadené záhlavia trámov, smerujúcich kolmo k ulici. Je zrejmé, že konštrukcia pôvodných drevených stropov nad pivnicou bola veľmi podobná (možno aj rovnaká), ako tá, ktorá sa zachovala podnes nad západným traktom uličného krídla v prízemí. Tu sú totiž rovnako ako nad pivnicou vysekané v uličnej a dvorovej stene súvislé horizontálne ryhy a v nich podnes osadené záhlavia trámov situovaných navzájom v osových vzdialenostiach 50 cm.

Použité zastropenie pivnice umožňovalo vytvoriť nad pozdĺžnym jednotraktom pivnice priečne traktovanie v prízemí, ktoré vymedzilo prejazd z dispozície krídla. Uvedený spôsob odráža ako jednorázovosť vzniku pivnice, tak aj jej súčasnosť s nadzemným podlažím.

Keďže je známa úroveň pôvodnej podlahy (dlážku tvorí ílovitý výmaz na štrkovom podklade, ktorý je premiešaný so zeminou), ako aj stropu, môžeme konštatovať, že celková výška pivnice bola 400 cm v miestach prekrytých trámovými stropmi a v mieste podklenutia prejazdu 300 cm.

prístup do pivnice

Do pivnice sa vstupovalo od dvora. Pri východnom okraji jej dvorovej steny sa zachoval už iba zvyšok pôvodnej niky vstupného otvoru (širokej 140 cm) v podobe spodnej časti špaliet a prahu, ktorý bol umiestnený asi 70 cm nad pôvodnou podlahou. Primárny spôsob uzavretia výrezu na exteriérovom - južnom líci steny nie je známy. Až neskôr bola vstupná nika rozšírená a do otvoru na vonkajšom líci osadený masívny polkruhový kamenný portál s okosením, ktorý sa v kusoch našiel pohodený na podlahe pivnice v blízkosti otvoru. Okosenie prechádza do plnej soklovej časti prostredníctvom konkávneho trojhranu s hrotom smerujúcim k zemi.

Na základe analógií s ďalšími dvoma prejazdovými domami predpokladáme, že do pivnice viedla z exteriéru schodisková murovaná (pravdepodobne zaklenutá) komunikácia, tzv. šija, smerujúca kolmo k dvorovej stene pivnice. Tento spôsob prístupu prežíva ešte z typu najstaršieho murovaného meštianskeho domu Trnavy, avšak na rozdiel od neho, kde bola šija umiestnená vždy na kratšej stene pôdorysu, tentoraz smerovala k dlhšej strane obdĺžnikového pôdorysu. Šija bola situovaná pri vyústení prejazdu do dvora. Stopy po nej v našom prípade úplne zanikli, keďže na jej mieste vzniklo mladšie podpivničené dvorové krídlo.

okenné otvory, výklenky v pivnici

V uličnej stene pivnice je situovaná nika na osvetľovacie teleso, ktorá má atypické ukončenie, kombinujúce prečnelkovú klenbu so záklenkom v tvare striešky. Jej parapet sa nachádza vo výške 80 cm nad pôvodnou podlahou. V ulič-

Obr. 12. Pivnica najstaršej etapy domu, odhalený základ stavby susediacej od východu, riešený technológiou klasovitého kladenia tehál

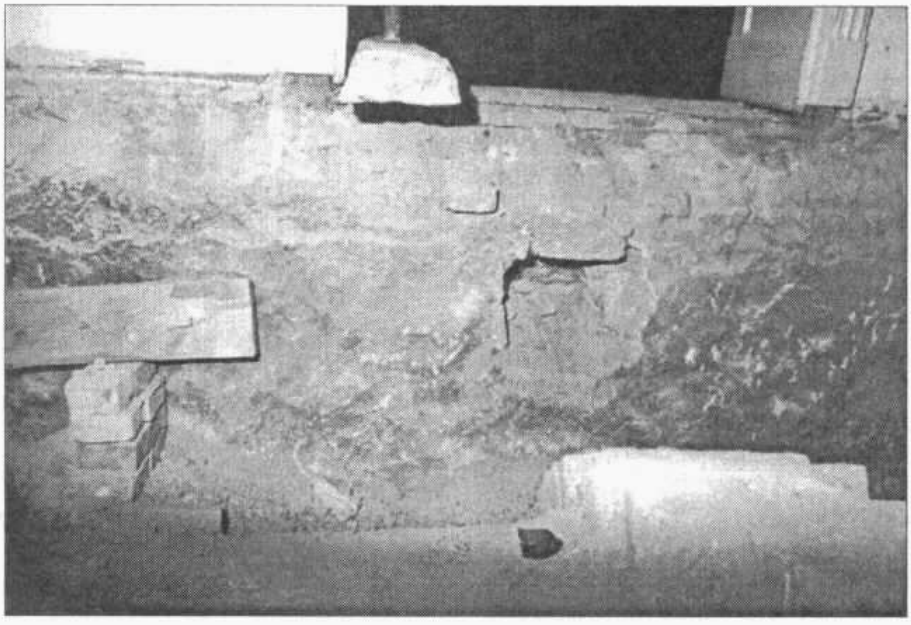

Obr. 13. Prízemie najstaršej etapy, východný trakt, kapsa po pozdĺžnom prievlaku stropu nad pivnicou, objavená nad rubom mladšej klenby z úrovne prízemia

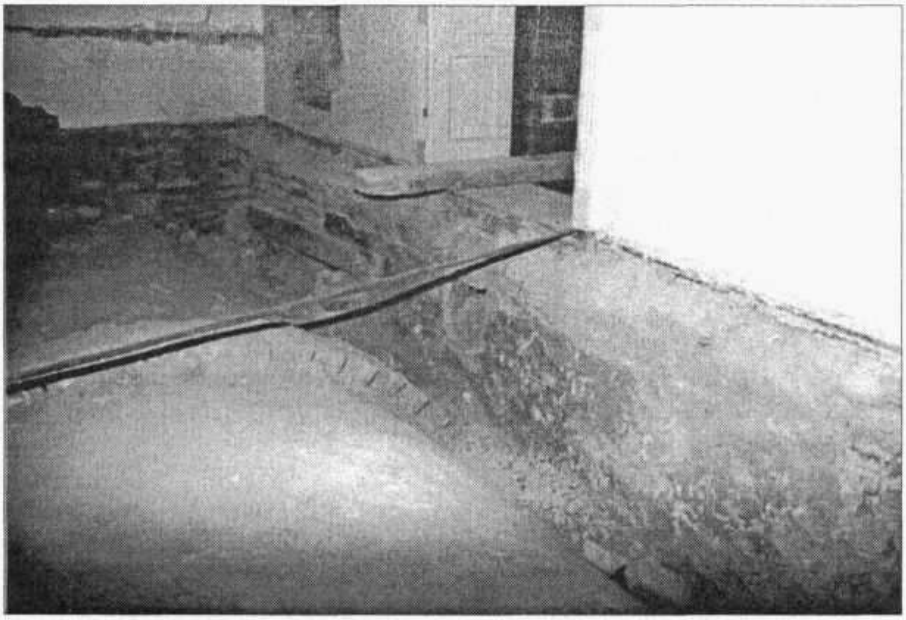

Obr. 14. Prízemie najstaršej etapy, východný trakt, dôkaz omietkovej úpravy povrchu stien pivnice pred vložením mladšej klenby

nej stene sa zachovali 2 pôvodné okná pivničného charakteru so strmo stúpajúcim parapetom. Ďalšie okno je dnes situované aj na protiľahlej - dvorovej stene, avšak definitívnemu potvrdeniu jeho pôvodnosti bráni narušenie situácie v jeho okolí vplyvom osadenia neskoršej valenej klenby .

nadzemné podlažia

dispozično - priestorové riešenie, zastropenie

Stavba, nadväzujúca v prízemí pôdorysne na najstaršiu pivnicu je vymedzená v rámci dnešného uličného krídla uličnými priestormi jeho troch priečnych traktov, z ktorých stredný je prejazdom.

Princíp pôvodného zastropenia trámovými stropmi nad krajnými traktami a klenbou nad prejazdom sa zhodoval s pivnicou s tým rozdielom, že valená klenba tvaru blížiaceho sa k polkruhu mala vrcholnicu orientovanú opačne ako v pivnici, t.j. kolmo voči ulici.

Ako už bolo spomenuté, nad západným traktom sa podnes zachoval drevený trámový strop, v Trnave a okolí jedinečného riešenia. Dnes ho nachádzame po doplnení mladšími trámami. Pôvodné sú priečne trámy, smerujúce kolmo k uličnej čiare (ich záhlavia ležia v pozdĺžnych ryhách v obvodových stenách) a na ne kolmý stredový prievlak, ktorý je osadený na západnej strane do bočnej steny západného suseda, na východe do medzitraktovej steny. V podhľade majú trámy aj prievlak okosené hrany. Zvláštny je spôsob uloženia dosák záklopu, vyplývajúci z malých osových vzdialeností trámov. Nejde o klasické kladenie dosák naprieč trámov a na ich hornú plochu, ale dosky ležia medzi trámami, paralelne s ich dĺžkou a sú uložené do pravouhlých drážok, vytvorených v horných častiach trámov. Tento konštrukčný princíp by mohol mať pôvod ešte v stredoveku, avšak pripúšťame v tomto prípade možnosť náhrady pôvodnej hmoty v renesancii.

Rovnaký strop jestvoval aj nad východným traktom, čo dokladajú kapsy po jeho stredovom prievlaku, viditeľné dnes z úrovne 2. NP po odstránení zásypu nad mladšou valenou klenbou.

Pokiaľ ide o riešenie poschodia, predbežne nám chýbajú informácie o jeho pôvodných priečnych stenách. Obe medzitraktové steny, situované nad medzitraktovými múrmi prízemia sú totiž mladšieho pôvodu. Pri budovaní steny nad východným múrom prejazdu dokonca prekryli staršie okno v uličnej stene, čo poukazuje na veľkopriestorové riešenie tejto časti domu. Zrejme analogicky s doterajšími poznatkami v oblasti dispozično-priestorového a funkčného riešenia stredovekých prejazdových domov Trnavy jestvovala aj v našom prípade na poschodí komfortná obytná, drevom obložená izba, rozprestierajúca sa nad krajným východným a prejazdovým traktom v prízemí. Jej hĺbka bola totožná s hĺbkou krídla . Izba mala teda tvar blízky štvorcu, čo zodpovedá doterajším zisteniam pri ostatných domoch a jej rozmery boli nasledovné: svetlá šírka cca 7,0 m, hĺbka 6,5 m. Jej šírkový rozsah po úroveň nad západným múrom prejazdu však môžeme zatiaľ iba predpokladať, keďže ani stena nad západným múrom prejazdu nepochádza z najstaršej etapy. Mohla by však stáť v polohe pôvodnej steny. Ak by táto bola v súlade s dobo-

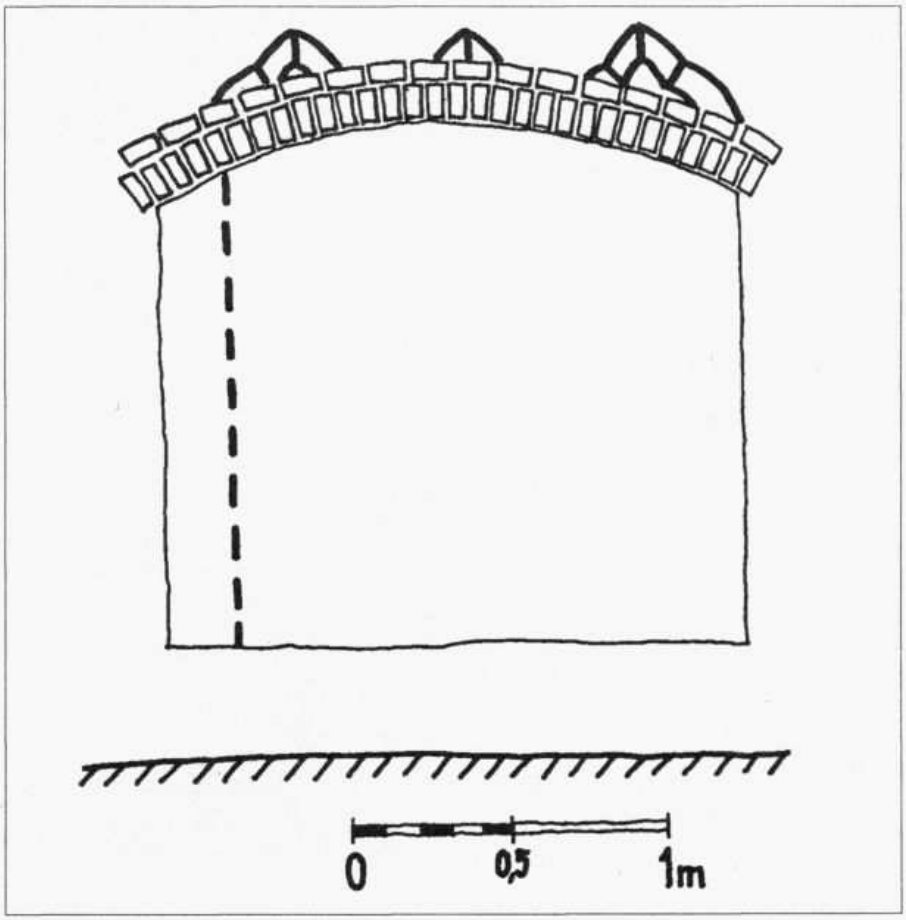

Obr. 15. Prízemie, torzo pôvodnej sedílie v prejazde

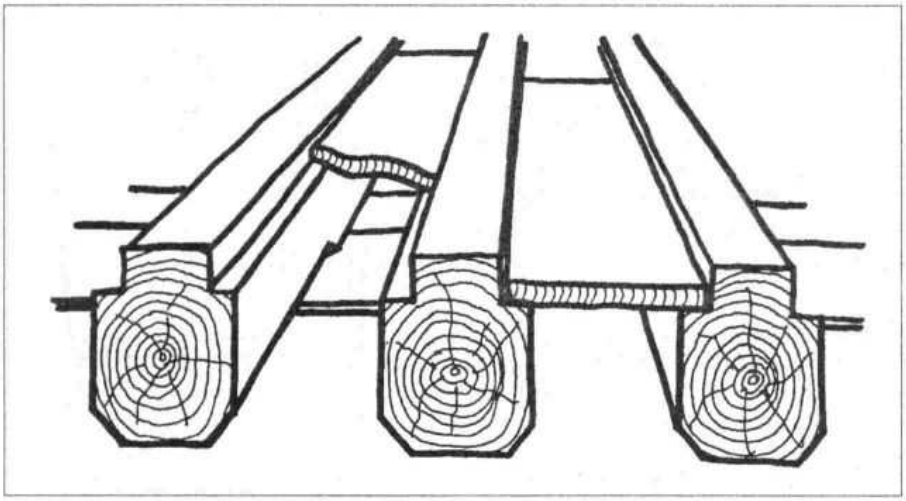

Obr. 16. Prízemie, západný trakt , existujúci drevený trámový strop, detail uloženia dosák záklopu pozdĺž trámov

vými analógiami iba tenkou drevenou priečkou (Žuffová - Kvetanová 2000), stopy po nej mohli zaniknúť pri jej náhrade mladšou, dodnes jestvujúcou stenou. Dispozícia poschodia domu by teda bola pozdĺžnym jednotraktom, členeným na dva rovako veľké priestory, z ktorých východný bol zateplenou obytnou miestnosťou.

Otázkou zostáva pôvodné zastropenie 2. NP, kde predpokladáme v celom rozsahu podlažia drevený trámový strop, ktorý však predbežne nemáme doložený žiadnou nálezovou situáciou.

prístupy do nadzemných podlaží

Na každej z obvodových stien prejazdu sa zachoval pôvodný vstupný otvor do bočného traktu - dnes v zaslepenej podobe. Dverné niky mali segmentové nadpražie., armovanie otvoru kamenným portálom nie je doložené. Pri dverách vedúcich z prejazdu do východného traktu sa našla približne v strede výšky otvoru v severnej špalete interiérovej niky horizontálna kapsa, vbiehajúca do hrúbky múru. V kapse sa pôvodne pohyboval drevený trám, zabezpečujúci výplň pred jej vylomením. Na opačnej stene prejazdu doložil výskum zmenu pôvodného dverného otvoru v mladšom období na sedíliu.

Predbežne nie je známa poloha vstupu do 2. NP. Predpokladáme že mohol naďalej, v duchu analógií s najstarším trnavským typom meštianskeho domu, prežívať priamy prístup z exteriéru - pomocou von z dispozície vysunutého schodiska, vedúceho pozdĺž dvorovej fasády. Indície na takýto prístup do 2. NP jestvujú v prejazdovej fáze domu č. 14 na Hviezdoslavovej ul. (Žuffová - Kazimír 2001).

okenné otvory , niky v nadzemných podlažiach

V západnom trakte sa nám podarilo doložiť na prízemí v uličnej stene dvojicu pôvodných okien, situovaných v polohách nad dnešnými otvormi. Spodné časti a parapet okien zrušili nové okná, takže ich celková výška nie je známa. Keďže okná sú predbežne zamurované, poznáme zatiaľ iba obrysy ich interiérových ník, ktoré boli ukončené segmentovým záklenkom.

V dvorovej stene uličného krídla sa pri jej západnom konci zachoval tiež jeden okenný otvor, s obrysom interiérovej niky zhodným s oknami smerujúcimi do ulice, avšak okno bolo situované nižšie. V nasledujúcej vývojovej etape domu bolo okno zrušené dostavbou hĺbkového dvorového krídla s čiernou kuchyňou. Zo strany interiéru pôvodného domu ho prekrylo v tom čase nainštalované vykurovacie teleso.

V prejazde sme odkryli zvyšok primárnej sedílie. Bola umiestnená na jeho východnej stene, pri vyústení prejazdu do dvora. Jej uzáver tvorila trojica trojlaločných záklenkov vymurovaných z tehál, nesených zrejme subtílnymi, dnes už nejestvujúcimi konzolami. K takémuto riešeniu uzáveru nemáme v Trnave a širšom okolí zatiaľ analógie. Samotný motív trojlaločného tvaru uzáveru nie je zvláštnosťou, ojedinelé je združenie troch týchto motívov do jedného celku.

Prítomnosť panelácie priečelia na poschodí ako sprievodného znaku vydrevenej izby, tak ako ju poznáme z iných prejazdových domov v Trnave, a to bez ohľadu na to či vznikli postupným nárastom alebo spôsobom jednorázovo vzniknutého uličného krídla (Žuffová 1994, 1996, 1997) bude môcť byť overená až počas výskumu fasád, ktorý by mal prebehnúť v najbližšom čase .

Z pôvodného riešenia stavby sa podnes zachoval aj jeden z dvojice murovaných štítov, riešený v tvare trojuholníka s rovnými stranami (bez výstupkov) nad bočnou západnou stenou krídla. Jeho tvar a situovanie poukazuje na "odkvapovú" orientáciu sedlového zastrešenia pôvodného domu.

poloha domu voči uličnej čiare, rozsah zástavby parcely, vzťah domu k vonkajšiemu terénu

Krídlo vyplnilo celú šírku parcely pri uličnej čiare. I keď sa to zdá nepravdepodobné, toto krídlo muselo reprezentovať v čase svojho vzniku celý murovaný dom. Evidentne mladší pôvod oboch, podnes jestvujúcich stredovekých dvorových krídel potvrdzuje prítomnosť škár medzi nimi a pôvodným krídlom. Možnosť súčasnej existencie niektorého z dvorových krídel s uličným vyvracajú aj polohy jeho pôvodných otvorov, ktoré kolidujú s krídlami.[5] Je však zrejme potrebné počítať so sprievodnými netrvanlivými hospodárskymi stavbami na parcele, ktorých funkcia však nevyžadovala, resp. priamo vylučovala spojenie s obytným domom. A k by aj na parcele jestvovali v čase vzniku uličného krídla prípadné staršie murované stavby, boli by zrejme vzdialené od ulice do takej miery, že to znemožnilo ich vtiahnutie do jeho organizmu.[6]

Krídlo bolo postavené do hlbokého zásypu.[7] Spodné podlažie bolo už, na rozdiel od typu prvotnej murovanej zástavby, klasickou - plne do terénu zahĺbenou pivnicou. Krídlo vložili do preluky medzi staršie domy, stojace pri ulici na susediacich parcelách, pričom konštrukčne využili ich obvodové steny.[8]

stavebný materiál, technológia murovania

Stavebným materiálom sú pálené prstové tehly, ukladané na výrazne svetlú, vápenno-pieskovú maltu s malým podielom drobných štrkových zŕn. Múry sú hrubé 80cm. Relatívne pravidelnú väzbu muriva zaznamenávame iba na lícach stien, vnútro múrov je vyplnené úlomkami tehál zaliatych v malte.

Z hľadiska riešenia povrchov sa skúmaný prejazdový dom vyznačuje úpravou režných tehlových stien škárovaním. Škárovanie sme v

tomto prípade zistili iba vo fragmentárnom stave a v malom rozsahu na interiérovom líci južnej obvodovej steny pivnice. Identifikovali sme ho v polohe nad mladšou klenbou suterénu, po odstránení jej zásypu. Škárovanie má svojím riešením blízko k typu najstaršieho trnavského, tzv. podrezávaného škárovania. V tomto prípade však musíme konštatovať nedbalú realizáciu, ktorá sa prejavuje presahom malty cez povrch škár až na líce steny a od najstaršieho škárovania sa odlišuje aj tým, že má upravené nielen ložné, ale aj styčné škáry. Tento nález archaickej úpravy je do určitej miery prekvapením, keďže doposiaľ sme škárovanie, až na jednu výnimku[9] považovali za znak viažuci sa iba na najstarší typ (hĺbkového) murovaného meštianskeho domu Trnavy.

Ukazuje sa teda, že uplatnenie neomietaných stien a použitie "škárovacej" technológie, i keď už v tomto období realizovanej nedbanlivejšie než v mestských počiatkoch, sa z najstaršieho typu meštianskeho domu rozšírilo aj na mladší - prejazdový typ domu.

Predbežne nemôžeme s určitosťou povedať, či sa uplatnilo na celom dome a na oboch lícach stien. Najdôležitejším je však poznatok, že sa táto technológia objavila až následne potom, čo sa na staršom dome, susediacom od východu použila už technológia omietania. Dokladá to nález v sonde v severovýchodnom kúte uličného krídla nášho domu. V mieste dosadnutia na bočnú stenu suseda prekryla naša uličná stena už jej omietnutý povrch. Hrubozrnná omietka steny suseda má exteriérový charakter. Je teda zrejmé, že v určitom čase sa obe technológie používali v Trnave súčasne, ako to naznačil už aj starší nález v blízkom dome na Hviezdoslavovej ul. č. 14, kde sa zistilo, že stavebná etapa so škárovaním upravenými režnými stenami nasledovala až etape s omietnutými múrmi, a to dokonca v rámci jednej stavby (Žuffová - Kazimír 2001).

Veľmi skoro, ešte v čase existencie solitérneho uličného krídla už pokryli jeho steny omietkami - v interiéri s hladeným povrchom a vápenným náterom, z vonkajšej strany domu bez náteru, s hrubým, štruktúrovaným povrchom v odtieni farby prírodnej omietkovej hmoty. Nálezová situácia dokladá, že pozornosť sa venovala aj kvalite úpravy interiérových povrchov stien pivnice, ktorá bola rovnocenná s úpravou nadzemných podlaží. Zhodnosť omietkovej úpravy pivnice s prízemím a poschodím dokumentuje podnes zachovaná omietka s hladeným vápenným náterom, vystupujúca ponad mladšie klenby týchto priestorov na obvodových stenách pivnice.

k dobe vzniku

Najstaršiu stavbu v podobe uličného krídla postavili do zasypaných výkopov pôvodných nemurovaných objektov. Stavebná činnosť, ktorá predchádzala jeho vzniku bola dobre sledovateľná pri radikálnych zemných prácach počas obnovy domu na jar v roku 2003, kedy sa zároveň vykonával záchranný archeologický výskum. Jeho unikátne poznatky a podrobné vyhodnotenie budú predstavené na inom mieste.[10] Podľa publikovaných predbežných informácií, priamy predchodca nášho domu (drevohlinitá obytná stavba, s hĺbkovou orientáciou, rozmerov zhruba 5x7 m, stojaca vo vzdialenosti viac ako 9 m od uličnej čiary - J. Urminský 2003) zanikla v 1. pol. 14. stor. Predpokladáme, že naše murované prejazdové krídlo vybudovali bezprostredne po jej zániku, čomu by neodporoval ani jeho jediný datovací prvok - trojdielna sedília s motívom trojlaločných záklenkov vytvorených z tehál.

Nasledujúci stredoveký vývoj

V rámci nasledujúceho stredoveké vývoja (v bližšie časovo neurčiteľnom období) vybudovali na mieste pôvodnej šije, vedúcej popri východnej parcelnej hranici do pivnice, dvorové krídlo. Úzke, plne podpivničené krídlo, bolo hĺbkovým jednotraktom tvaru obdĺžnika a malo dve nadzemné podlažia. Úrovne jeho podláh a stropov nenadväzovali na starší dom, ale boli oproti nemu umiestnené v nadzemných podlažiach nižšie, v pivnici vyššie. Vieme, že dnešnému zaklenutiu predchádzali aj v tomto prípade, podobne ako tomu bolo pri najstaršej fáze domu ešte rovné stropy. Pivnica tohto nového krídla prevzala funkciu spojenia najstaršieho suterénu s vonkajším terénom, keď na jej južnom konci vznikol vstup od dvora, pravdepodobne naďalej riešený v šijovitom výbežku, ktorým nahradili vstupný otvor staršej pivnice. Vstup do prízemia bol riešený na bočnej dvorovej stene nového krídla a armoval ho kamenný portál. Podnes sa z neho

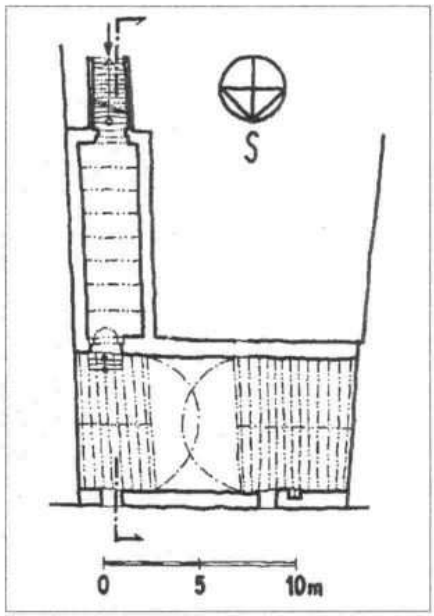

Obr. 17. Náznaková rekonštrukcia mladšej stredovekej etapy, pivnica,

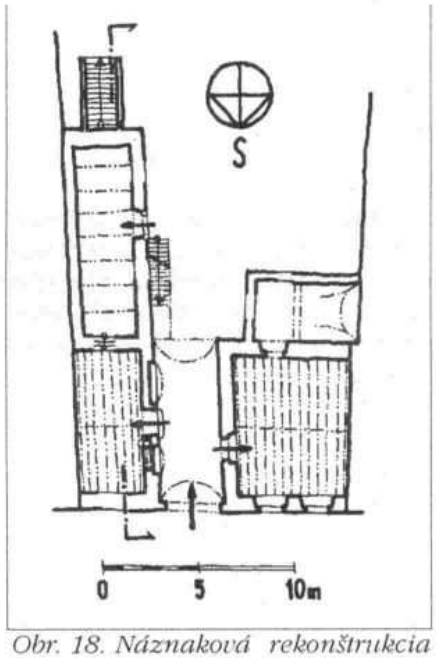

Obr. 18. Náznaková rekonštrukcia mladšej stredovekej etapy , prízemie

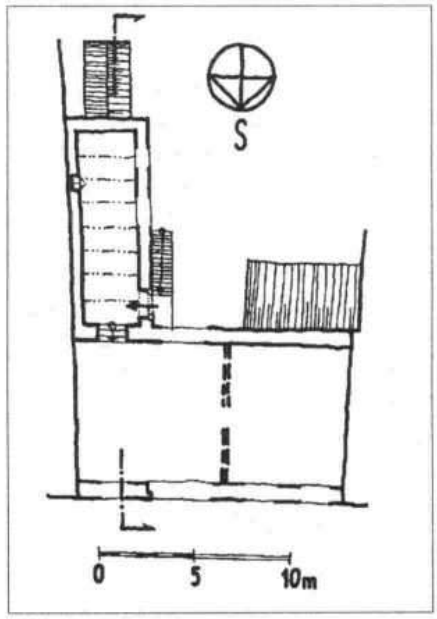

Obr. 19. Náznaková rekonštrukcia mladšej stredovekej etapy, poschodie

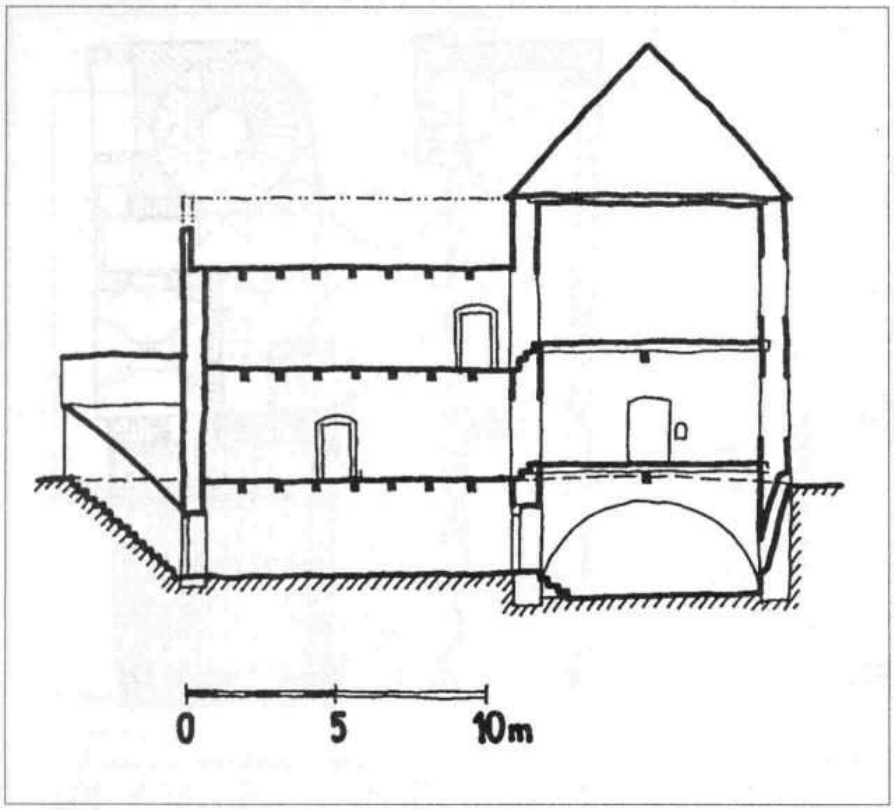

Obr. 20. Náznaková rekonštrukcia mladšej stredovekej etapy, priečny rez

zachovala iba jedna stojka s okosením hrany. Vzhľadom na závažné narušenie muriva, súvisiaceho s pôvodným vstupom, možno tvar nadpražia portálu iba hypoteticky považovať za rovný. Výskumom sa podarilo odhaliť aj torzo pôvodného vstupného otvoru do poschodia dvorového krídla, ktorý sa nachádzal na pozdĺžnej dvorovej stene - v blízkosti napojenia dvorového krídla na hlavné uličné krídlo. Zo vstupu je známy fragment kamennej stojky, situovanej na pôvodnom exteriérovom líci fasády a fragment špalety interiérovej niky. V tejto vývojovej etape sa nám teda priamy exteriérový spôsob nástupu do 2.NP podarilo doložiť, na rozdiel od najstaršej vývojovej etapy domu, kde takéto riešenie musíme iba predpokladať. Schodisko zrejme viedlo zo dvora ku vstupnému otvoru pozdĺž dlhšej dvorovej steny dvorového krídla. Je pravdepodobné, že tento prístup z exteriéru bol jediným vstupom do 2.NP celého domu, takže rozdiel medzi odlišnými úrovňami podláh dostavby a pôvodného objektu museli vyrovnať niekoľkými vnútornými schodíkmi. Vstup neskôr v tejto polohe zanikol, keď jeho otvor prekryla murovaná hranolová, pravdepodobne už novoveká pec. V poschodí dostavaného krídla odhalil prieskum na stene pozdĺž východnej parcelnej hranice niku na osvetľovacie teleso s ukončením v tvare striešky, charakteristickým pre trnavské stredoveké objekty (s presahom až do renesancie).

V prejazde pôvodného domu vytvorili na východnej stene, blízko vjazdu od ulice novú, segmentovo ukončenú sedíliu a tomuto tvaru prispôsobili aj staršiu sedíliu, keď trojicu jej trojlaločných záklenkov podmurovali segmentovým nadpražím a konzoly odstránili. Obe podnes zachované sedílie pokrýva pôvodná hladená omietka s bielym vápenným náterom.

Primárny vstup do západného traktu z prejazdu prebudovali na sedíliu. Na jej povrchu sa v torzálnom stave zachovala pôvodná hrubozrnná omietka s fragmentom maľovaného sieťovania.

Zo stavebných konštrukcií protiľahlého západného dvorového krídla je známy iba fragment. Jeho výpoveď je však z typologického hľadiska veľmi dôležitá, pretože poukazuje na závažnú zmenu funkčného riešenia meštianskeho domu Trnavy, reprezentovanú doplnením pôvodnej dispozície o typologicky významný priestor, akým bola tzv. čierna kuchyňa. Informáciu o jej existencii v polohe za západným traktom uličného krídla v prízemí podáva pozostatok zadymených nábehov staršej klenby, nesúcej pôvodne otvorený komín. Do kuchyne prerazili naprieč dvorovej steny pôvodného krídla prieduch, ktorý odvádzal dym z vykurovacieho telesa osadeného v pôvodnom dome do otvoreného komína pristavenej čiernej kuchyne. Do interiéru kuchyne sa prieduch v súlade s trnavskými analógiami otváral strmo stúpajúcim nadpražím. Čierna kuchyňa spolu s priľahlým vstupným priestorom "pitvorom" sa ešte v stredoveku napojila na uličné krídlo, pričom tento dvojpriestor reprezentoval celé dvorové krídlo. Jeho umiestnením do polohy za západný trakt uličného krídla zároveň znefunkčnili okno, smerujúce do dvora z pôvodného domu.

Významné úpravy objektu v novoveku

Renesančná vývojová etapa bola významná predovšetkým z hľadiska ďalšieho objemového nárastu objektu, ako aj tým, že v tom čase vznikla prevažná časť klenieb. Stredovekú dispozíciu poznačila len minimálne. Koncepčnému renesančnému zväčšeniu objektu bol na prekážku stredoveký priestor čiernej kuchyne - prízemné západné dvorové krídlo, ktoré bolo preto odstránené. Pozostatky jeho stien sa našli už iba pod podlahou mladšieho krídla. V renesančnej etape bolo stredoveké uličné krídlo rozšírené smerom do dvora o hĺbku ďalšieho traktu, v rozsahu oboch nadzemných podlaží, čím do seba vtiahlo aj väčšiu časť stredovekého východného dvorového krídla. Tvar zastrešenia objektu v renesancii sa z nálezových situácií nepodarilo zistiť. V rámci renesančného rozšírenia boli situované nové schodiská vedúce z prejazdu. Z nich dodnes existuje iba schodisko do pivnice, ktoré sprístupnilo stredoveké pivničné priestory. Pivničný vstup z mladšej stredovekej etapy bol zamurovaný a v jeho zámurovke vytvorili niku pre osvetľovacie teleso, ukončenú v tvare sedlovej striešky. O konštrukčnom riešení renesančného schodiska na poschodie sa nám nepodarilo získať žiadne informácie, jednoznačne ho však vieme na základe doterajších vedomostí o objekte situovať do polohy v renesančnej časti uličného krídla, priamo ku západnému múru prejazdu. Okrem stredovekých klenieb v pôvodnej časti prejazdu a pod prejazdom a trámového stropu západného traktu uličného krídla, boli ostatné priestory pivníc a prízemia zaklenuté renesančnými valenými klenbami, v niektorých prípadoch i so styčnými lunetami. Klenba juhozápadnej miestnosti dvorového traktu má zachovanú štukovú hrebienkovú dekoráciu - 8 laločnú štylizovanú rozetu v mieste styku lunet,

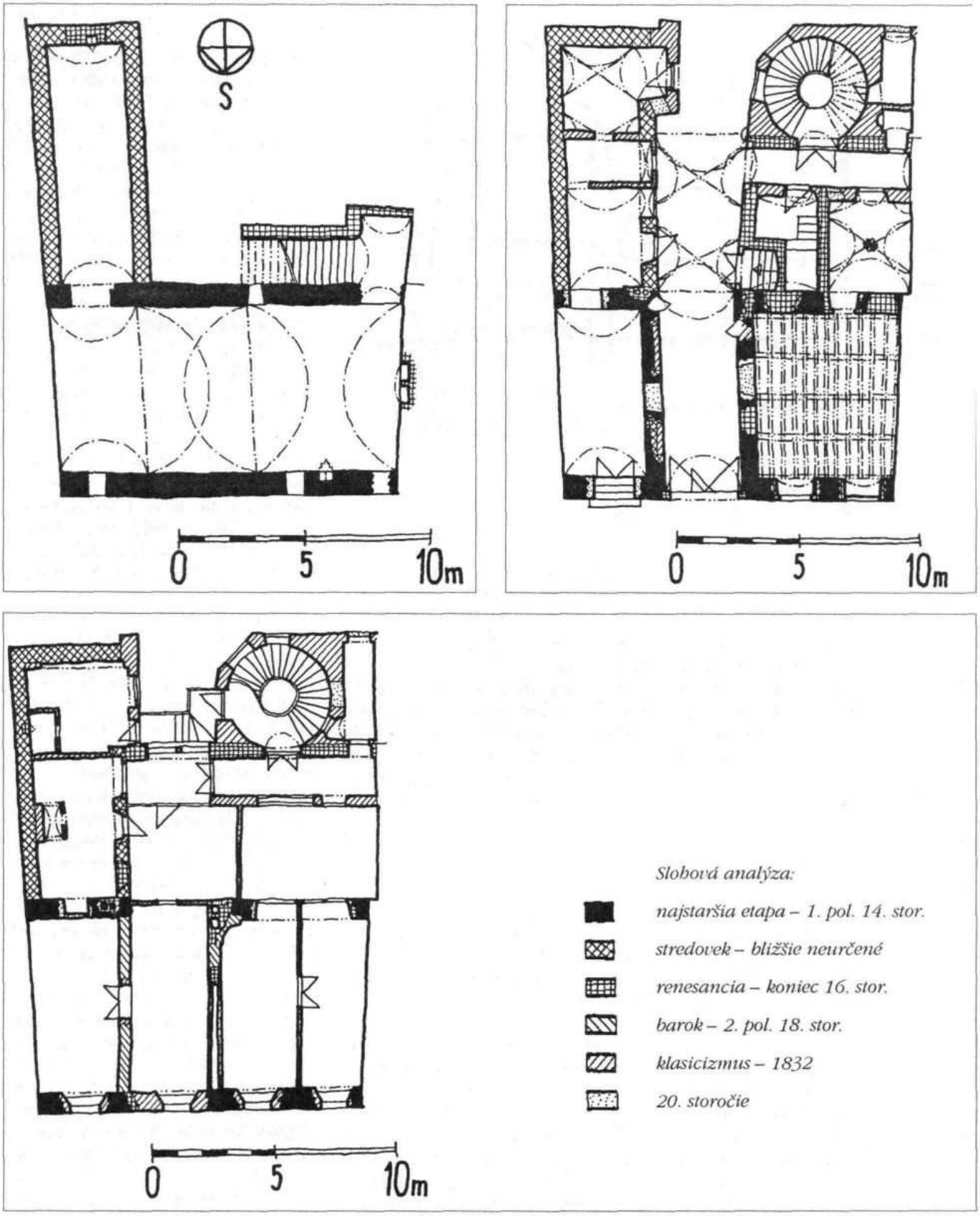

Obr. 21. Slohová analýza, pivnica, prízemie, poschodie

podľa ktorej rámcovo datujeme renesančnú prestavbu objektu do konca 16. storočia. Ďalším významným, dodnes existujúcim renesančným prvkom objektu je pre Trnavu typicky riešený portál vstupu do prejazdu s polkruhovou archivoltou a obvodovým zárezom. Volútová úprava klenáka portála je však už mladšia - baroková.

Barokové úpravy boli v rámci doteraz existujúceho rozsahu objektu nepodstatné. Okrem drobných úprav niektorých otvorov a konštrukcií bola v baroku zaklenutá ako posledná aj západná časť pivnice uličného krídla. Za zmienku však stojí hlavne barokový krov uličného krídla, ktorý dnes patrí medzi najstaršie zachované krovy v trnavských meštianskych domoch. Krov má tesársku dekoráciu stredných stĺpov, ktorá je totožná v Trnave s krovmi kláštora trinitárov a domu vedľa mestskej veže na Trojičnom námestí, na základe čoho jeho vznik časovo zaraďujeme do 2. polovice 18. storočia. V baroku predpokladáme vznik dnes už zbúraných prízemných dvorových krídiel, ako ich zobrazujú ešte mapy z prvej polovice 20. stror.

Posledná koncepčná slohová úprava objektu bola empírová prestavba z roku 1832 (datovanie sa nachádzalo na kovanej mreži v pre-

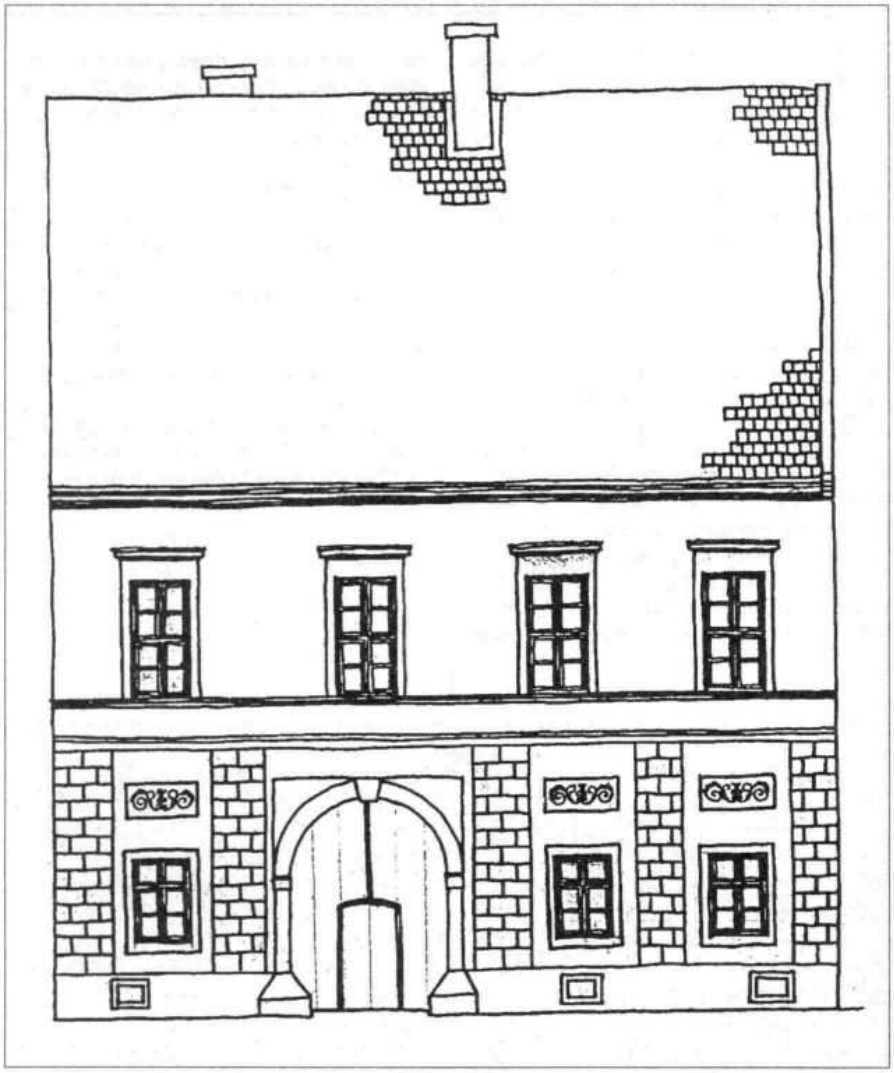

Obr. 22. Rekonštrukcia klasicistického výrazu fasády

jazde, odstránenej v 80 - tych rokoch 20. storočia). Táto etapa poznačila nielen výraz, ale aj dispozíciu starších častí objektu. Z tohoto hľadiska bolo významné najmä vybudovanie reprezentačného kamenného točitého schodiska, ktorého hmotu vo forme krátkeho poschodového krídla pristavali k západnému traktu uličného krídla. S vybudovaním nového schodiska súviselo aj vytvorenie prístupovej chodby k nemu, kolmej voči prejazdu, ktorou prehradili pôvodne väčšie renesančné priestory. V hmote schodiskovej prístavby sa okrem samotného schodiska v oboch podlažiach nachádzajú aj chodbičky, lemujúce schodisko pozdĺž západnej hranice parcely, ktoré spájali poschodovú časť objektu s prízemným dvorovým krídlom v úrovni jeho prízemia i podkrovia. Chodby i priestor zaniknutého renesančného schodiska boli na prízemí zaklenuté valenými segmentovými klenbami. Zaujímavým riešením bolo rozšírenie východného dvorového krídla smerom do línie prejazdu. Do odskoku vzniknutého rozšírením vložili pozorovací otvor, ktorým sledovali dianie v prejazde.

Nový empírový výraz s plastickými prvkami získala uličná fasáda. Na prízemí mala v nárožiach a medzi otvormi mohutné kvádrované lizény a nad oknami prízemia vpadliny s bohatou štukovou rozvilinovou dekoráciou. Fasáda bola rozdelená profilovanou kordónovou rímsou a priebežnou parapetnou rímsou na poschodí. Empírový výraz uličnej fasády, ukončenej mohutnou profilovanou korunnou rímsou, sa v prevažnej miere zachoval až dodnes. Torzo objektu je pomerne chudobné na umelecko-remeselné detaily. Z nich väčšina pochádza z empírovej úpravy. Okrem profilovaných kamenných stupňov a kovového zábradlia reprezentačného schodiska sú zaujímavé na prízemí hlavne dvere s

Obr. 23. Detail dvier z obdobia klasicizmu

polkruhovými nadsvetlíkmi s lúčovou dekoráciou, plechové komínové dvierka, kamenný pravouhlý portál do chodby, v ktorom bola donedávna osadená aj datovaná mreža a na poschodí dvere s profilovanou rímsou v nadpraží zárubne.

Poznámky:

[1] V roku 2001 prebehol predstihový zisťovací architektonický a umelecko-historický prieskum interiérov, ktorého výsledky poslúžili pre spracovanie návrhu na jeho obnovu (Kazimír - Žuffová 2002). Získané poznatky sme mali možnosť rozšíriť počas stavebnej obnovy suterénov a prízemných priestorov v 1. polroku 2003. Doplnenie informácie o riešení interiérov 2. NP. si sľubujeme od ich stavebnej obnovy a samostatným podrobným výskumom budú musieť byť overené priečelia, keďže tie sa doposiaľ vôbec neskúmali.

[2] Niektoré, doposiaľ iba nejasné indície by mohli naznačovať na možnosť, že prejazd v určitých prípadoch aj v Trnave vznikol až druhotným vyčlenením sa z priestoru siene, ako to v iných lokalitách spomína staršia literatúra (Haberlandová a kol. 1983, Muk 1987). Problematike prítomnosti sieňového domu v Trnave však nebola zatiaľ venovaná dostatočná pozornosť.

[3] Hlavná ul.č.3, 5, 7, 15, atď.

[4] Hlavná 2, tzv. Wetzlerov dom, Hlavná 25, Štefánikova 3, Štefánikova 6, Hviezdoslavova 13, spoločne preverili obhliadkovými výskumami autori tohto príspevku .

[5] Západné dvorové krídlo je v superpozícii s pôvodným oknom smerujúcim do dvora z prízemnej časti domu (a azda v tom čase už aj zo suterénu), a v prípade súčasnej existencie východného krídla s uličným by zas došlo ku kolízii s predpokladanou vstupnou šijou vedúcou do pivnice uličného krídla.

[6] Informácia po nich zanikla pri likvidácii zástavby na parcele v 70. rokoch 20. stor.

[7] Stavbe predchádzali objekty z netrvanlivých materiálov, ktoré boli objavené počas obnovy dnešného domu pri hĺbení pivnice pod zadným priestorom prejazdu. (Urminský 2003).

[8] Pri budovaní našej pivnice obnažili základové konštrukcie oboch susediacich domov. Konštrukcia východne stojaceho, nepodpivničeného domu, sa k interiéru nášho domu obracia pôvodným vonkajším - neupraveným lícom Stena je riešená spôsobom typickým pre základové konštrukcie trnavských stredovekých domov - klasovitým kladením tehál do riadkov. V nadzemí má stena pravidelnú väzbu tehál so širokými škárami medzi riadkami tehál, avšak predbežne bez doloženia technológie, charakteristickej pre najstarší typ murovaného meštianskeho domu Trnavy, t.j. škárovaním upraveného povrchu režného muriva. Na bočnej stene protiľahlého domu - situovaného od západu - sme zistili úpravu jej povrchu škárovaním. Ide bočný múr podpivničenej susediacej stavby. Avšak na rozdiel od precízneho klasického škárovania nie je v tomto prípade malta viazaná prísne na škáry a klopená smerom šikmo nahor, ale zahladená do roviny líca steny, aj s nedbalým presahom na okolie škár, pričom sú upravované nie len horizontálne , ako je známe z najstaršieho typu meštianskeho domu Trnavy, ale aj vertikálne škáry. Je pravdepodobné, že ide o sekundárnu úpravu (na čo nás upozornil I. Staník), vytvorenú dodatočným preškárovaním iba toho povrchu steny , ktorý bol pohľadovo exponovaný z interiéru nášho domu a teda by mohla súvisieť až s jeho výstavbou (keďže náš dom bol pôvodne tiež škárovaný). Tým by sa vysvetlil dôvod existencie škárovanej úpravy povrchu podzemnej časti steny, smerujúcej dnes lícom k interiéru našej pivnice. Táto základová stena pred tým, ako ju obnažili pri výkope pre našu pivnicu nemohla byť k úprave prístupná, keďže ju stavali do výkopu pre pivnicu susediaceho domu.

[9] Ide o dom na Hlavnej ul. č.5, ktorý nemá zatiaľ ujasnenú interpretáciu pokiaľ ide o stanovenie jeho typu. Zatiaľ bol v považovaný v staršej literatúre za prejazdový dom, reprezentujúci výnimku v rámci typu hĺbkovo orientovaného prvotného meštianskeho domu Trnavy (Staník - Žuffová 1995).

[10] Výskum viedol a z archeologického hľadiska vyhodnocoval J. Urminský, z architektonického hľadiska I. Staník.

Literatúra:

HABERLANDOVÁ, H. - KRESÁNEK, P. - ORIŠKO, Š. 1983: K pamiatkovým výskumom v Levoči , Informačný bulletin 12, PÚK Bratislava, s. 9-15

HAUSEROVÁ, M. 1995: Středověký městský dům na široké parcele se středním vjezdem (Příspěvek k poznání dispozičního typu), AH 20, s. 35-52

KAZIMÍR, M. -ŽUFFOVÁ, J. 2002: Návrh na obnovu objektu na základe *pamiatkového prieskumu , strojopis archivovaný* na KPÚ Trnava

LÖVEI, P. 1990 : Erforschung von Wohnhäuser in der Innenstadt von Stuhlweissenburg , Alba Regia , XXIV, s. 73-81

MENCL, V: 1971: Vývoj studia středověkého měšťanského domu, Monumentorum tutela č.7

MUK, J. 1987: Výsledky výskumu městského domu se zřetelem k vesnickému obydlí, AH 12, s. 215- 217

STANÍK, I. - ŽUFFOVÁ, J. 1995: Počiatky urbanizmu mesta Trnava, AH 20, s. 285-298

ŠKABRADA, J. 1996: K pochopení původní struktury některých typů středověkých domů na široké parcele , Průzkumy památek 1, s. 41-47

ŠTIBRÁNYI, J. 1988 : Vývojové premeny a historicko-architektonická kontinuita architektúry obytnej funkcie, meštiansky dom na Slovensku, Kandidátska dizert. práca na FA STU, Bratislava

RADOVÁ - ŠTIKOVÁ, M. 1986: Stavební proměny a typy středověkého domu, Acta Polytechnica, ČVUT Praha, s.67-73

URMINSKÝ, J. 2003: Unikátny objav na Hviezdoslavovej 12, Novinky z radnice, máj 2003, Mesto Trnava , s.16-19

ŽUFFOVÁ, J. 1996: Nález súboru stredovekých panelovaných priečelí, Monumentorum Tutela 13, Slovenský pamiatkový ústav, s. 115 -119

ŽUFFOVÁ, J. 1997 a: Počiatky zástavby na parcele Domu M. Sch. Trnavského, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, s. 15-22

ŽUFFOVÁ, J. 1997 b: Hlavná 1, dom na nároží medzi Hlavnou a Radlinského ul., pamiatkový výskum, nálezová správa archivovaná na KPÚ Trnava

ŽUFFOVÁ, J. 2002: Nový pohľad na počiatky mesta Trnava, Pamiatky a múzeá 1, s. 18-25

ŽUFFOVÁ, J. - KVETANOVÁ, G. 2000: Počiatočné etapy vývoja trnavskej radnice, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave, Trnava, s. 3 -18

ŽUFFOVÁ, J. - KAZIMÍR, M. 2001 : Stavebné premeny domu na Hviezdoslavovej ul.č.14 v Trnave od stredoveku po súčasnosť, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4, Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave, Trnava, s. 7 -18

Die bauhistorische Entwicklung des Hauses Nr. 12 in der Hviezdoslav Straße in Trnava

Zum Typ des Hauses mit Durchfahrt mit einmalig entstandenem Straßenflügel

Resümee:

Heute sind die historischen Objekte in Trnava fast ausschließlich vom Typ des Hauses mit Durchfahrt, wobei die Mehrzahl von ihnen allmählich durch die ergänzende Bebauung der Parzelle entstanden ist.

Charakteristisch für die Häuser, die durch die ergänzende Bebauung entstandenen Häuser, ist die primäre nicht unterkellerte Durchfahrt.. Weil diese an der Stelle der ursprünglichen freien Einfahrt auf die Parzelle entstanden ist, wurde sie aus statischen Gründen nicht unterkellert.

Neben den Häusern mit Durchfahrt, die auf diese allgemein bekannte Art in Trnava entstanden sind, ist es gelungen auch einige Objekte zu identifizieren, deren Entstehung eine bestimmte Unterschiedlichkeit vorweisen. Der Unterschied besteht darin, dass die Durchfahrt in diesem Falle nicht erst am Höhepunkt der Bebauung der Parzelle entstanden ist, sondern ein integraler Bestandteil des der Straße zugewendeten Flügels ist, der bereits als fertiges unterkellertes Ganzes auf der nicht bebauten Fläche an der Straße entlang der gesamten Länge der Parzelle angelegt worden ist. Diese Art der Anlegung eines Hauses mit Durchfahrt hat im Rahmen des Slowakei und ihrer weiteren Umgebung bisher keine Analogie.

Während der Untersuchung des Hauses in der Hviezdoslav Straße 12 ist es gelungen, im Organismus der heutigen Baus die Etappe zu erkennen, die für diese einmalige Entstehung des Flügels entlang der Straße charakteristisch ist.
Die Tatsache, dass der Flügel gleich als Ganzes entstanden ist beweist vor allem die Art der Eindeckung des Kellers.

Der Keller erstreckte sich unter dem gesamten Flügel. Er war langgestreckt, einschiffig und nicht durch Querwände gegliedert. Die Decke des Kellers war in drei Teile geteilt, unter den am Rand liegenden Querflügeln des Erdgeschosses befand sich eine Balkendecke aus Holz und an der Stelle der Durchfahrt gab es parallel zur Straße orientiert den Abschnitt eines Tonnengewölbes. Eine solche Eindeckung des Kellers ermöglichte eine andere Traktierung des Kellers gegenüber den über der Erde liegenden Etagen: der langgestreckte Keller veränderte sich in einen querliegenden Doppelflügel im Erdgeschoss. Das Gewölbe unter der Durchfahrt schuf genügend Unterstützung für das Gewicht und die Vibration durchfahrender Wagen, was durch eine Balkendecke allein nicht zu sichern gewesen wäre. Gleichzeitig war es möglich, an ihren Stirnfronten zwischen den Flügeln Wände zu errichten, die die Durchfahrt im Erdgeschoss begrenzen.

Štefan Oriško

Z výsledkov výskumu domu č. 1 na Hlavnej ulici v Trnave

V 1990-tych rokoch sa postupne uskutočnili reštaurátorské prieskumy a následne čiastková obnova domu č. 1 na Hlavnej ulici v Trnave, ktorý je dnes súčasťou komplexu radnice.[1] Z hľadiska hmôt a dispozície pre vývin domu bol rozhodujúci stredovek, kedy postupne vznikala zástavba na tejto exponovanej parcele, nachádzajúcej sa na nároží Hlavnej a dnešnej Radlinského ulice, neďaleko námestia. Výsledkom stredovekého vývinu bol prejazdový typ domu s bočným krídlom a poschodím, ktorý určuje jeho hmoty podnes. Zo stredovekých nálezov najdôležitejšie sú fragmenty murovaného panelovaného priečelia so združenými oknami, ktoré rozširuje poznanie konštrukcií tohto druhu o príklad z dvorovej fasády, kde bolo pôvodne orientované.

Obr. 1. Trnava, Hlavná ul. 1, čelná fasáda po obnove poschodia

Z ďalších premien domu, ktoré nasledovali po stredovekých fázach, výrazné sú najmä výtvarné úpravy priečelí a niektoré momenty výzdoby interiéru. Nálezy dvoch hlavných vrstiev výzdoby fasád, (ktoré pomocne môžeme označiť ako renesančnú a ranobarokovú úpravu), sú dokladom meniacich sa náhľadov na koncepciu priečelí v meštianskom prostredí, sprevádzaných odlišnými výrazovými prostriedkami. Napriek torzovitosti výzdobných systémov rozširujú doterajšie, pomerne skromné znalosti o konvenciách utvárania fasád, podnetné pre poznanie obrazu uličných interiérov v rôznych slohových obdobiach a súčasne sú nálezy rozhodujúce aj pre pamiatkársku prax. O nárokoch na riešenie interiéru svedčia zase štukové stropy, ktoré spolu s obomi koncepciami priečelí, vytvorenými zrejme pomerne rýchlo za sebou, patria k stavebne a výtvarne bohatému obdobiu v Trnave - k 17.storočiu.

Staršia úprava priečelia zo 17.storočia - tzv. renesančná vrstva sa zachovala iba na vrchnom podlaží oboch fasád: na čelnej, smerujúcej do Hlavnej ulice a na ďalšej uličnej fasáde, orientovanej do dnešnej Radlinského ulice. Hoci všade boli jej nálezy dosť zlomkovité, aj napriek tomu možno identifikovať jej niekoľko základných komponentov.

Hlavným výzdobným prvkom plochy čelnej fasády bola jednoduchá kvádriková sieť.[2] K fasáde patril aj podstrešný horizontálny ornamentálny vlysový pás, ktorý tvorí listová ratolesť (úponok). Vo vlysovom páse boli medzi jednotlivé oblúky vlnovkovitého úponku s lístkami vkladané ďalšie silno štylizované výzdobné motívy: na čelnej fasáde boli vo vlyse zistené zvieratá (kohút, zachovaný vo fragmente, ďalšie bližšie neidentifikovateľné štvornohé zviera) a rozličné detaily rastlín a plodov (granátové jablko, ružice, kvety). Na bočnej fasáde, ktorá je oproti hlavnej fasáde nižšia, sa prieskumom zistili ďalšie fragmentárne úseky vlysu. Podstrešný vlysový pás bol na oboch fasádach vytvorený zhodnou technikou nepravého sgrafita, kombinujúceho v jednej vrstve drsné škrabané prvky (takto bola vytvorená rytá ornamentika a jednotlivé prvky vlysu) s hladkou základovou plochou. Na čelnej fasáde k tzv. renesančnej fáze patrí tiež fragment motívu výzdoby na ľavom nároží pod podstrešným vlysom, vytvorený polkruhovými terčovými prvkami, striedajúcimi hladkú a drsnú pásku.

Na bočnej fasáde ako súčasť renesančnej výzdoby bolo vyhodnotené kvádrovanie na pravom nároží i škrabaný horizontálny kor-

Obr. 2. Fasády po celkovej obnove

Obr. 3. Časť bočnej fasády po rekonštrukcii

dónový pás, tvorený kosoštvorcovými motívmi, lemovanými páskami. Na pravom nároží bočnej fasády bol ešte odkrytý fragment figurálneho motívu, identifikovateľný ako silne štylizovaný tancujúci pár.[4] K renesančnej vrstve výzdoby sa nezistili okenné otvory ani ďalšie architektonické detaily, ktoré by pomohli bližšie charakterizovať túto výraznú a zrejme pôvodne aj radikálnu úpravu fasád domu.[5]

Zistená kvádiková sieť, nárožné kvádrovanie a kordónový pás nevybočujú z doterajších poznatkov o charaktere renesančných priečelí v Trnave (alebo presnejšie priečelí 16. a 17.storočia), ktoré, ako sa ukazuje, mali (podobne ako v iných mestách i regiónoch) pomerne strohý až puritánsky výraz bez dôrazu na plasticitu - na fasádach prevažovala plošná lineárna výzdoba, vychádzajúca z geometrických prvkov. Typ podstrešného vlysového pásu s rastlinnými i zvieracími prvkami je ale medzi nateraz známymi trnavskými pamiatkami tvorby priečelí ojedinelý. Jeho vzdialeným východiskom sú síce renesančné vlysy, avšak z pôvodných slohových tvarov ornamentiky tu zostalo akceptované iba máločo: rozvilina vlysu pôsobí ako ľudový ornament, nie ako "čistá" štýlová forma. Do rozviliny vkladané motívy (napríklad prvky z domácej flóry, tiež zvieracie figúry) pôsobia nezvyčajne v kontexte formových systémov renesančnej ornamentiky. Aj samotné usporiadanie vlysu je uvoľnenejšie a súčasne tvary vlysu sú sumárnejšie, jednoduchšie a rustikálnejšie. Vlys nesporne možno spájať so širšími procesmi zdomácnenia a zľudovenia renesančných výzdobných motívov, prebiehajúcimi počas prvej polovice 17. storočia, ale i neskôr,[6] ktoré viedli cestou provincionalizácie k vytváraniu osobitne zafarbených regionálnych okruhov, najmä v oblasti výzdoby architektúry.

Priečelný vlys z trnavského meštianskeho domu v procese "zľudovenia" možno zaradiť až k jeho pokročilejším dokladom. V meste je síce zatiaľ bez analógie, ale ani výskum meštianskej architektúry 17. storočia spolu s problematikou jej výzdoby tu nie je uzavretý.[7] Ukazuje sa, že meštianska architektúra (vo svojej bohatosti a variabilnosti) vedľa významných stavebných podujatí, ako bol univerzitný kostol a ďalšie chrámy, mala veľmi dôrazný podiel na formovaní obrazu mesta v tomto období.

Rozhodujúcou úpravou z hľadiska rozsahu a stavu zachovania je tzv. ranobaroková vrstva výzdoby oboch uličných priečelí domu. Realizovala sa v zhodnej kompozícii a štruktúre na oboch priečeliach, fasády však majú odlišnú materiálovú a výrazovú kvalitu. Rozdielnosť oboch priečelí vyplýva z hierarchie fasád: na hlavnom priečelí bola vytvorená v základe plastická osnova výzdoby, doplnená maľovaním. Na bočnej fasáde (orientovanej do dnešnej Radlinského ulice) sa plastické prvky neuplatnili, celý systém členenia bol vyjadrený iba plošne a maľovanými prvkami.

Základ fasády zrejme rešpektuje starší, čiastočne nepravidelný rozvrh okenných osí. Na skorší rozvrh štyroch okenných osí bola v ranobarokovej vrstve aplikovaná tektonická architektonická výzdoba, ktorú tvoria na poschodí pravidelne rozmiestnené ploché pilastre s rímsovou hlavicou a pätkou. Pilastre dosadajú na plastickú profilovanú kordónovú rímsu. Na oboch fasádach bol do ranobarokovej výzdoby začlenený starší podstrešný rozvilinový vlys, ktorý bol sekundárne (farebne) prispôsobený novému výrazu. Vlysový pás v novovytvorenej tektonickej fasáde sa uplatnil vo funkcii kladia.

Medzi pilastrami vedľa okenných osí boli vytvorené vertikálne profilované štukové rámy so základným obdĺžnikovým tvarom, ktorý bol v hornej a spodnej časti rozšírený o polkruhové vydutia.

Nepravidelný rozvrh osí a pravidelný rozvrh pilastrov mali vplyv na nerovnakú šírku štukových rámov (zrkadiel) a tiež na ich nerytmické rozmiestnenie. Plastickými prvkami mohli byť pôvodne rámované aj okenné otvory, pôvodný tvar okenných šambrán sa nezachoval.

Obr. 4. Podstrešný vlys na čelnej fasáde po obnove

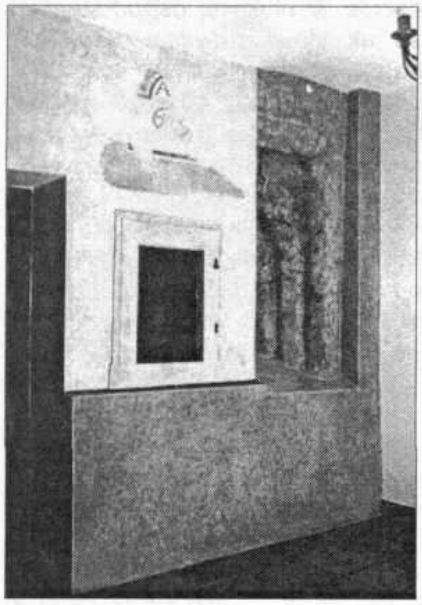

Obr. 5. Fragment stredovekého združeného okna a okenný otvor s datovaním (bývalá dvorová fasáda)

Zachované okná majú šambrány upravené v 19. storočí. Podokenné rímsy zachovaných okenných rámov sú kamenné, nesporne sú pôvodné. V profilácii majú zvonovnicu medzi pravouhlými lištami. Podľa nálezu okna na bývalej dvorovej fasáde s nízkym pravouhlým lištovým profilom okolo plochej šambrány možno usudzovať, že podobné rámovania boli i na uličnej fasáde a neskoršie (dodnes zachované) šambrány s pravouhlou omietkovou lištou sa od istej miery približujú pôvodnému stavu.

Príbuzná jednoduchá profilácia ako na podokenných rímsach sa uplatnila aj na štukovej kordónovej rímse, ktorá bola odkrytá pod sekundárnou omietkovou úpravou na ľavej časti uličnej fasády. Taktiež na jej povrchu bol zistený sivomodrý monochrómny náter. Omietkovú profiláciu štukových zrkadiel tvorí polvalcový prút, podložený z oboch strán plochými lištami. Na lištových profiloch štukových rámov sa zistil monochrómny sivomodrý náter. V profilácii omietkových pätiek a hlavíc pilastrov čelnej fasády použili jednoduché lištové tvary, spojené v hlavici so zvonovnicou a v pätke a hlavici s polvalcovou oblinou. Jednotlivé úseky plastických článkov pilastrov boli tiež zvýraznené farebným (sivomodrým) náterom (pätkové pásy, lišty v hlavici).

Na driekoch pilastrov sa zistili dva do seba vložené pravouhlé lištové rámy, vytvorené v rytej predkresbe do omietky, ktoré boli vyplnené farebne (modrosivo). Vnútorný maľovaný rám bol ukončený oblúkovým motívom zhodným s tvarom štukového zrkadla. Taktiež v ploche fasády vedľa pilastrov sa uplatnilo ďalšie lištové maľované rámovanie s rytou predkresbou.

Na prízemí hlavnej fasády neboli zistené nálezy patriace k tejto vrstve. Iba pri ľavom nároží sa zachoval úsek tehlového vynášacieho oblúka, ktorý možno identifikovať s miestom pôvodného vstupu do prejazdu. Tvar a celkový rozmer portálu nepoznáme.[8] Čiastočne neobjasnené zostalo tiež spojenie oboch fasád na nároží: bočná fasáda (jej časť) v tomto období bola nižšia ako priečelie, čo dokladá aj rozdielna výška situovania podstrešného vlysu. Je pravdepodobné, že plasticky bola riešená len prvá os zľava a za ňou už nasledoval nižší úsek fasády a plošnou výzdobou. Nárožný arkier, hoci v zachovanej podobe a hmote patrí až k neskoršej úprave z 19. storočia, zrejme kopíruje staršiu situáciu. Jeho skoršiu existenciu naznačujú iba skromné zistenia (najmä omietkové vrstvy) na fasádových múroch v interiéri, ďalej ho dokladá zalomenie obvodových múrov na nároží domu.[9]

K ranobarokovej vrstve výzdoby fasád domu motivicky patrí aj hranolové komínové teleso, zachované v podkroví nad bočným krídlom. Plášť komína členia horizontálne plastické rímsy, profiláciou zhodné so štukovými zrkadlami z čelnej fasády. Aj ďalší motív, plošné zrkadlo s polkruhovým rozšírením sa vyskytuje i na obidvoch fasádach. Esovkové ornamentálne pásy, dekorujúce hrany komína, však na fasádových plochách zistené neboli, podobne ako ornamentálny motív slnka z jeho západnej strany. Na komíne sa v jednom zo zrkadiel zachovalo aj fragmentárne datovanie s rokom 1674.

K tejto vrstve úprav sa zistili aj ďalšie fragmenty, potvrdzujúce existenciu maľovanej výzdoby aj na dvorových fasádach. Na bývalej západnej dvorovej fasáde, ktorá sa neskôr po pristavaní ďalšieho traktu dostala do interiéru, bol prieskumom zistený kamenný rám okna a malé zvyšky farebných vrstiev s predznačením motívov do mokrej omietky.[10] Zistený kamenný okenný rám z ranobarokovej vrstvy je dôležitým nálezom i z hľadiska rekonštrukcie výrazu uličných fasád. Práve na jeho základe možno analogicky usudzovať, že okná hlavnej a bočnej fasády do ulice mali pravouhlé kamenné šambrány vertikálne pozdĺžneho tvaru s úzkou lištou na vonkajšom okraji profilu.

Nad okenným otvorom sa čiastočne zachovala pôvodná omietka, na ktorej bol odkrytý aj fragment maľovaného datovania s číslicami 6 a 9, ktoré zaraďujú vývinovú fázu alebo úpravu fasád do obdobia okolo alebo roku 1690. Prvé a posledné číslo dátumu sa nezachovali. Zachované číslice (6 a 9) tvoria nesporne stred maľovaného datovania.[11]

Nálezy fragmentov výzdoby dvorovej fasády s datovaním z ranobarokového obdobia spolu so zisteniami súčastí uličných priečelí sú dôležitým dokladom koncepcie výrazu meštianskej architektúry v Trnave. Nález ako celok je významný aj v celoslovenskom kontexte ako pamiatka regionálneho zafarbeného prístupu k priečeliu, reagujúceho na štýlovo vyhranený ranobarokový miestny okruh a jeho varianty. Spája architektonické členenie plochy fasády pomocou pilastrového systému v nízkom reliéfe s rôznymi geometrickými plošnými rámami (zrkadlami) a ornamentálnymi vlysmi, realizovanými v maľovaných plochách.

Ako problém sa však môže javiť existencia dvoch zachovaných

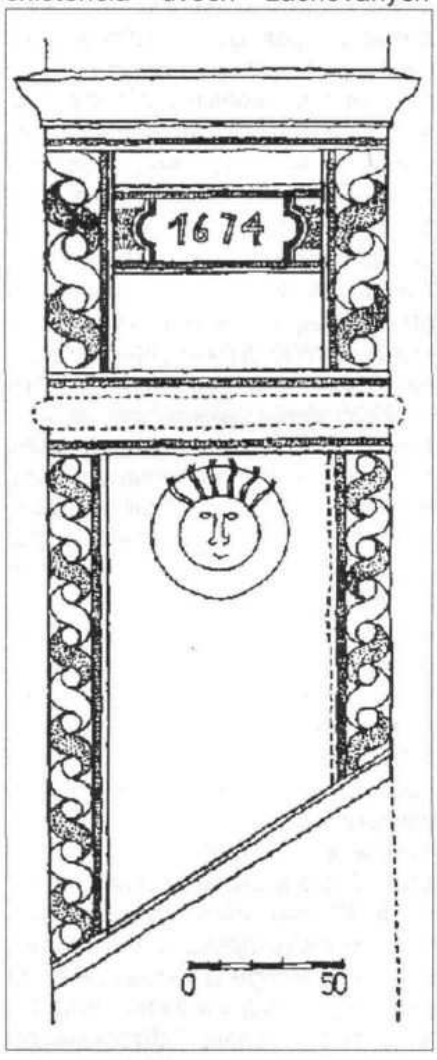

Obr. 6. Výzdoba komína s datovaním, kresba Žuffová, Badurová

Obr. 7. Štukový figurálny medailón, poschodie

datovaní (1674 a 169?) a z nich odvoditeľné nejasnosti v chronológii vzniku výzdoby. Ukazuje sa, že skoršie datovanie - rok 1674 - súvisí s vytvorením celkového konceptu fasád a ich tektonickou štruktúrou. Neskoršie, neúplne zachované datovanie, patriace do obdobia okolo roku 1690, sa zrejme viaže iba na farebnú obnovu maľovaných súčastí fasád, prípadne aj na čiastočnú úpravu včasnejšej výzdoby. Keďže sa datovanie zachovalo na dvorovej fasáde, obnova či prípadná úprava sa mohli viac týkať dvora ako uličných priečelí, nemožno to však pre absenciu nálezov jednoznačne doložiť. Pozoruhodné tiež je, že medzi tzv. renesančnou a ranobarokovou úpravou fasád uplynul iba pomerne krátky čas (bez ďalšej obnovy farebnosti priečelí), v rámci ktorého ornamentálne vlysové súčasti z renesančnej výzdoby nestratili svoju "aktuálnosť" a boli zapojené do nového konceptu priečelí (vo funkcii podstrešného pásu). Pomerne rýchlo za sebou nasledujúce úpravy fasád toho istého domu v rozmedzí jedného - 17. storočia svedčia na druhej strane o meniacich sa nárokoch i zmenách v chápaní výrazu meštianskej architektúry: kým fasáda z prvej polovice 17. storočia patrila ešte k doznievaniu renesančných princípov v rustikalizácii či provinčnej transformácii, neskoršia fasáda, vytvorená v roku 1674 a upravená okolo r. 1690, čerpala už z tvaroslovia raného baroka, opäť však videného cez regionálnu slohovú optiku, o čom môžu svedčiť proporcie či nepravidlenosti v rytme členenia a aplikácii motívov a aj akceptovanie "zľudovelého" ornamentu z predchádzajúceho času.

S úpravami zo záveru 17. storočia súvisí aj vznik štukovej výzdoby v priestoroch na poschodí meštianskeho domu: v nárožnom priestore (s arkierom) a v susediacej miestnosti uličného traktu. V južnejšom priestore zachovaná výzdoba rovného stropu pozostáva z dvoch oválnych reliéfnych medailónov, lemovaných listovým vencom s bobuľami a stuhami. Uprostred medailónov sú figúry putti s atribútmi: v jednom letiaci putto drží v rukách vetvičky s ovocím a "kyticu" s hroznovými strapcami, v druhom medailóne drží putto horiacu sviecu a nádobu s ohňom a ostatnú plochu vypĺňajú guľovité nádoby s plameňmi.

Je možné, že oba medailóny majú predstavovať alegóriu živlov - zeme a ohňa, ktorá však je ikonograficky neúplná. Stropné medailóny sú kompozičnými variáciami jednoduchej schémy, v ktorej dominuje nízky reliéf figúry, doplnenej dekoratívne pôsobivými detailami atribútov a vencovým rámovaním. Farebnosť štukovej výzdoby je pomerne intenzívna - v medailónoch sa plošne kombinuje oker a odtiene tehlovo červenej, ktoré dopĺňa sivý základ rovného stropu.

V severnejšom (nárožnom) priestore s arkierom sa strop člení v hĺbkovej osi dvoma nosnými trámami, ktoré ho rozdeľujú na tri polia, kde sa uplatňuje samotná štuková výzdoba, komponovaná ako pozdĺžne (obdĺžnikové) rámy s profiláciou, lemované volutovito stáčanou akantovou rozvilinou. V každom poli sú za sebou situované dva rámy, medzi nimi v strede je akantovo-vavrínová kartuša, v ktorej volutovo stočených spojoch sú bobule. V hĺbkovej osi pri stenách sú akantové rozviliny, doplnené oproti sebe postavenými volutami v tvare písmena C, ktoré sú spojené riasenou stuhou. Štuková výzdoba sa nachádza i na nosných hĺbkových trámoch,[12] kde ju tvoria plastické ružice. Základná plocha, architektonické profily i plochy stien boli podľa prieskumu monochrómne svetlosivé, rastlinné prvky boli okrové.

Štuková výzdoba obidvoch miestností patrí do okruhu tvorby talianskych štukatérov 17. storočia, pôsobiacich v Trnave najmä v súvise s výstavbou univerzitného kostola, ktorí však súbežne pôsobili i na ďalších sakrálnych a na profánnych stavbách. V Trnave zo 17.storočia poznáme niekoľko mien štukatérov, ale ich bezprostrednú činnosť a diela nie je vždy možné jednoznačne identifikovať, avšak autorstvo niektorých štukatérskych realizácií v meste bolo už preukázané. Ukazuje sa, že pre identifikovanie autorstva štúk je prvoradé archívne štúdium, menej istôt poskytuje štýlová analýza. Táto zvláštna situácia je daná viacerými okolnosťami. Do istej miery je známe, že jednotliví štukatéri mohli meniť štýlový charakter svojej práce podľa významu a funkcie priestorov, kde sa mala štukatérska výzdoba uplatniť. Predpokladá sa tiež, že jednotliví štukatéri, pracujúci v dielňach, mohli používať zhodné formy a vzorníky, preto aj určité prvky či motívy nemusia byť jednoznačným identifikačným znakom autora. Na štýl jednotlivých autorov vplývala aj čulá obmena tvaroslovného aparátu, jeho "modernizácia" i inovácia. V prácach štukatérov sa objavuje aj

Obr. 8. Štuková výzdoba, miestnosť s arkierom, poschodie

Obr. 9. Štuková výzdoba oratória kostola klarisiek v Trnave

komilačný prístup spájania motívov rozličného pôvodu.[13]

Podľa archívnych údajov, ktoré pred časom publikovala M.Štibrányiová, štuky mohol okolo roku 1689 vytvoriť pravdepodobne niektorý z príslušíkov talianskej rodiny Neurone, pracujúci azda jednak na radnici a na výzdobe miestností v susednom meštianskom - v tzv. Kuzmánovskom dome,[14] stojacom na nároží Hlavnej a Radlinského ulice.

Rodina Neurone bola donedávna neznáma medzi talianskymi štukatérmi, pôsobiacimi v Trnave, až kým M.Štibrányiová nestotožnila archívne známe meno Carla Antonia Neuroneho, usadeného v meste s monogramistom C.A.N./F/, ktorý v r.1690 podľa signatúry a vročenia vytvoril štukovú výzdobu oratória tamojšieho kostola klarisiek.[15] Z porovnania oboch realizácií - štuky v klariskách a stropov z meštianskeho domu - je pomerne zložité identifikovať spoločné znaky, ktoré by potvrdzovali zhodnosť autorov. Kým na štukovej výzdobe oratória z klarisiek sa uplatňuje pomerne široká škála ornamentiky, vrátane figúr, štukové stropy v meštianskom dome sú motivicky skromnejšie, ale i tak sa tu prejavili v redukovanom rozpätí niektoré analogické momenty, ako naturalizujúca forma, najmä rastlinných prvkov, ďalej medailónové rámovanie motívov, riasené stuhy i drapérie.

Štuky skôr odlišuje ako zbližuje výška ich reliéfu a plasticita motívov: kým výzdoba z klarisiek je hmotná, ťažká a modelovaná vo vysokom reliéfe, na stropoch z meštianskeho domu prevažuje nižší a plochší reliéf. Rozdielnosť vo výške reliéfu ale môže súvisieť i s technickými a konštrukčnými momentami: štuka v nízkom reliéfe je umiestnená na plochom strope, ktorý zaiste neumožňoval vysokú plasticitu. Odlišnosti sú aj v uplatnení farebnej škály: kým štuka v klariskách má širokú škálu jemných pastelových farieb, farebnosť štúk v meštianskom dome je skôr monochrómna, kombinujúca intenzívnejšie okrové a hnedočervené tóny plastických prvkov so sivým základom. Rozdiely medzi výrazom oboch realizácií mohli vyplynúť aj z odlišného charakteru a určenia diela. Toto mohlo mať vplyv aj na motivický register a celkový výraz.

Oba diela (klarisky i Kuzmánovský dom) jednoznačne (pri určitých pochybnostiach o zhodnom autorstve) patria k zhodnej štýlovej vlne štúk záveru 17. storočia s dominujúcim naturalizmom, masívnosťou, dynamikou a rytmom v kompozícii, ako to dokladá J. Dubnický v náčrte vývinu tohto druhu a techniky so zameraním na ich uplatnenie v okruhu Trnavy.[16] V Trnave, okrem klarisiek, motivicky, ale i celkovým charakterom štukám v Kuzmánovskom dome sú blízke aj štukové výzdoby klenieb na schodisku bývalého jezuitského kolégia, pochádzajúce tiež z poslednej štvrtiny 17. storočia.[17] Hoci sa tu uplatňuje o čosi bohatší register motívov, základná štylizácia kartuší, zložených z ťažkých akantov, dominantnosť veľkých ružíc, naznačujú isté spojitosti nielen s klariskami, ale i ďalšími realizáciami, ktoré však je potrebné ďalej doskúmať v rámci zhodnotenia pamiatok štukatérstva zo záveru 17. storočia na západnom Slovensku.[18]

Archívne záznamy a údaje z historickej topografie Trnavy naznačujú, že stavba v čase vzniku štukových stropov i výzdoby fasády (teda v období svojej radikálnej úpravy) v neskorom 17. storočí bola meštianskym domom a nebola ešte súčasťou komplexu mestskej radnice, čo sa stalo zrejme až oveľa neskôr. Tomuto funkčnému, ale nie dispozičnému prepojeniu domu s radnicou predchádzala ešte neskoroklasicistická úprava fasády v 19. storočí, pri ktorej vytvorili zachované rámovanie okenných otvorov i nový arkier na nároží a súčasne prekryli aj značne poškodenú ranobarokovú výzdobu.

Pri pamiatkovej obnove domu bol na fasádach (na tenkej novej vrstve) čiastočne rekonštruovaný stav výzdoby zo 17.storočia s farebným odlíšením mladších prvkov, ktoré nebolo možné zmeniť alebo rekonštruovať.

Poznámky

[1] Reštaurátorské prieskumy realizovala v r. 1993-1995 firma Ars Antiqua. Na ich vyhodnotení sa spolu s reštaurátormi (Ľ. Szabo, M. Nemec) podieľal aj autor tohto článku. Počas obnovy domu boli reštaurátorské prieskumy rozšírené o stavebnohistorický výskum (J. Žuffová), sústreďujúci sa na dispozíciu domu a jeho najstaršie súčasti. Výsledky tohto výskumu budú publikované samostatne. Investorom reštaurovania bol Mestský úrad v Trnave.

[2] Kvádriková sieť bola tvorená systémom pravidelného striedavého kvádrovania s výškou kvádrikových pásov asi 41 cm, lemy rámujúcej pásky sú široké asi 2,5 cm. Vnútorná plocha kvádrikov bola drsná, lemovanie plochou páskou bolo hladké.

[3] Fragment zrejme tvoril súčasť ucelenejšej nárožnej výzdoby, ktorej ostatné prvky neboli odkryté (môžu byť čiastočne zachované pod plastickým ranobarokovým pilastrom).

[4] Tento dosť rustikálny prvok sa motivicky blíži k ornamentike a k výrazu podstrešného dekoratívneho vlysu, s ktorým ho spája aj technika nepravého sgrafita s pomerne silnou reliéfnou predkresbou do mokrej omietky. Na druhej strane z osamelého situovania na okraji fasády, nerešpektujúceho vlysový pás, nie je možné objasniť jeho vzťahy k celkovému systému výzdoby.

[5] Isté je, že na fasádach pod neskoršou ranobarokovou úpravou sa zachovali ešte ďalšie súčasti starších vrstiev omietkových úprav, ktoré by doplnili poznanie a upresnili motivické a výrazové rozpätie skoršej výzdoby. Nebolo však zámerom ani cieľom prieskumu deštruovať túto, ani žiadnu inú vrstvu fasády. V zisťovacích sondách sa nepodarilo nájsť presvedčivé dôkazy ani o farebnosti renesančnej úpravy. Samotná omietka, s ktorou výzdoba súvisela, mala svetlookrovú farebnosť, ktorá mohla byť aj základným farebným tónom na priečelí. V mokrej omietke bol zaškrabnutý celý raster výzdoby. Jeho prípadné ďalšie farebné zvýraznenie sa nezistilo.

[6] K problému napríklad: Güntherová-Mayerová, A.: K otázke rozšírenia renesancie na Slovensku. In: Po stopách výtvarnej minulosti Slovenska. Výber z diela Alžbety Güntherovej-Mayerovej. Zost. Petrová-Pleskotová, A., Bratislava 1975, s.105 an.; Balogh, J.: A reneszánsz kor művészete. In: A magyarországi művészet története. Zost. Fülep, L., Budapest 1970, s. 218 an., s. 230 an.; Galavics, G.: Késöreneszánsz és korabarokk. In: Művészettörténet - Tudománytörténet. Zost. Aradi, N., Budapest 1973, s. 81 an.

[7] Renesančnú architektúru v Trnave s pripomenutím tvaroslovia a výzdobných prvkov spracoval pred časom J.Štibrányi (Štibrányi, J.: Renesančná architektúra v Trnave. In: Trnava. Okres a mesto. Zost. Šimončič, J., Bratislava 1980, s. 325-339. Novšie nálezy, upresňujúce Štibrányiho náčrt problematiky neboli ešte publikované. Cenné sú archívne zistenia M.Štibrányiovej o majstroch pôsobiacich v Trnave počas 17. storočia (Štibrányiová, M.: Trnavskí majstri murári, kamenári, sochári, maliari a štukatéri 17.storočia. In: Problémy umenia 16.-18. storočia. Zborník referátov zo sympózia, Bratislava 1987, s. 79-91.

[8] Ostatné fragmenty tehlových vynášacích (vyľahčovacích) oblúkov nad otvormi prízemia nemožno jednoznačne časovo zaradiť.

[9] Na známej vedute Trnavy z roku 1745, vyznačujúcej sa dosť spoľahlivou topografickou presnosťou, nie je na nároží domu evidentná hmota arkiera. Veduta však zachytáva pohľad na mesto zo západu a tak sa do jej zorného poľa nemusel dostať nárožný arkier z východnej fasády domu.

[10] Pri ranobarokovej prestavbe domu došlo k deštrukcii pôvodného stredovekého združeného okna, tvoriaceho súčasť panelovaného priečelia. Do deštruovaného otvoru osadili kamenné pravouhlé okenné rámovanie s lištovým profilom. Okno má pomerne malé rozmery (celková výška vrátane kameňov ostenia je 94 cm, šírka 80,5 cm, šírka kamennej obruby bočnice a prekladu je 16 cm, pravouhlá lemujúca lišta má šírku profilu 4,5 cm, podokenná rímsa neznámeho profilu bola odstránená pri neskorších úpravách). Na kamennom ráme okna boli na vonkajšej stene zistené otvory po kotvení okeníc, vo vnútri výrezu sa v okne zachovala pôvodná železná nitovaná mreža.

[11] Pod ním je maľované A, tvoriace zlomok pôvodnej súčasti vročenia (AD - Anno Domini).

[12] Funkcia trámov v konštrukcii stropu je v predovšetkým nosná: zisťovacie sondy na trámoch, pokrytých vrstvou štuku, doložili existenciu drevenej stropnej konštrukcie, pozostávajúcej z dvoch profilovaných nosných trámov a záklopového doskového stropu. Hrany trámov sú jednoducho profilované so segmentovou oblinou a segmentovým výžľabkom. Profilácia ústi na koncoch a v strede trámov do jednoduchej tesársky okosenej hrany. Na trámoch, ani na doskách stropu nebola zistená maľovaná výzdoba. Starší drevený strop možno datovať iba rámcovo, do obdobia renesancie. Ranobarokovú výzdobu bola vytvorená na hrubej základnej omietke, nanesenej na staršiu drevenú konštrukciu, obitú rákosom. Na základovej omietke možno sledovať rytú predkresbu, vytvárajúcu osnovu kompozície, na ktorú sa potom nalepovali štukové prvky.

[13] Na úskalia bádania, komplikované možnosti identifikovania i na niektoré zvyklosti v štukatérstve 17. storočia upozornil P. Preiss v kontexte pražských pamiatok. Porov. Preiss, P.: Italští umělci v Praze. Renesance - manýrizmus - baroko, Praha 1986, s. 254 an.

[14] Porov. Štibrányiová, 1987, s. 89. Archívne údaje z účtovnej knihy mesta Trnavy zaznamenávajú v r.1689 výdavky na štukatérov, ktorí za prácu na radnici dostali 100 fl. a ďalších 30 fl. dostali za prácu v Kuzmánovskom dome. Záznamy však konkrétne mená neuvádzajú. Uvedené práce pripísala M.Štibrányiová členom rodiny Neurone.

[15] Štibrányiová, 1987, s. 89; tiež Oriško, Š.: Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Trnave. In: Trnava, mestská pamiatková rezervácia. Zost. Žuffová, J., Bratislava - Trnava 1993, s. 47.

[16] Dubnický, J.: Ranobarokový univerzitný kostol v Trnave. Bratislava 1947, s. 126 an.

[17] Dubnický, 1947, s. 128, obr. 69.

[18] Štukové stropy meštianskeho domu na Hlavnej ulici (v závere 17. storočia tzv. Kuzmánovský dom) stručne eviduje iba Súpis pamiatok na Slovensku, avšak bez datovania a nepresne ako „korýtkové klenby so štukovými obrazcami" (Súpis pamiatok na Slovensku. III. zv., Bratislava 1969, s. 311), ináč je táto štuka v umeleckohistorickej literatúre neznáma.

[19] K topografii Trnavy najmä: Botťánková, M.: Ku topografii mesta Trnavy v 16.storočí. In: Trnava. Okres a mesto. Zost. Šimončič, J., Bratislava 1980, s. 61 an.; tiež Štibrányiová, M.: Topografia starej Trnavy (centra). In: Dejiny Trnavy. Zost. Šimončič, J., Watzka, J., Bratislava 1989, s. 304 an.

Über die Ergebnisse der Untersuchung des Hauses Nr. 1 auf der Hlavná ulica (Hauptstraße) in Trnava

In den 1990er Jahren wurden nach und nach restauratorische Untersuchungen und die anschließende die teilweise Erneuerung des Hauses Nr. 1 in der Hlavná ulica in Trnava vorgenommen, das heute Bestandteil des Rathauses ist. Aus Sicht der Materiale und der Disposition ist das Mittelalter für die Entwicklung des Hauses entscheidend gewesen, als es allmählich zu einer Bebauung auf dieser exponierten Parzelle kam. Aus anderen Veränderungen, die nach den mittelalterlichen Phasen vorgenommen worden sind, sind vor allem besonders die künstlerischen Gestaltungen der Stirnfassade und einige Momente in der Gestaltung des Interieurs markant, die aus dem 17. Jh. stammen. Zwei Fassadengestaltungen mit Zeichen einer Rustikalisierung gehören zu den Typen der Spätrenaissance- und frühbarocken regionalen Lösungen. Die in der Etage erhaltenen Stuckdecken schuf ein Stuckateur aus der Familie Neurone.

Bei der Erneuerung des Hauses wurde an den Fassaden teilweise die Dekoration aus dem 17.Jh. rekonstruiert die jüngeren Elemente, die nicht geändert, oder rekonstruiert werden konnten hervorgehoben.

V roku 2001 sa podarilo v priestore Mestskej pamiatkovej rezervácie v Trnave pri rôznych archeologických a pamiatkových záchranných akciách objaviť dva nové súbory mincí, ktoré významným spôsobom dokladajú nielen stavebný vývoj skúmaných objektov, v ktorých boli objavené, tiež aj hospodársky, politický a spoločenský význam slobodného kráľovského mesta Trnava počas záveru stredoveku a v novoveku.

Nález č. I.

Bol objavený začiatkom apríla 2001 počas výskumu radničnej kaplnky J. Urminským (URMINSKÝ, J. 2002). V tehlami vymurovanej šachte zachytenej v strede kaplnky bol v sonde II zistený pôvodný rovný východný uzáver severného krídla radnice, pri ktorom v 15. storočí vybudovali murovanú šachtu, slúžiacu ako zberná žumpa pre toalety z prízemia a poschodia gotickej radnice (tamže, s. 6). Sonda priniesla množstvo unikátnych nálezov, okrem iných aj dobre zachovanú neskorostredovekú keramiku, trnavské mestské mosadzné alebo bronzové pečatidlo používané dlhodobo pred rokom 1472, skelet ľudského jedinca, obdĺžnikovú olovenú dosku o váhe 73 kg s výrobnými značkami (tamže, obr. 8-11, 14-15), pieskovcové fragmenty gotických ostení okien, tehlovú tvarovku z klenby a iné artefakty. K jedným z veľmi dôležitých nálezov, schopných datovať celú nálezovú situáciu patrilo aj vyše 19 mincí, objavených v hĺbkach od 170 cm až po dno šachty, ktoré sa nachádzalo asi v hĺbke 280 cm.

Po vyčistení jednotlivých mincí, ktoré boli vzhľadom na prostredie v ktorom sa nachádzali zničené rôznymi kyselinami, sa podarilo presnejšie analyzovať iba 19 mincí. Ich určenie je nasledujúce:

Č. 1-3: Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387-1437), medený a dva postriebrené parvy z rokov 1387-1427. Typ ako Huszár č. 580.

Č. 4-8: quartingy z rokov 1430-1437. Typ ako Huszár č. 586.

Č. 9-10: Uhorsko, Vladislav I. (1440-1444), denár z roku 1440 a medené falzum takého istého denára. Typ ako Huszár č. 598.

Č. 11: denár z roku 1444. Typ ako Huszár č. 609.

Č. 12-13: Dolné Rakúsko, Viedeň, fenig spred r. 1395. Typ ako Koch

Č. 14-16: Dolné Rakúsko, Albrecht V. (1411-1439), Viedeň, fenig a dva polfenigy z rokov 1411-1439. Typ ako Koch tab. 83, F a 6.

Č. 17: fenig z rokov 1411-1439. Typ ako Koch tab. 83, F a 5.

Č. 18: Dolné Rakúsko, Ladislav Pohrobok (1452-1457), Viedeň, polfenig z rokov 1452-1457. Typ ako Koch tab. 83, F a 9.

Č. 19: Dolné Rakúsko, Wiener Hausgenossen, Niklas Tischler (1456-1462), fenig z rokov 1457-1462. Typ ako Koch tab. 83, F a 13.

Zvyšok uvedeného súboru mincí tvorí 15 zlomkov z rôznych mincí z 15. storočia, ktoré nebolo pre ich fragmentárnosť možné presnejšie určiť.

K datovaniu súboru možno využiť nasledujúce fakty: v náleze sa síce objavili aj dve mince zo záveru 14. storočia, ale mladšie platidlá sú až z polovice 15. storočia a najmladšie razby dokonca zo začiatku 60-tych rokov 15. storočia. Tie aj určujú približný čas kedy boli tieto platidlá uložené (vhodené?) do zeme vypĺňajúcu šachtu.

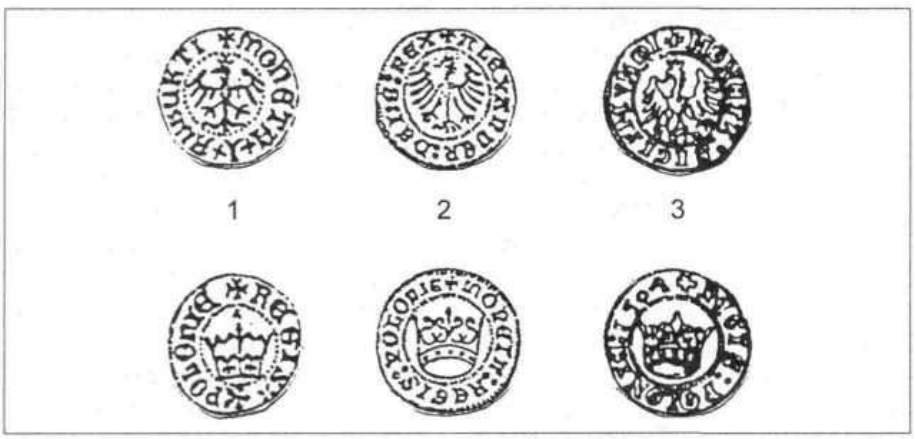

Obr. 1. Mince z domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14. Poľské korunné polgroše Jána I. Albrechta (1), Alexandra (2), Žigmunda I. Starého (3).

Hoci je súbor mincí z radničnej kaplnky jedným z najmenších pokladov mincí z obdobia vrcholného stredoveku zo západného Slovenska, je jeho význam pre poznanie súdobých spoločenských pomerov v Trnave veľký. Už bolo spomenuté, že z hľadiska archeologického sa mince stali významným prostriedkom k datovaniu celého objektu. Z hľadiska numizmatického sú ďalším prvkom k poznaniu hospodárskej situácie v meste počas záveru 15. storočia. Nález z radničnej kaplnky je typickým peňažným celkom, aké obiehali v čase využívania tzv. schinderlingových inflačných mincí v celom priestore spoločného obehu uhorských a rakúskych mincí, t. j. v regióne medzi mestami Bratislava, Trnava a Nitra (bližšie k obehu rakúskych mincí na Slovensku - HUNKA, J. 1996). Vidno, že s výnimkou dvoch rakúskych kvalitných strieborných viedenských fenigov staršieho typu sa celý súbor skladal iba z málo hodnotných inflačných razieb z 15. storočia. Z uhorských mincí ich reprezentovali hlavne quartingy, čiže štvrťdenáre Žigmunda Luxemburského z rokov 1430-1437, ktorých sa našlo 5 kusov. Ďalej to boli razby v nominálnej hodnote parvus, majúce metrologické parametre necelého poldenára. Nájdené parvy sú mince malého priemeru, nízkej akosti, v jednom prípade bol pri razbe použitý iba medený kotúčik. Ani razby nástupcov Žigmunda Luxemburského, zastúpené v náleze nie sú príliš kvalitnejšie. Z dvoch denárov Vladislava I. je jeden falošný, vyrazený na medenom kotúčiku, druhý je iba priemernej akosti, hoci je z billonu (zliatiny striebra a medi v pomere 4:6). Ďalší denár Vladislava I. z roku 1444 je takisto medený, olámaný. Z rakúskych mincí sú to hlavne fenigy Albrechta V. z rokov 1411-1439, vyrazené buď na medenom plieške, alebo vyrobené iba v polovičnej veľkosti, takže je ich nutné považovať skôr za polfenigy. Vyskytol sa tu aj fenig Ladislava Pohrobka a fenig mincmajstra Niklasa Tischlera z rokov 1456-1462. Tieto razby nemajú parametre, aké by mali mať podľa súdobých nariadení o razbe mincí. Preto nie je prekvapením, že celý súbor musel mať v svojej dobe pomerne malú hodnotu. Poklad mal

Obr. 2. Mince z domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14. Groše Žigmunda I. Starého razené v Poľsku (4), Prusku (5) a Gdańsku (6).

v čase ukrytia do zeme veľmi malú hodnotu, preto ho pôvodný majiteľ asi ani dôslednejšie nehľadal (bol týmto majiteľom muž, ktorého kostra sa našla v šachte?).

Aj súbor uhorských a rakúskych mincí z radničnej kaplnky v Trnave potvrdzuje dlhodobé rozsiahle kontakty trnavských obchodníkov so zahraničím. Boli to najmä kontakty s oblasťou Podunajska a Porýnia, teda s dnešným Rakúskom a Nemeckom. Veď iba týmto spôsobom sa mohli do mesta dostať tu objavené rakúske platidlá. O dlhodobom využívaní rakúskych mincí v Trnave (v 13. storočí to boli viedenské a friesachské fenigy, neskôr už iba viedenské razby) svedčia viaceré nálezy objavené v meste pred rokom 2001. Napr. je to poklad 105 strieborných mincí z námestia sv. Mikuláša, ktorý bol ukrytý v rokoch 1238-1240 (MESZÁROSOVÁ, K. 1992; Nálezy mincí na Slovensku IV, č. regestu 227) a ďalší súbor 335 mincí objavený pred poliklinikou na Kollárovej ul., ktorý neznámy majiteľ deponoval do zeme po roku 1390 (NOVÁK, P. - POLAKOVIČ, J. 1994; Nálezy mincí na Slovensku IV, č. regestu 266). Z politického hľadiska mince z radničnej kaplnky poukazujú na nepokojné časy v Trnave počas 15. storočia. S vpádmi husitov súvisia síce iba nepriamo v tom zmysle, že uvedené bojové akcie podnietili rozvrat štátnych financií, tým aj razbu nekvalitných peňazí, takže také musel používať aj pôvodný vlastník mincí. Ale čas uloženia mincí do šachty naznačuje, že mince mali okolo roku 1462 skôr súvis s nepokojnou situáciou počas hnutia nástupcov husitov bratríkov, ktorých výpady ohrozovali každé trochu väčšie a bohatšie sídliskové centrum, či už to bolo kráľovské či zemepanské mesto alebo mestečko. O tom, že v danej dobe bolo v Trnave, vtedy v jednom z najbohatších miest Uhorska, čo skrývať svedčí žiaľ dnes už nezvestný, v minulosti rozkradnutý poklad pozostávajúci z 3 nádob zlatých a strieborných mincí z 15. storočia, ktorý mal obsahovať aj akési razby husitov (HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1968, č. regestu 158). Politický vývoj Trnavy bol počas 15. storočia pomerne zložitý. Po počiatočnom období hospodárskeho rozvoja na prelome 14. a 15. storočia bola Trnava v rokoch 1432-1434/1435 v rukách husitov, ktorí si tu zriadili stálu posádku, aby mohli podnikať lúpežné výboje do širokého okolia (VARSIK, B. 1965, s. 202-223). Výsledkom husitskej vlády v meste bol vynútený odchod bohatého nemeckého patriciátu čím sa výrazne znížila hospodárska pozícia mesta. V správe mesta sa uplatnilo drobné remeselníctvo a mestská chudoba, ktoré nebolo schopné mesto hospodársky povzniesť. Až po odchode husitov, v polovici roku 1435, sa zisťoval rozsah škôd na majetku a ľuďoch vzniknutých podľa súdobých dokumentov "pustošením a drancovaním mesta miestnym veliteľom posádky Blažkom z Borotína a jeho bezbožnými spoločníkmi" (VARSIK, B. 1965, s. 219). Až vďaka rôznym kráľovským privilégiám dosiahla Trnava po odchode husitov odpustenie daní, dostala viaceré práva na vyberanie tridsiatkov a na ďalšie jarmoky (v roku 1463), zväčšila svoju majetkovú základňu v meste a v širokom okolí (išlo predovšetkým o vinice), zvýšila objem získaných poddanských dávok. K zlepšeniu situácie v meste prispel i návrat husitmi vyhnaných mešťanov, ktorí jednak obnovili svoje obchody, jednak sa snažili prispieť k zvýšeniu obranyschopnosti mesta. Tým sa opätovne obnovila politická a hospodárska pozícia mesta približne na úroveň akú mala pred husitskými výbojmi. V roku 1458 sa Trnava uvádza v jednom zo súpisov popredných európskych miest, čo dokladá, že sa považovala za významné stredisko obchodu so zahraničím. Aj počas hnutia bratríkov, v 40.-60.-tych rokoch 15. storočia jej bola venovaná zo strany vtedajších vládcov Uhorska, hlavne kráľa Mateja Korvína mimoriadna pozornosť. Znovu sa zvyšovala obranyschopnosť mesta, bolo možné vyberať nové peňažné dávky (napr. od roku 1467 za využívanie 17 mostov), takže ju bratrícke vojská natrvalo nezničili. Hoci bola v roku 1468 poškodená českými vojskami Jiřího Poděbradského, odpustením daní na 10 rokov (od roku 1469) a podporovaním návratu utečencov, hlavne z radov meštianstva (od roku 1472), dosiahla opätovne predchádzajúce politické a hospodárske postavenie (Dejiny Trnavy 1988, s. 57-60).

Inflačné, tzv. schinderlingové mince sa na našom území používali iba do roku 1467, lebo v tomto roku uskutočnil Matej Korvín menovú reformu, ktorou razantne zvýšil akosť nových denárov a poldenárov cca na 50 % striebra v minci. Súčasťou reformy bolo aj zlikvidovanie všetkých pred rokom 1467 vyrazených domácich a zahraničných platidiel, aby sa získal materiál na výrobu nových platidiel. Preto je viac než isté, že poklad z radničnej kaplnky musel byť do nej umiestnený ešte pred rokom 1467. Nie je vylúčené, že sa tak mohlo stať práve pri útoku niektorých oddielov domácich bratríkov do okolia Trnavy, resp. až počas vpádu vojsk českého kráľa Jiřího Poděbradského v závere 60-tych rokov 15. storočia.

Nález č. II.

Dňa 27. februára 2001 bol pri pamiatkovom výskume konanom počas obnovy domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14 (uskutočňovali ho J. Žuffová a M. Kazimír) objavený súbor 18 strieborných mincí. Robotníci ich po náleze odovzdali vedúcemu pracovníkovi stavebnej firmy, konajúcej práce na dome J. Balážovi a ten ich poskytol J. Žuffovej. Tá ich zase prostredníctvom pracovníka Západoslovenského múzea v Trnave J. Urminského postúpila na odborné vyhodnotenie do Archeologického ústavu SAV v Nitre. Objasnenie bližších nálezových okolností najlepšie podáva správa

J. Žuffovej z 21. decembra 2002, kde sa uvádza: "mince sa našli v podkroví pri odstraňovaní pôvodného zásypu nad krížovou renesančnou klenbou. Klenba prekrýva otvorenú arkádovú chodbu, situovanú na dvorovej strane uličného krídla. Zásyp nad klenbou pozostával najmä z popola premiešaného s úlomkami stavebného materiálu. Mince boli sústredené na jedno miesto, takže predpokladáme, že pôvodne boli umiestnené vo vrecku, ktoré ležalo v zásype - stopy po ňom sa však už nenašli. Vzhľadom na nálezové okolnosti je zrejmé, že mince sa dostali do polohy nad klenbou náhodne. Keďže boli zamiešané v popole, mohli byť pôvodne uložené do vykurovacieho telesa ako do úkrytu a odtiaľ omylom vyhodené pri jeho neskoršom čistení, keď sa už o ich tamojšej prítomnosti nevedelo".

Po vyčistení a analýze jednotlivých mincí sa zistilo, že súbor pozostával z týchto razieb:

Č. 1: Čechy, Vladislav II. (1471-1516), Kutná Hora, pražský groš z rokov 1471-1516.

Č. 2: Poľsko, Ján I. Albrecht (1492-1501), Krakov, korunný polgroš z rokov 1492-1501. Typ ako Kopicki 1974, diel I/1, s. 289, č. Ib.

Č. 3-7: Poľsko, Alexander (1501-1506), Krakov, korunný polgroš z rokov 1501-1506. Typ ako Kopicki 1974, diel I/1, s. 291, č. I.

Č. 8: Poľsko, Žigmund I. Starý (1506-1548), Krakov, korunný groš z roku 1547. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 11, č. I-7.

Č. 9: Krakov, korunný polgroš z roku 1507. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 11, č. I-2.

Č. 10: Toruň, pruský groš z roku1529. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 21, č. I-2.

Č. 11: Toruň, pruský groš z roku1534. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 22, č. II-5.

Č. 12: Gdaňsk, groš z roku1540. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 28, č. II-4a.

Č. 13: Prusko, Albrecht Hohenzollern (1525-1568), Królewiec, pruský groš z roku 1534. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 34, č. I-6.

Č. 14-15: Królewiec, pruský groš z roku 1540. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 34, č. I-11.

Č. 16: Królewiec, pruský groš z roku 1542. Typ ako Kopicki 1976, diel II., s. 34, č. II-2.

Č. 17: Sliezsko, Fridrich II. (1505-1547), Lehnica, groš z roku 1544. Typ ako Kopicki 1982, diel VIII/1, s. 50, č. IV-2.

Obr. 3. Mince z domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14. Pruské groše Albrechta Hohenzollerna (7, 8) a sliezsky groš Fridricha II. z Lehnice (9).

Č. 18: Sliezsko, Švidnica za Ľudovíta II. (1516-1526), Švidnica, polgroš z roku 1520. Typ ako Kopicki 1982, diel VIII/1, s. 41, č. I-4.

K datovaniu doby ukrytia súboru mincí napomáhajú tieto skutočnosti: najstaršou mincou v náleze je pražský groš Vladislava II. z rokov 1471-1516. Najmladšou, súčasne aj datujúcou, je lehnický groš Fridricha II. z roku 1544.

Tak ako v prípade prvého nálezu aj význam pokladu z Hviezdoslavovej ul. 14. treba sledovať vo viacerých rovinách. Prvoradou je možnosť presnejšie chronologicky určiť obdobie prestavieb určitej časti domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14. Konkrétne sa jedná o dobu vzniku klenby arkádovej chodby. Podľa autorov štúdie o výskume uvedeného domu (ŽUFFOVÁ, J. - KAZIMÍR, M. 2001, s. 16) stalo sa tak po roku 1544 (vzhľad domu v období medzi rokom 1500 až 1. polovicou 16. storočia poskytuje hmotová rekonštrukcia zobrazená v uvedenej práci na s. 12, obr. c). Z hľadiska numizmatického je tento nález takisto výnimočný, lebo je to prvý nález mincí z Trnavy a jej bližšieho okolia, ktorý bol v danom období, t. j. v čase okolo roku 1540 deponovaný v tomto priestore. Všetky dosiaľ zaznamenané novoveké hromadné nálezy mincí sú z podstatne mladších období. Jeden z nich bol ukrytý okolo roku 1618 (HLINKA, J. - KOLNÍKOVÁ, E. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1978, č. regestu 219). Zvyšné nálezy boli uschované do bezpečných úkrytov v zemi hlavne počas poslednej štvrtiny vlády kráľa Leopolda I., v rokoch 1674-1682; v čase povstania kuruckých vojsk Františka II. Rákociho v rokoch 1703-1711. Posledný nález je z doby okolo roku 1830 (HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1968, č. regestov 332, 367, 368, 435, 449, 496; HLINKA, J. - KOLNÍKOVÁ, E. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1978, č. regestov 229, 260; Nálezy mincí na Slovensku IV., č. regestov 565, 714). Poklad mincí z Hviezdoslavovej ul. č. 14 poskytuje aj významné svedectvo o politickej a inej spoločenskej situácii v meste po roku 1526. Obdobie po nástupe vlády Ferdinanda I. Habsburského na uhorský trón nebolo Trnave príliš naklonené, lebo v meste stále vládla kvôli jeho politickému a hospodárskemu významu až do konca stavovských povstaní neistota či nebude dobyté domácimi, alebo zahraničnými vojskami. Pretože najaktuálnejšou hrozbou v danom čase bola hrozba tureckých výpadov do okolia Trnavy, realizovali sa počas 30. a 40. rokov 16. storočia opravy najdôležitejších fortifikačných stavieb (najmä Hornej brány a barbakanu) v meste. Dávali sa veľké sumy mestských peňazí na nákup kvalitných diel, pušiek a iných zbraní a na žold pre mestskú vojenskú posádku (Dejiny Trnavy 1988, s. 73). Hoci bolo skoro celé mesto zničené v roku 1542 obrovským požiarom ktorému padlo za obeť 92 domov, vďaka príjmom z mestských majetkov a snahe mešťanostov udržať mesto ako významný politický a hospodársky celok Trnava prežila aj naďalej. Od Ferdinanda I. postupne získavala rôzne obchodné privilégiá (napr. v roku 1543 na obchod v Uhorsku, Bosne, Srbsku a o šesť rokov neskôr na obchod s Ptujom, Benátkami, Poľskom, Moravou a Čechami) lebo mesto prevzalo obchodné zastúpenie uhorských miest začlenených do hraníc Osmanskej ríše. Čulo obchodovalo najmä s vínom a potravinami.

Existenciu Trnavy však neustále ohrozovali aj vpády iných nepriateľských skupín vojakov než boli Turci. Nemožno zabudnúť, že v období dvojvládia Ferdinanda I. a Jána Zápoľského na uhorskom tróne, teda v rokoch 1526-1540, bolo celé západné Slovensko trvale ohrozované vojskami obidvoch panovníkov, lebo tí chceli zničiť politické a hospodárske zázemie (mestá, mestečká, dediny) svojho protivníka. V roku 1532 vyrabovali španielske vojská Ferdinanda I. poddanskú obec Ružindol, v roku 1542 a 1552 vyrabovali okolie mesta vojská moravské a opätovne španielske (Dejiny Trnavy 1988, s. 74).

Podľa prehľadu mincí z nálezu mohol mať tento poklad v čase jeho ukrytia, t. j. okolo roku 1544 hodnotu cca 13-20 grošov, teda asi 60 grajciarov. Tie možno stotožniť s 60-80 uhorskými denármi. Podľa prehľadu majetnosti obyvateľstva v rokoch 1529 až 1556, uvedenom v práci Dejiny Trnavy (v tabuľke na s. 75), pôvodný majiteľ pokladu musel patriť k nižšej až strednej spoločenskej vrstve. Možno to bol remeselník, ktorý predal svoj tovar a peniaze si skryl do bezpečnej skrýše v dome, resp. drobnejší obchodník (kramár, trhovec), ktorý ani nemusel mať kontakty s Poľskom a Pruskom, lebo tieto mince obiehali v uvedenom čase aj na našom území. Jedno je však isté, vpád nepriateľov neprežil a ak aj mal nejakých príbuzných, tí o ukrytom poklade nemali žiadne informácie. Preto ho ani nehľadali a mince sa po vyše 450 rokoch od ich ukrytia stali pre dnešných obyvateľov Trnavy významným svedkom o neľahkých osudoch niekdajších Trnavčanov v 1. polovici 16. storočia.

Literatúra:

Dejiny Trnavy (zostavili J. Šimončič a J. Watzka). Bratislava 1988.

HLINKA, J. - KOLNÍKOVÁ, E. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1978: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava.

HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, Ľ. - NOVÁK, J. 1968: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Nálezy mincí na Slovensku II. Bratislava.

HUNKA, J. 1996: Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.-15. storočie). Slovenská numizmatika 16. Nitra, s. 129-148.

HUSZÁR, L. 1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. München (v texte len ako Huszár).

KOCH, B. 1994: Corpus nummorum Austriacorum. I. Mittelalter. Wien (v texte len Tyr ako Koch).

KOPICKI, E. 1974: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polska zwiazanych. I/1. Warszawa.

KOPICKI, E. 1976: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polska zwiazanych. II. Warszawa.

KOPICKI, E. 1982: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polska zwiazanych. VIII/1. Warszawa.

Nálezy mincí na Slovensku IV. (zostavili E. Kolníková a J. Hunka). Nitra.

MESZÁROSOVÁ, K. 1992: Nález mincí z 13. storočia v Trnave. Slovenská numizmatika 12. Nitra, s. 141-170.

NOVÁK, P. - POLAKOVIČ, J. 1994: Nález fenigov v Trnave. Slovenská numizmatika 13. Nitra, s. 181-183.

URMINSKÝ, J. 2002: Trnavská radnica v neskorom stredoveku z pohľadu archeologických nálezov. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 5. Trnava, s. 3-10.

VARSIK, B. 1965: Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava.

ŽUFFOVÁ, J. - KAZIMÍR, M. 2001: Stavebné premeny domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 v Trnave od stredoveku po súčasnosť. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4. Trnava, s. 7-18.

Neue Münzfunde aus Trnava

Im Jahre 2001 gelang es im Raum der städtischen Denkmalreservation von Trnava bei archäologischen und denkmalpflegerischen Aktionen zwei Münzschätze zu entdecken, die auf bedeutende Art die Bauentwicklung der untersuchten Objekte und die wirtschaftliche, politische und gesellschaftliche Bedeutung der Freien Königlichen Stadt Trnava am Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit belegen. Fund Nr. 1 wurde Anfang April 2001 bei einer Untersuchung der Rathauskapelle (unter Leitung von J. Urminský) entdeckt. In einem Schacht, der als Senkgrube für die Toilette des gotischen Rathauses gedient hatte, wurde außer anderen Artefakten auch ein Schatz von Münzen entdeckt, der aus 19 ganzen Münzen und 15 Bruchstücken anderer Münzen bestand. Außer zwei österreichischen Pfennigen von hoher Qualität, die vor 1395 geprägt worden sind, wurden hier typische ungarische und österreichische nicht sehr wertvolle Inflationsprägungen aus dem 15. Jh. festgestellt. Es wurden hier Quartinge, also Vierteldenare und echte Denare Sigismund von Luxemburgs aus den Jahren 1430-13437, Denare Ladislaus I. aus den Jahren 1440-1444, Pfennige Albrecht V. aus den Jahren 1211-1439, Pfennige Ladislaus des Nachgeborenen und der Wiener Münzgesellschaft aus der Zeit ihrer Verwaltung durch Münzmeister Niklas Tischler aus den Jahren 1452-1462 gefunden. Fast alle Prägungen haben Inflationscharakter. Es handelt sich um Münzen mit kleinem Durchmesser, geprägt aus Silber niederer Qualität, resp. auch auf kleinen Kupferscheiben. Einer der Denare Ladislaus I. ist eine zeitgenössische Fälschung. Der Schatz musste zur Zeit seines Versteckens in der Erde, also um 1462, einen sehr geringen Wert gehabt haben. Dieser Fund wurde ein bedeutendes Mittel bei der Datierung der baulichen Entwicklung des Rathauses. Er gab uns aber auch wertvolle Informationen über die wirtschaftliche Situation in der Stadt zu Ende des 15. Jh. und ist ein Beleg über den gesellschaftlichen Umlauf der ungarischen und österreichischen Münzen in der Region der südwestlichen Slowakei und bestätigte die lange Zeit andauernden umfangreichen Kontakte der Trnavaer Geschäftsleute mit dem Ausland. Der Schatz zeigt die unruhigen Zeiten in Trnava während des 15. Jh. auf, als in den 40er bis 60er Jahren des 15. Jh. die Stadt von den plündernden (tschechischen d. Ü.) Brüdern und im Jahre 1468 vom tschechischen Heer des Jiří Podebrad gefährdet wurde. Fund Nr. II wurde am 27. Februar 2001 bei einer denkmalpflegerischen Untersuchung des Hauses Hviezdoslav Straße Nr. 14 entdeckt. Die Bauarbeiter übergaben der Leiterin der Untersuchung, Frau J. Žuffová 18 Silbermünzen, die sie beim Abtragen der ursprünglichen Hinterfüllung über dem Kreuzgewölbe aus der Renaissance gefunden hatten. Die Münzen waren mit Asche vermischt, weshalb es mehr als wahrscheinlich ist, dass ihr erster Besitzer sie, um sie zu schützen, in ein Heizgerät legte, von wo aus sie bei dessen späterer Reinigung versehentlich in den Abfall gelangten. Der Schatz stammt aus in den Jahren 1471-1544 geprägten Münzen. Aus der Sicht des Wertes der einzelnen Zahlungsmittel handelt es sich um den böhmischen Prager Groschen Ladislaus II, um polnische Halbgroschen Ján I., Albrechts, Alexanders, Sigismund I., Groschen Sigismund I. alte polnische, preußische und Danziger Prägung, den preußischen Groschen Albrechts von Hohenzollern und den schlesischen Groschen Friedrich II. aus Lehnice. Der Münzschatz aus der Hviezdoslav Straße 14 wies auf mehrere bedeutende Tatsachen hin. Er ermöglichte es, den Zeitraum der Entstehung der Arkadenganges des untersuchten Hauses genauer zu bestimmen. Es handelt sich um den ersten Münzenfund aus Trnava und seiner näheren Umgebung, der aus der Zeit um 1540 in diesem Raum stammt, denn alle bisher erfassten neuzeitliche Massenfunde von Münzen stammen aus einer bedeutend jüngeren Zeit, nämlich 1618, 1674-1682, 1703-1711, 1830. Der Schatz übermittelte uns ein bedeutendes Zeugnis über die politischen und andere gesellschaftlichen Situationen in der Stadt nach 1526, als die Stadt vom türkischen Heer und den gegeneinander kämpfenden ungarischen Königen Ferdinand I. und Johannes Zapolský bedroht worden ist. Der Schatz hatte zur Zeit seines Versteckens den Wert von 13-20 Groschen oder 60 Kreuzern, resp. 60-80 ungarischen Denaren. Der ursprüngliche Besitzer des Schatzes musste der niederen oder mittleren Gesellschaftsschicht angehören.

Danica
Staššíková-Štukovská

Nové archeologické pramene k poznaniu kultúry Slovanov v 8.-11. storočí na Trnavskej sprašovej pahorkatine

Z geomorfologického hľadiska sa Trnava nachádza uprostred pomerne veľkého útvaru nazývaného Trnavská sprašová pahorkatina s nadmorskou výškou 139-174 m n.m., ktorý je v celom priestore odlesnený a premenený na oráčiny s vysokou produkčnou hodnotou. Rázovitý zvlnený povrch pri východnom okraji vytvára výrazné prevýšenie nad nivou Váhu a Dudváhu, dnes zastavané rýchlo sa rozrastajúcimi obcami. Z historického hľadiska tu poznáme dlhú reťaz preskúmaných a nepreskúmaných archeologických lokalít, ktorých koncentráciu vysvetľujeme najmä priaznivými prírodnými podmienkami, ktoré tvorí malá nadmorská výška (155-199 m n.m.), úrodná pôda (černozem na povrchu, podložie tvorí spraš), dostatok zrážok, blízkosť vodných zdrojov ako i hornatých na faunu i minerálne ložiská bohatých území na západe - Malých Karpát. Prví Slovania sa tu usádzajú začiatkom 6. storočia. Z lokalít možno uviesť napr. Siladice, sídlisko, 6. storočie (BIALEKOVÁ, D. 1960), Trnava, časť Hrnčiarovce, pohrebisko, 6-7 urnových hrobov (KELLER, I. 1964, s. 271-278; TOČÍK, A. 1983, s. 248), Žlkovce, sídlisko, (BIALEKOVÁ, D. 1962, s. 120), Bojničky, poloha Na močiari (sídlisko) (BIALEKOVÁ, D. 1978, s. 31-32; 1993). Koncom 7. storočia kultúru Slovanov v tomto priestore začínajú ovplyvňovať Avari, čo sa prejavuje výraznými nálezmi v podobe pohrebísk nespálených tiel a charakteristických nálezov napríklad hrobov koňa s jazdcom alebo typických ozdobných kovaní opaska. Známym náleziskom a zároveň najsevernejším pohrebiskom slovansko-avarskej kultúry na Trnavsku je Cífer časť Pác, kde bolo systematicky preskúmaných 111 hrobov z 8. - začiatku 9. storočia (ČILINSKÁ, Z. 1976, CHROPOVSKÝ, B./FUSEK, G. 1984, s. 89-90) a prieskumom indikované sídliská (KOLNÍK, T. 1975, s. 12-13; 1980, s. 148).

V 9. storočí sa územie Trnavskej sprašovej pahorkatiny ocitá na hraniciach záujmov Moravského a Nitrianského kniežatstva a stáva sa jedným z významných, ale málo preskúmaných území Veľkej Moravy. Z tohto obdobia tu poznáme mnohé nálezy naznačujúce existenciu hustej siete pohrebísk, sídlisk a hradísk napr. Majcichov - hradisko a sídliská (CHROPOVSKÝ, B. 1978, s. 123-124), Cífer - sídliská a pohrebiská v časti Jarná a v časti Pác (ZÁBOJNÍK, J. 1985), viaceré polohy v Trnave - dom č. 217, Trnava - časť Hrnčiarovce, sídlisko, pohrebisko, Trnava - Staré hliníky, hroby z 9.-10. storočia (prehľad pozri REJHOLCOVÁ, M. 1989, s. 456-459), Veľké Kostoľany (EISNER, J. 1936, s. 91; JANŠÁK, Š. 1933-34, s. 40-41), Voderady, časť Slovenská Nová Ves (MINÁČ, V. 1980, s. 209-215), Vrbové - pohrebisko (KLČO, M. 1999, s. 6).

Jednotný kultúrny a etnický vývoj na Trnavskej sprašovej pahorkatine, respektíve v jej časti je prerušený alebo ovplyvnený v 10. storočí príchodom staromaďarských kočovníkov, ktorých poznáme predovšetkým z hrobov s typickými nálezmi v Červeníku (TOČÍK, A. 1968, s. 17-20). Pre štúdium kultúry Slovanov v čase vznikania Uhorského štátu zaujímavé nálezy poskytlo čiastočne preskúmané pohrebisko s hrobmi nespálených tiel z 9. hlavne však z 10.-11. storočia v Bučanoch (HANULIAK, M. 1993). Naznačený stav archeologického výskumu ukazuje, že okolie Trnavy a hlavne Trnavská sprašová pahorkatina patria na Slovensku k perspektívnym regiónom pre výskum vývoja slovanskej kultúry v bezprostrednej blízkosti priameho zásahu Avarov (koniec 7. storočia) a starých Maďarov (10. storočie) po historické začiatky dnešných miest a dedín. Tomuto tématickému okruhu je v posledných rokoch venovaný archeologický výskum pohrebísk v Borovciach a v Dubovanoch. Borovce sú situované 10 km jv. od Piešťan na okraji Trnavskej sprašovej pahorkatiny, Dubovany sa nachádzajú 5 km južnejšie. Dediny sú od Trnavy vzdialené cca 25-30 km.

Dlhoročný výskum priniesol veľké množstvo nových poznatkov, ktoré sú predmetom spracovávania a nie je možné písať v krátkom

Obr. 1. Odkrývanie hrobov v Borovciach, okr. Piešťany, foto: D. Staššíková-Štukovská

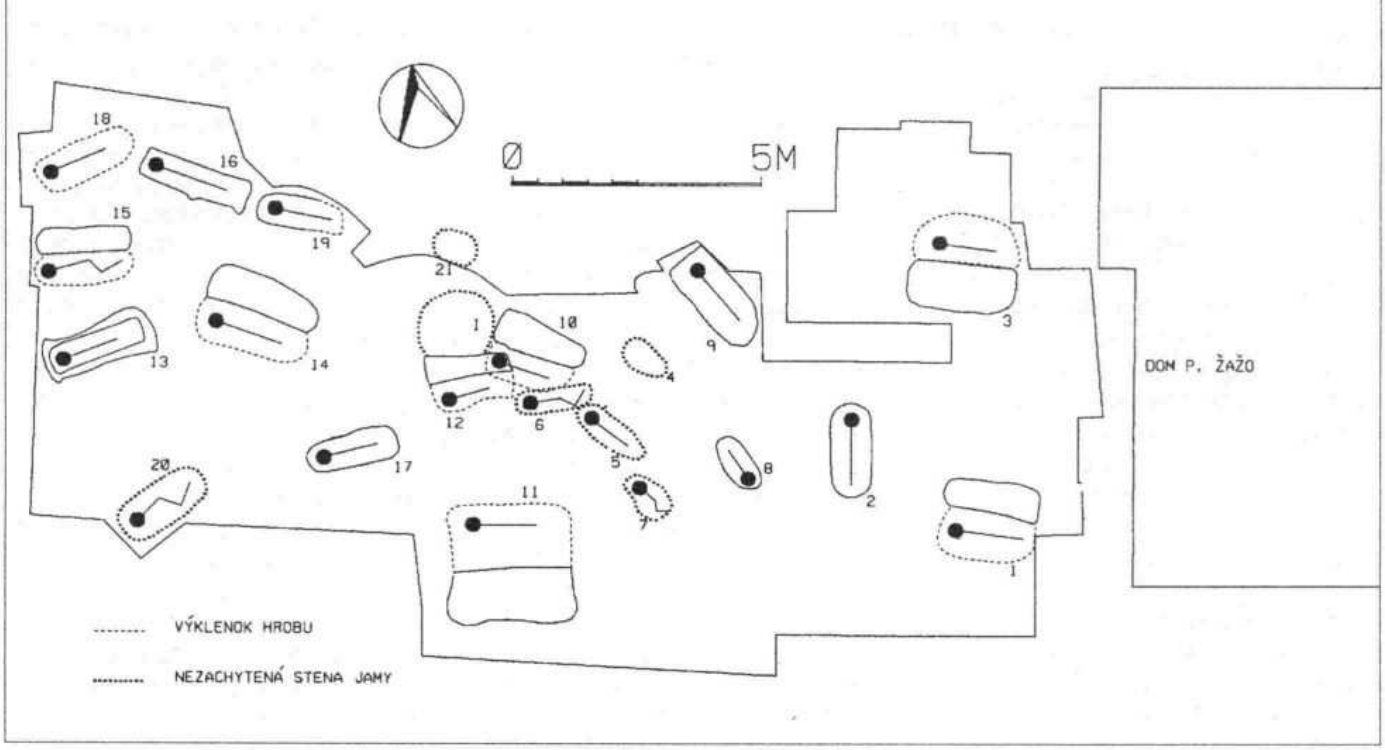

Obr. 2. Časť včasnostredovekého pohrebiska s výklenkovými hrobmi v Dubovanoch, okr. Piešťany.

príspevku o všetkom, preto ďalej venujem pozornosť výberu najzaujímavejších.

Stručne k archeologickému výskumu.

Výskum, ktorý realizuje autorka príspevku (AÚ SAV Nitra) začal v Borovciach v roku 1985 ako drobná záchranná akcia vyvolaná výkopom na vodovod v polohe Chríb a pokračoval od roku 1986 systematickým záchranným výskumom až do súčasnosti (prehľad výskumu STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1987; 2000, s.97-98). V roku 1992 sa začalo so záchranným výskumom v Dubovanoch. Obe lokality sú situované z väčšej časti v súkromných, rôznou mierou zastavaných pozemkoch a pod miestnou komunikáciou, teda v intraviláne obcí. Táto skutočnosť výraznou mierou zapríčiňuje predlžovanie ukončenia výskumu, ktorého ťažiskovým terénnym zámerom je čo najkompletnejšie preskúmanie pohrebiska v Borovciach a zistenie rozsahu z väčšej časti zničeného pohrebiska v Dubovanoch. Dosiaľ sa nám podarilo v Borovciach preskúmať 437 kostrových hrobov a 2 hroby koní a získať predstavu o rozsahu pochovávania v čase (8.-začiatok 12. storočia) i v priestore (cca 100x120 m). V Dubovanoch sme preskúmali 39 kostrových hrobov a 3 hroby koní (8.-začiatok 9. storočia), rozsah pohrebiska nie je ešte známy. (obr. 1)

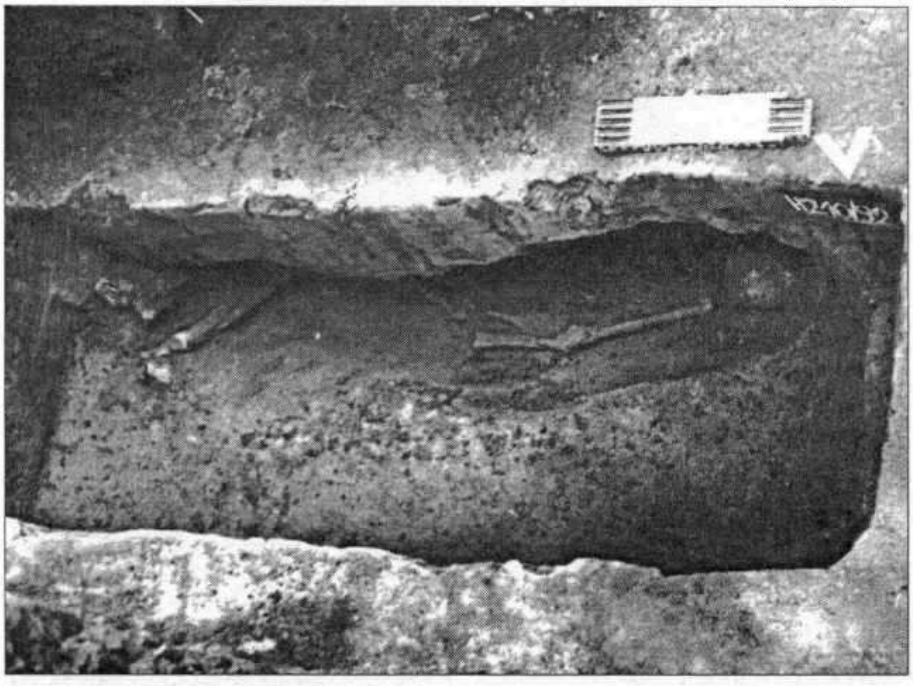

Obr. 3. Pohľad do výklenku hrobu 210 v Borovciach, okr. Piešťany. Obdobie včasnostredoveké, foto: D. Staššíková-Štukovská

Obe pohrebiská sú poškodené výstavbou. V Borovciach k najrozsiahlejším škodám na archeologických nálezoch došlo výstavbou domov v 60. rokoch, kedy údajne občania upozorňovali na stavbami domov narušované hroby, ale výskum pred výstavbou neprebehol a nálezy pozornosti archeológov úplne unikli. Tak sa stalo, že pohrebisko do 60.-rokoch nášho storočia prakticky neporušené, bolo v niektorých svojich častiach v krátkom čase zničené alebo znepristupnené. V Dubovanoch bolo pohrebisko indikované nálezom kostrového hrobu preskúmaným a publikovaným V. BUDINSKÝM-KRIČKOM (1949). Následná novodobá výstavba, ktorá tu prebehla, nebola však nijako ovplyvnená záujmom archeológov, miestni obyvatelia zrejme ani o tento záujem veľmi nestáli. Treba však doplniť, že k ničeniu pohrebiska došlo v Dubovanoch oveľa skôr, nakoľko sa tu nachádzajú stopy po obytných objektoch od 13. storočia po súčasnosť, mnohé s hlbokými pivnicami alebo extrémne zahĺbenými časťami zatiaľ neobjasneného významu, ktoré zničili bližšie neurčený počet hrobov včasnostredovekého pohrebiska.

Pohrebisko v Borovciach je preskúmané kompletnejšie, je datované od 8. do prvej polovice 12. storo-

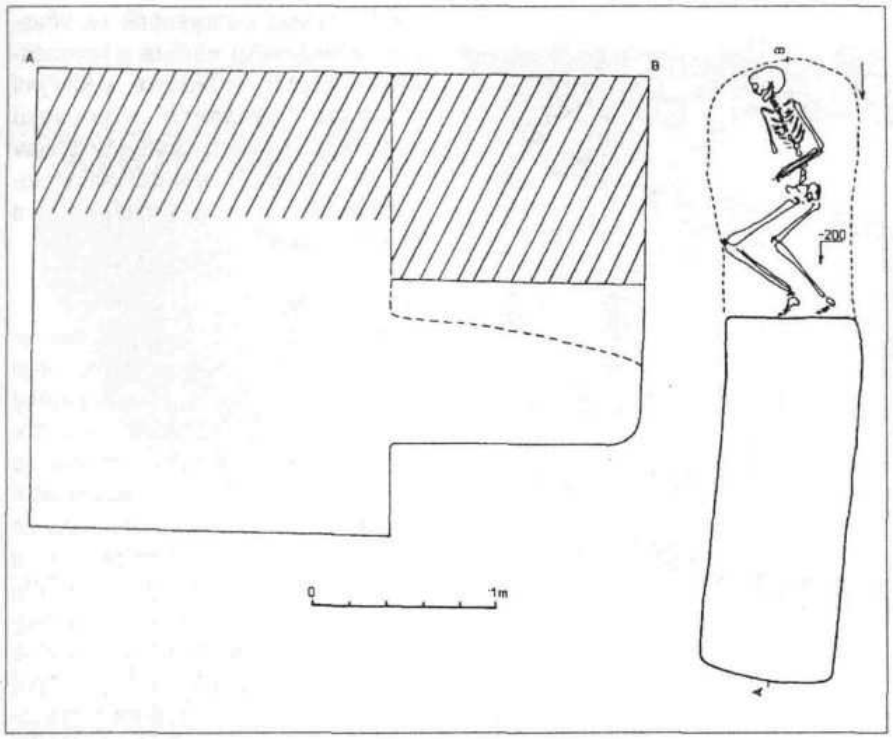

Obr. 4. Výklenkový hrob tunelového typu z Boroviec, okr. Piešťany. Obdobie včasnostredoveké.

čia, pohrebisko v Dubovanoch je skúmané len v zachovalej najstaršej časti datovanej do 8.- začiatku 9. storočia. Hroby sa nachádzajú od úrovne 50 cm do 400 cm hĺbky. (obr. 2)

Výklenkové hroby.

Unikátom oboch pohrebísk sú výklenkové hroby podmoľového typu. V Borovciach sme preskúmali 99 týchto hrobov a 1 hrob tunelový, ktorý je zároveň najsevernejším výskytom tohto typu hrobov v Európe (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1996, s. 287-291; BENDE, L. 1998, s. 204), v Dubovanoch sme preskúmali doteraz 39 kostrových hrobov, z toho je 9 výklenkových tiež podmoľového typu.

Vo výklenkovom hrobe nebol nebožtík uložený v hrobovej jame, ale v dutine vyhĺbenej v niektorej stene hrobovej jamy - výklenku. Pri orientácii hrobov Z-V sa výklenok nachádzal v severnej alebo v južnej širšej stene hrobovej jamy - podmoľové hroby (obr. 3). Ak bol výklenok vyhĺbený v užšej stene hrobovej jamy, hovoríme o tunelovom type výklenkového hrobu (obr. 4). Pred objavením pohrebiska v Borovciach bol výklenkový hrob známy ako zriedkavý nález na pohrebiskách zo 7.-10. storočia (POULÍK, J. 1948, s.143, 148-158; KAVÁNOVÁ 1980). Napr. vo Veľkých Bíloviciach sa preskúmalo 73 hrobov, z toho deväť bolo s výklenkom podmoľového typu (MĚŘÍNSKÝ 1985), na nepublikovanom pohrebisku v Prušánkach I na Morave bolo 18 hrobov s výklenkom (KLANICA 1977, s. 53; 1982, s. 25; 1987, s. 41), v Uherskom Hradišti v polohe Horní Kotvice z preskúmaných 242 hrobov boli tri s výklenkom (MAREŠOVÁ, M. 1983), v Šali na pohrebisku zo 7.-8. storočia boli 2 hroby s výklenkom (ČILINSKÁ, Z. 1973, s. 527) v Trnave v časti Pác bolo 8 (CHROPOVSKÝ, B. - FUSEK, G. 1984) a v Čataji 2 hroby s výklenkom podmoľového typu (HANULIAK, M. - ZÁBOJNÍK, J. 1982) atď. Ako vidíme z napísaného výklenkové hroby sa nachádzali tak na pohrebiskách avarského kaganátu ako i pohrebiskách veľkomoravských v centrálnych častiach Veľkej Moravy, ako zriedkavý typ hrobu. Treba ozrejmiť, že výklenkové hroby sú pôvodné v stepiach Euroázie, kde sa nachádzajú od neskorej doby medenej a bronzovej až do súčasnosti. V strednej Európe sa výklenkové hroby objavujú až v dobe rímskej, ako zriedkavý a pôvodom neobjasnený typ hrobu na pohrebiskách v Panónii napr. v Gerulate-Rusovciach (PICHLEROVÁ, M. 1981, obr. 14, 15), Keszthely-Dobogó (SÁGI, K. 1981, s. 108, 111) v Intercise (VÁGÓ, E.B. - BÓNA, I. 1976, s.144). Vo včasnostredovekom období bádatelia hľadali väčšinou pôvod výklenkových hrobov v kultúre Avarov, niektorí uvažovali o samostatnom vývoji tohto hrobu u Slovanov (prehľad názorov pozri STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1993, s. 37-38). Výskumom v Borovciach a následnou analýzou výklenkových hrobov v strednej Európe sme preukázali, že je potrebné rozlišovať podmoľové a tunelové výklenkové hroby, pričom podmoľové hroby vytvárajú koncentráciu na severnom a za severným okrajovým územím avarského kaganátu, (obr. 5) na rozdiel od tunelových hrobov, ktoré sa nachádzajú v centrálnych častiach avarského kaganátu na dolnej Tise v okolí Szegedu (STAŠŠÍKOVÁ-

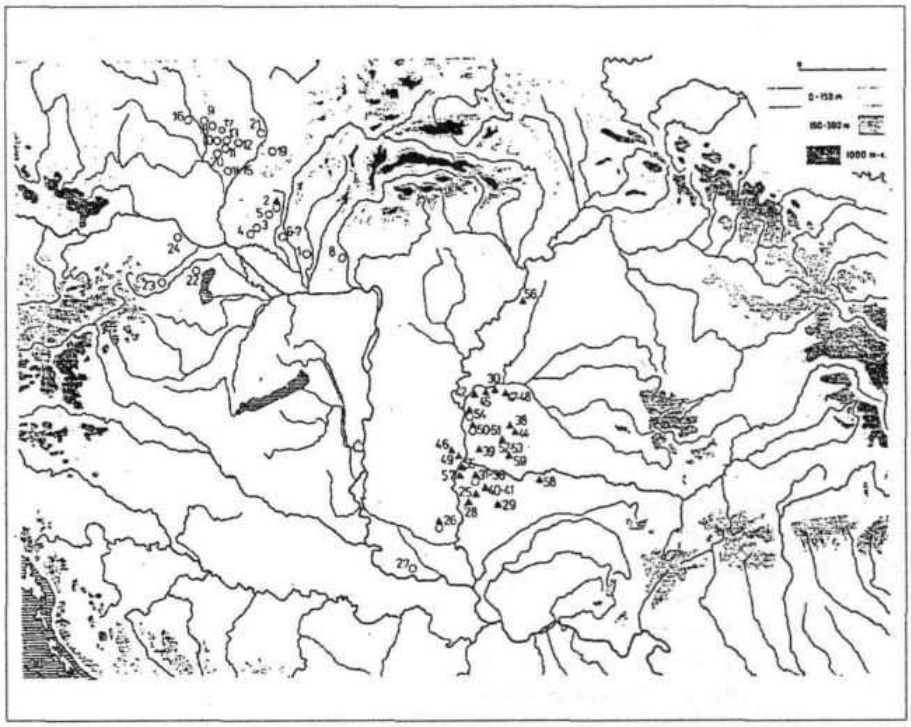

Obr. 5. Rozšírenie výklenkových hrobov v období včasného stredoveku v strednej Európe. Prázdny krúžok - výklenkový hrob podmoľového typu, plný trojuholník - výklenkový hrob tunelového typu.

Obr. 6. Voľná rekonštrukcia dobovej manipulácie s koňom inšpirovaná nálezom hrobu I v Borovciach, okr. Piešťany. Kresba: Alex Suomi.

ŠTUKOVSKÁ, D. 1996).

Výskum pohrebísk s výklenkovými hrobmi v Borovciach a Dubovanoch doložil existenciu pochovávania do výklenkových hrobov vo výraznej miere a zároveň koncentráciu tohto typu hrobov na Trnavskej sprašovej pahorkatine za doloženou hranicou priameho vplyvu Avarov. V strednej Európe patria Borovce k pohrebiskám s najväčším počtom preskúmaných včasnostredovekých výklenkových hrobov podmoľového typu na jednom pohrebisku. Pre otázku pôvodu a ďalšieho vývoja v kultúre Slovenska a Moravy priniesol doterajší výskum celý rad nálezov, ktoré sú predmetom postupného štúdia. Pôvod v kultúre Avarov sme zatiaľ vylúčili, ale súvis sa naďalej vidí v okruhu nomádskej kultúry Euroázie. Spolu so spracovaním ďalších nálezov z pohrebiska v Borovciach (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1999) sa výskum na zistenie pôvodu tohto typu hrobu v slovanskej kultúre sústredil na otázku kontaktov Slovanov s cudzím kultúrnym prostredím v južnej Európe, pred príchodom na naše územie.

Pre otázku ďalšieho vývoja výklenkových hrobov na našom území, mimochodom doložených aj etnografickými výskumami v kultúre Slovenska (KOLEKTÍV 1991, s. 75) určité súvislosti naznačuje jazykoveda. V maďarčine používaný názov "padmályos" pre výklenkový hrob je slovanského pôvodu, čo by mohlo poukazovať na skutočnosť, že v období 10. storočia mali Slovania pre určitý typ výklenkového hrobu vlastný názov, ktorý prebrali starí Maďari, čo znamená tiež, že typ výklenkového hrobu bol už v tomto čase zdomácnelý.

I keď z výskumov na Slovensku poznáme výklenkové hroby podmoľového typu s nálezmi 10. storočia (napr. Bánov - TOČÍK, A. 1968, Abb.4), na pohrebisku v Borovciach sa s výraznými nálezmi 10. a 11. storočia už nevyskytujú. Otázka upresnenia, kedy sa tento zvyk na pohrebisku vytráca a dôvod, ktorý vedie k týmto zmenám sú predmetom ďalšieho štúdia a spracovania nálezov v nemalej miere závislé tiež na možnosti ďalších odkryvov.

Porovnaním nálezov a vymapovaním nálezísk je zrejmé, že nálezy pohrebísk s výklenkovými hrobmi na Trnavskej pahorkatine vo včasnom stredoveku súvisia s rovnočasými nálezmi na Morave, s ktorými v období včasného stredoveku vytvárajú svojrázny kultúrny prejav v 7.-9. storočí, dosiaľ najlepšie preskúmaný v Borovciach a Dubovanoch.

Hroby koní

Na včasnostredovekých pohrebiskách je potrebné rozlišovať hrob koňa s človekom a samostatný "hrob" koňa. Zvyk pochovávať človeka s koňom sa výraznou mierou objavuje v 7.-8. storočí v súvislosti s kultúrou Avarov a je považovaný za ich etnošpecifický prejav. Ide o hroby avarskej nobility, z pohľadu hrobovej výbavy patria k najbohatším. Do inej kategórie zvykov patria samostatné hroby koní. Hroby koní a konské obety sú známe z neskorého sťahovania národov (od roku 450-525/550 n.l.) predovšetkým zo stredného Nemecka a potom vo včasnom stredoveku Longobardami osídlených oblastí Čiech, Moravy, západného Madarska a dolného Rakúska, ojedinele z franských a alamanských území. V neskorších obdobiach včasného stredoveku sú hroby koní známe vo veľkom počte v durínskej, sasko-frízskej a anglosaskej oblasti, ďalej vo franskej, alamanskej a anglosaskej ako i západofransko-burgundskej oblasti a v Longobardami v ďalšom osídlenom priestore (MÜLLER-WILLE, M. 1970-1971, prehľad výskumu a literatúra pozri tiež v STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 2001, s. 376-377). Najviac samostatných hrobov koní (70) na jednom pohrebisku bolo preskúmaných v Tiszafürede,

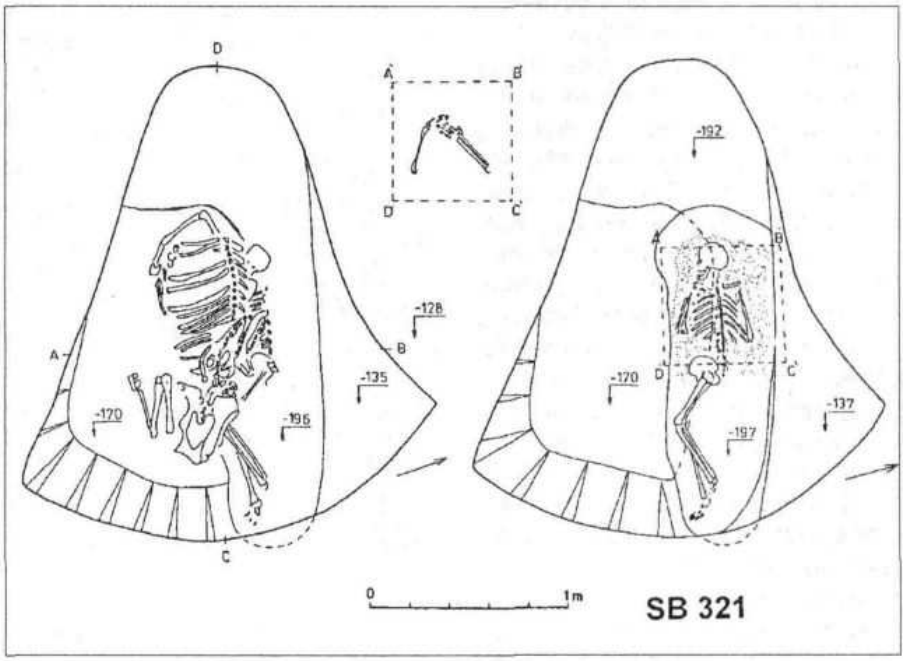

Obr. 7. Borovce, okr. Piešťany, netypický hrob koňa s jazdcom z 8. storočia.

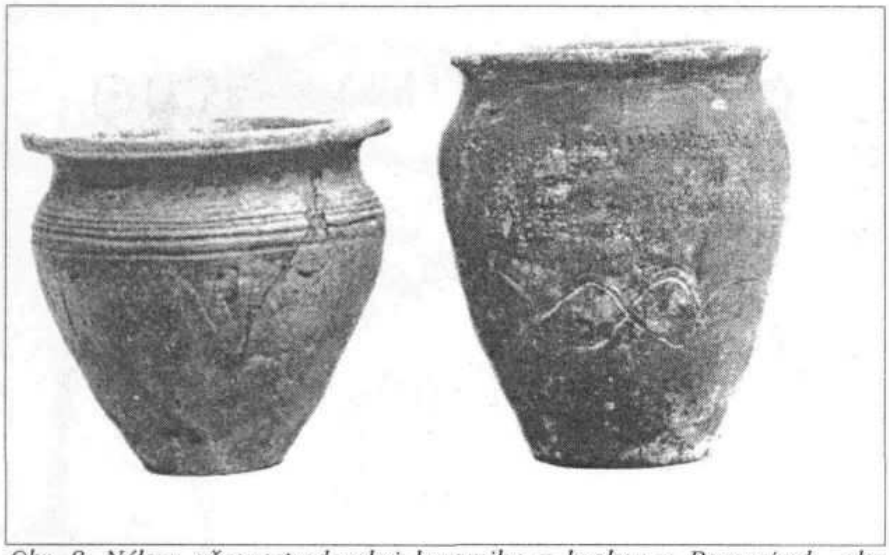

Obr. 8. Nálezy včasnostredovekej keramiky z hrobov v Borovciach, okr. Piešťany. Foto P. Kóša AÚ SAV.

na pohrebisku z obdobia avarského kaganátu (GARAM, E. 1985, s. 171). V súvislosti s kultúrou Slovanov usídlených na našom území problematika samostatných hrobov koní nebola uspokojivo rozpracovaná, i keď takéto nálezy poznáme dávnejšie napr. z polohy Klášterisko v Mikulčiciach, kde boli nájdené 3 hroby koní s rôznou orientáciou (KLANICA, Z. 1985, obr. 39). Na pohrebisku v Borovciach sme preskúmali 2 hroby koní, ktoré boli v staršej časti s relatívne hustým výskytom ľudských hrobov.

Prvý hrob obsahoval samostatnú kostru koňa a nachádzal sa v severozápadnej časti pohrebiska. Obdĺžniková jama o rozmeroch 245x105 cm mala dno v hĺbke 120-150 cm. V superpozícii nad kostrou koňa sa nachádzal detský hrob 161, ktorý okrem kostričky dieťaťa neobsahoval iné nálezy. V zásype jamy s koňom sa do úrovne 100 cm nachádzali črepy s vlnovkami, malakofauna a nevýrazné praveké črepy. Orientácia jamy s koňom bola v smere J-S, lebka pochovaného koňa smerovala k juhu. Zvláštne na kostre koňa bol spôsob uloženia. Lebka i s krčnými stavcami sa opierala o užšiu stenu hrobu, predné končatiny boli skrčené, zadné natiahnuté, pričom smerovali šikmo von z jamy a medzi panvou a zadnou stenou hrobu sa nachádzal voľný priestor dlhý 62 cm. Interpretácia tohto nezvyklého uloženia pripúšťa hľadať vysvetlenie v problémoch s vložením zvieraťa do jamy. Zrejme si Slovania pomáhali uchytením zadných končatín mŕtveho zvieraťa remeňmi alebo lanom a do pripravenej jamy ho prevrátili tak, že nevyplnil celý priestor. Bolo už nad sily súčasníkov zviera posunúť a zohnúť mu zadné končatiny a tak sa stalo, že zadné končatiny vytŕčali z jamy a lebka sa opierala o stenu, hoci za panvou bol voľný priestor. Možno to interpretovať i tak, že pochovávajúcej komunite chýbali skúsenosti s takýmto obradom, akým bolo pietne pochovanie celého koňa v želanej podobe tak, ako to poznáme napr. na avarsko-slovanských pohrebiskách.

Pochovaný kôň bol žrebec s výškou v kohútiku 139,4 cm, biologický vek viac ako 20 rokov (určenie C. AMBROZA, č. dok. AÚ SAV 14.526) (obr. 6). Jama s koňom nebola v rámci pohrebiska izolovaná, okolo sa nachádzali hroby ľudí, ktoré jamu s koňom rešpektovali, s výnimkou spomínaného detského hrobu 161. Druhý hrob bol v podstate hrobom koňa s jazdcom, pri-

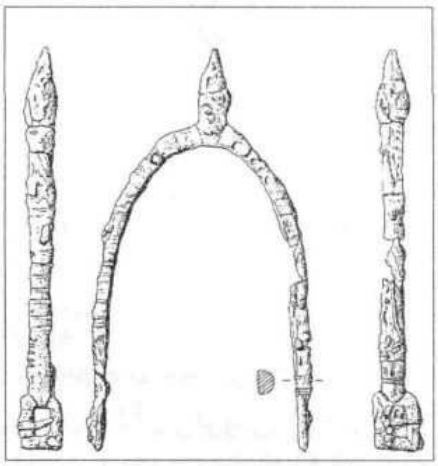

Obr. 9. Ostroha s prackou z hrobu 221 z Boroviec, okr. Piešťany. Kresba J. Meszárošová.

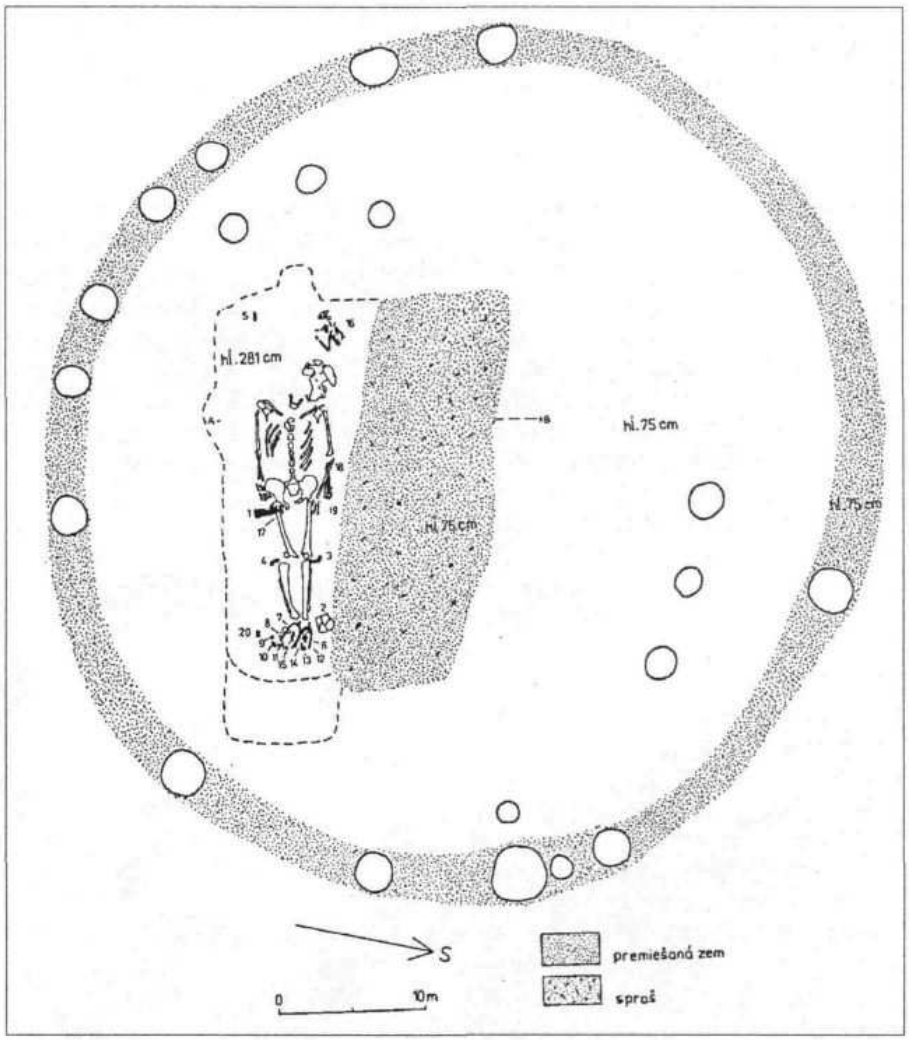

Obr. 10. Pôdorys výklenkového-podmolového hrobu č. 221 so základobým žľabom nadzemnej konštrukcie. Digitálne spracovanie S. Ptáčková podla plánu D. Staššíkovej-Štukovskej.

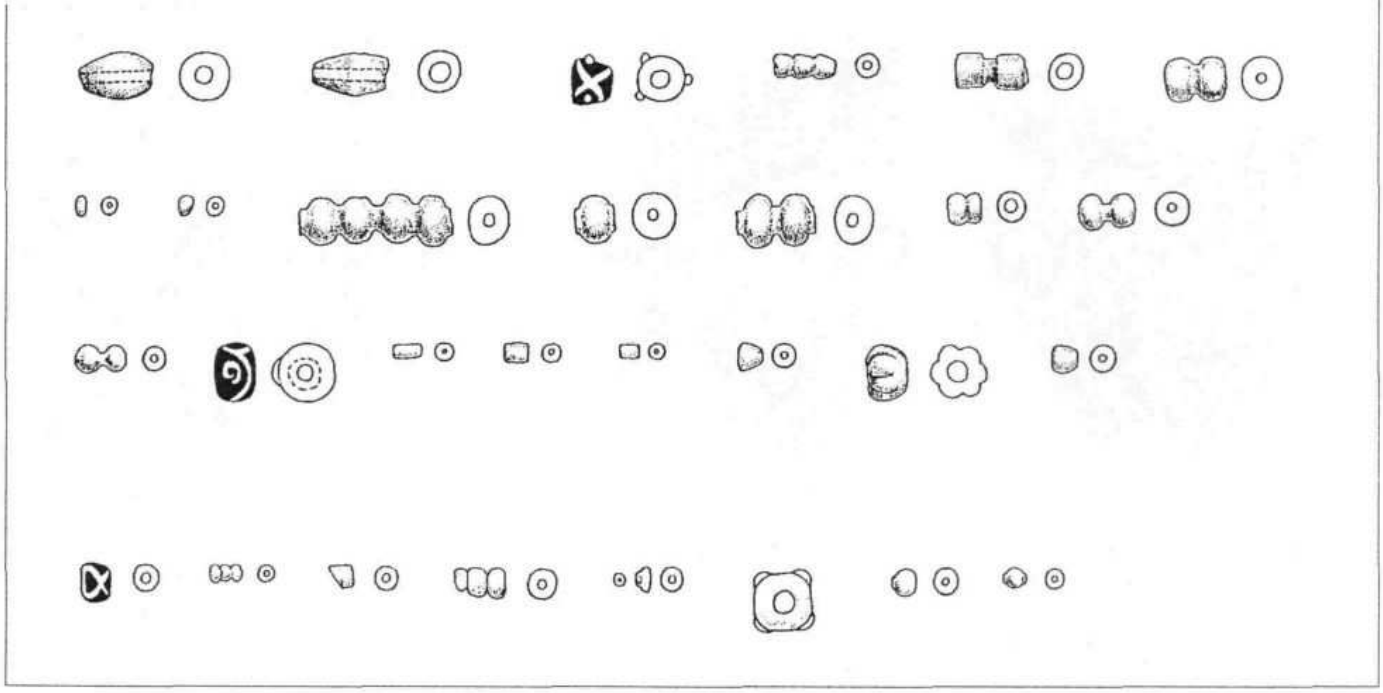

Obr. 11. Príklady typov sklených korálikov z pohrebiska v Borovciach a Dubovanoch. Kresba M. Novotná.

čom jazdec bol uložený vo výklenku v nepietnej, skrčenej polohe a zviera samostatne nad výklenkovou časťou (obr. 7). Ešte zaujímavejšia situácia s hrobmi koní sa skúma teraz v Dubovanoch. V dvoch prípadoch sú to hroby koní rešpektované hrobmi ľudí s podobnými charakteristikami ako hrob I v Borovciach. Tretia jama s kostrou koňa, preskúmaná nedávno v sezóne roku 2002, bola úplne iná. Rozmermi išlo o polozemnicu, kostra koňa sa nachádzala v rohu jamy tak, že vypĺňala jednu tretinu, ostatné časti boli vyplnené rozbitými nádobami. Zatiaľ nevieme o aký počet nádob v tomto hrobe išlo a pre stav spracovania a krátky čas od výskumu nie sú vyhodnotené ani ostatné odobraté vzorky a nálezy (obr. 8). Dislokovanie tohto nálezu a porovnanie s ostatnými hrobmi koní na pohrebisku v Dubovanoch ukazuje zaujímavé súvislosti, ktorých správna intepretácia do istej miery závisí i na doskúmaní tejto zachovanej časti pohrebiska.

Vyhodnotenie podobných znakov, ktoré viedli k pochovaniu koní na pohrebiskách v Borovciach a Dubovanoch už v predbežnej fáze ukazuje špecifiky tohto zvyku v porovnaní s avarským alebo germánskym či longobardským prostredím. Z dostupných informácii sa javí pravdepodobné hľadať vysvetlenie v interakciach Slovanov a iných etník v Karpatskej kotline v 6.-8. storočí.

Ostrohy.

K dôležitým nálezom v Borovciach patria nálezy ostrôh, ktoré sme našli v šiestich hroboch (27, 64, 50J, 185, 221 a 224) situovaných v staršej časti pohrebiska. V mladšej časti pohrebiska datovanej rámcovo do 10. až prvej polovice 12. storočia sa v hroboch mužov ostrohy nevyskytovali. V Dubovanoch sa ostrohy doteraz našli len v jednom hrobe. Všetky ostrohy boli v hroboch v páre. K najzaujímavejším z typologického hľadiska a genézy patrí pár ostrôh z hrobu č. 221 v Borovciach, ktoré sú zatiaľ na Slovensku jediným nálezom svojho druhu. Ide o ostrohy ukončené prackou, ktoré sa vyskytujú v Dalmácii, kde ich nálezy tvoria koncentráciu rovnako ako v okolí Zalaváru pri dnešom Balatone (KOUŘIL 2001, Abb. 4). (obr. 9) Sú ojedinelé hlavne spôsobom ukončenia ramena, kde je vložená pracka miesto platničky, háčika alebo očka, teda detailov slúžiacich na uchytenie, ktoré sú na našom území u Slovanov bežnejšie.

Ukončením podobné, ale tvarom ramien a ďalšími detailami rozdielne sú len ostrohy z Pobedima (BIALEKOVÁ, D. 1977, s. 106).

Doteraz sa pôvod týchto ostrôh hľadá prevažne v súvislosti s Franskou ríšou a panovaním Karola Veľkého, i keď koncentrácia nálezov týchto ostrôh v Chorvátmi osídlenom priestore ukazuje súvislosti s týmto etnikom. Nález ostrôh s prackou vo výklenkovom hrobe podmoľového typu č. 221 v Borovciach prináša zaujímavé podrobnosti k výskumu kontaktov včasnostredovekého osídlenia na Trnavskej sprašovej pahorkatine s Adtriatickým pobrežím a ďalším spracova-

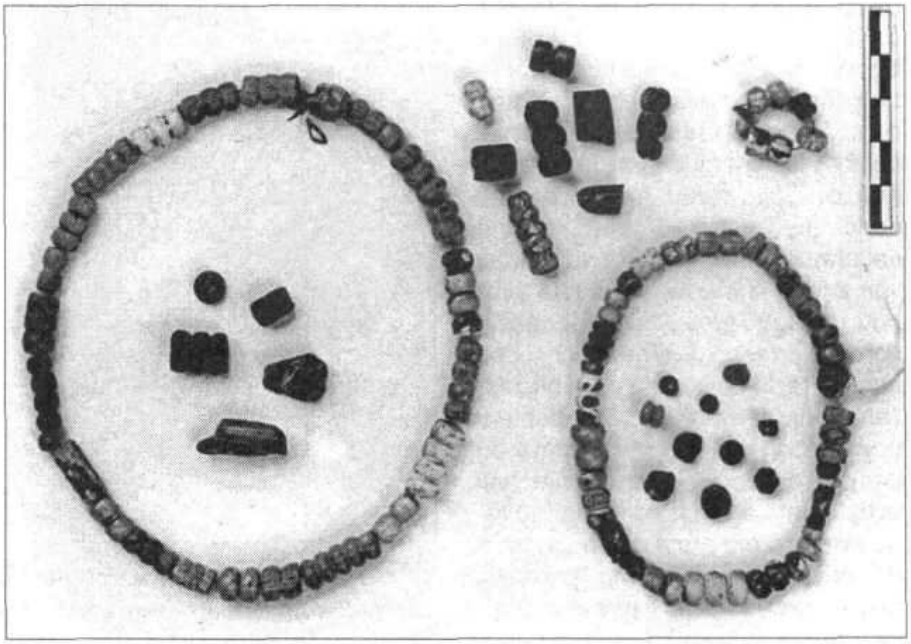

Obr. 12. Náhrdelníky z priebehu 9. storočia. Foto P. Kóša.

Obr. 13. Náhrdelníky z priebehu 10. storočia, foto P. Kóša.

ním netypických nálezových okolností pravdepodobne významnou mierou ovplyvní hľadanie pôvodu vybraného typu ostrôh v slovanskej kultúre (spracovanie problematiky sa pripravuje pre Slovenskú archeológiu).

Okrem nálezu ojedinelého typu ostrohy hrob 221 (výklenkový - podmoľového typu) má niekoľko ďalších unikátov. Zistil sa tu pozostatok po základovom žľabe s kolovými jamkami, ktorý vytváral okolo hrobu kruh. (obr. 10) Interpretujem ho ako pozostatok po nadzemnej stavbe (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1996, s. 296-298), ktorá podľa hĺbky kolových jamiek (92 cm) mohla byť viac ako 2 m vysoká. To by vysvetľovalo, prečo hrob nebol porušený, hoci blízke hroby sa vo viacerých prípadoch narušovali. Je to prvý nález tohto druhu na veľkomoravskom pohrebisku. Predmety v hrobe, teda i ostrohy boli zdobené hmotou z neznámeho technického postupu, ktorú sme pracovne nazvali "aplikovaný sklený systém" (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. - BRZIAK, P. 1995). Zatiaľ vieme iba toľko, že na predmetoch v hrobe, teda ostrohách, garnitúre z remeňov, sekere bola hmota použitá ako dekorácia, pričom sa niektoré časti čiastočne zachovali. Hmotu podobného zloženia poznáme z nálezov v Starom Městě z hrobu 266/49, kde je vysvetľovaná ako smalt vo funkcii tmelu (GALUŠKA, L. 1998, s. 96), na železnej náušnici z Jiříkovíc, podrobenej chemickým analýzam, ktoré neboli interpretované (DOSTÁL, B. 1966, s.132), zistená bola na ostrohách z Bašoviec, interpretovaná ako stopy emailu (BIALEKOVA, D. 1977, s. 134). V žiadnom inom včasnostredovekom kultúrnom prostredí nepoznáme niečo podobné.

Sklené korálky

K najpočetnejším nálezom na pohrebisku v Borovciach patria sklené korálky, ktorých sme našli cca 5000 kusov. Nachádzali sa v 33 hroboch, od najstarších hrobov po koniec 10. storočia. Výrazné nálezy z 11. storočia sa nevyskytli. Na pohrebisku v Dubovanoch boli zistené v dvoch hroboch. Venujeme im už dlhší čas pozornosť v rámci interdisciplinárneho výskumu. V hroboch sa nachádzajú v počte od 1 po 2000, pričom k najčastejším patrí počet okolo 60 kusov. Morfologickou analýzou sme zistili 12 technických skupín a 45 typov. (obr. 11) Analýzou nálezov korálikov a vývoja pochovávania sme zistili, že kombinácia typov korálikov sa mení v čase, pričom sa nepotvrdilo ani pri jednom type priebežný výskyt v celom úseku pochovávania, čo je významný rozdiel v porovnaní s doteraz platnými názormi (DOSTÁL, B. 1966, s. 45-54; KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1965, s.186). Inými slovami menila sa móda kombinácie tvarov a farieb sklených korálikov (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. - PLŠKO, A. 1997) (obr. 12 a 13). Chemickou analýzou hmoty korálikov sa preukázali štyri rozdielne technológie s väzbou na typy korálikov a vývoj v čase. Tento objav v súčasnosti porovnávame s okolitými včasnostredovekými náleziskami s pozitívnym výsledkom. Veľmi dôležitým zistením je preukázaný rozdiel typologický, ako i technologický medzi korálikmi avarského kaganátu a korálikmi v Borovciach a na ostatných slovanských lokalitách. K dôležitým zisteniam patrí tiež preukázanie použitia technológie skiel

Obr. 14. Hrob z pohrebiska v Borovciach narušený základom stavby, foto D. Staššíková-Štukovská.

Obr. 15. - Detail výklenkovej časti hrobu 103 s rekonštrukciou pochovanej ženy, kresba Ivan Berta.

PbO-SiO2 na korálikoch 10. storočia s vlastným vývojom. Táto technológia patrí momentálne k najdiskutovanejším otázkam historických skiel v Európe z pohľadu pôvodu a šírenia v priebehu 9.-11. storočia. Zdá sa, že sklené koráliky boli vyrábané Slovanmi a iba niektoré typy boli cudzieho pôvodu. Pôvod technológie ukazuje na byzantskú oblasť, prípadne pozdnorímsku, s použitím miestnych surovín a vlastným technologickým vývojom po trvalom usídlení sa na našom území.

Záver.

V príspevku sme nemohli venovať pozornosť všetkým zaujímavým nálezom a zisteniam, ktoré priniesol viac ako 20 rokov trvajúci výskum. Ale aj z tých uvedených je zrejmé, že tieto náleziská treba považovať za vzácny prameň unikátnych poznatkov k poznaniu včasnostredovekého obdobia, v mnohých prípadoch prekračujúcich hranice Trnavy a Slovenska. Preto je potrebné zdôrazniť, že pohrebiská v Borovciach a Dubovanoch sú jedny z viacerých nálezísk, ktoré sú situované v intravilánoch obcí na Trnavskej sprašovej pahorkatine a teda sú predmetom intenzívneho ničenia novodobými stavbami. V mestách sa archeologický výskum v súvislosti s ochranou archeologických pamiatok stal už bežnou praxou. Situácia lokalít zastavaných dedinami je trošku zložitejšia i z toho dôvodu, že sa dlhé roky z rôznych dôvodov nevenuje pozornosť archeológii a ničenie lokalít je tu bežnou, a dlhoročnou viacgeneračnou praxou, ako to ukazuje i osud pohrebísk v Borovciach a Dubovanoch. Je dôležité, aby sme zintenzívnili náš záujem o ochranu týchto lokalít, ktoré prinášajú unikátne poznatky k poznaniu nielen histórie Trnavskej sprašovej pahorkatiny , ale i k dejinám Slovenska a strednej Európy.

Literatúra:

BENDE, L. 1998: A Pitvarosi Kesö Avar kori Temetö 51. Sírja /Adatok a Késö Avar Kori Lószerszámok Díszítéséhez/. MFMÉ-Stud. Arch IV, 1998, s. 195-230.

BIALEKOVÁ, D. 1960: Staroslovanská osada v Siladiciach. Arch. Rozhledy 12, 1960, s. 810-816, s. 827, s. 828, s. 833.

BIALEKOVÁ, D. 1962: Nové včasnoslovanské nálezy na juhozápadnom Slovensku. Slov. Archeol., 10, s. 97-148.

BIALEKOVÁ, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung), SIA XXV, 103-160.

BIALEKOVÁ, D. 1978: Bojničky, okres Trnava. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, s. 31,32.

BIALEKOVÁ, D. 1993: Slovanské pohrebisko v Bojničkách. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 223-258.

BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1949: Nález staroslovanského kostrového hrobu v Dubovanoch, okr. Piešťany. In: Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti, roč. 40, č. 4, s. 54-55.

ČILINSKÁ, Z. 1973: Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Archeol. Rozhl., 25, s. 527-539.

ČILINSKÁ, Z. 1976: Pohrebisko z 8. storočia v Cíferi-Páci. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1974. Nitra, s. 43-45.

DOSTÁL, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

EISNER, J. 1936: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1935. In: Sbor. Muzeál. slov. Spoločn. 30. Turč. Sv. Martin, s. 64-91.

GARAM, E. 1995: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary, vol. 3, Budapest.

GALUŠKA, L. 1998: Souprava velmože z hrobu 266/49 ze Starého Města. (K poznání neobvyklé technologie výzdoby raněstředověkých předmětů). Ve službách archeologie, Brno, s. 95-107.

HANULIAK, M./ZÁBOJNÍK, J. 1982: Pohrebisko zo 7. a 8. storočia v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Archeol. Rozhl. 34, s. 492-503.

HANULIAK, M. 1993: Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. Slov. Archeol. XVI-1, s. 83-113.

CHROPOVSKÝ, B. - FUSEK, G. 1984: Výskum pohrebiska v Číferi-Páci. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983. Nitra, s. 89-90.

ChROPOVSKÝ, B. 1978: Majcichov, okres Trnava. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, s. 123-124.

JANŠÁK, Š. 1933-34: Staré osídlenie Slovenska. In: Sbor. Muzeál. slov. Spoločn. 27/28. Turč. Sv. Martin, s. 15-50.

KAVÁNOVÁ, B. 1980: Některé rysy pohřebišť ze střední doby hradištní na jižní Moravě. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeologie, Sofia, 15.-22. sepembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra, s. 62-72.

KELLER, I. 1964: Z novších nálezov v trnavskom múzeu. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 13, Nitra, s. 271-278.

KLANICA, Z. 1977: Kostrové hroby z 8.-9. století v Prušánkách. In: Přehled výzkumů. 1975, Brno, s. 53.

KLANICA, Z. 1982: Výskum v Prušánkach v roce 1980. In: Přehled výzkumů. 1980. Brno, s. 25.

KLANICA, Z. 1985: Mikulčice-Klášteřisko. PA LXXVI, 474-530.

KLANICA, Z. 1987: Grabung des großmährischen Gräberfeldes und der Siedlungsobjekte in Prušánky im Jahre 1985 (Bez. Hodonín). In: Přehled výzkumů. 1985, Brno, s.41.

KLČO,M. 1999: Nález slovanského hrobu z 9. storočia. Hlas Vrbového 10/99, 20.V. 1999, r.IX, s.6.

KOLEKTÍV 1991: Etnografický stlas Slovenska. Bratislava.

KOLNÍK, T. 1980: Výskum v Číferi-Páci v roku 1978. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1979. Nitra, s. 142-155.

KOLNÍK, T. 1975: Výskum v Číferi-Páci v roku 1974. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1974. Nitra, s. 58-61.

KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1965: Skleněné perly doby hradištní v Čechách. Pam. Arch. 56, 1965, s. 161-188.

MAREŠOVÁ, K. 1983: Uherské Hradiště-Sady, staroslovasné pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno-Uherské Hradiště.

MEŘÍNSKÝ, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. Praha.

MINÁČ, V. 1980: Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi-ôZelenči. In: Archaeol. Historica. 5, Brno, s. 209-215.

MULLER-WILLE, M. 1970-1971: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter, Ber. van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) 20-21, s. 119-248.

PICHLEROVÁ, M. 1981: Gerulata-Rusovce, rímske pohrebisko II. Bratislava.

POULÍK, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.

REJHOLCOVÁ, M. 1989: Trnava; Trnava, časť Hrnčiarovce; Trnava, časť Modranka. In: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. Zv.I., časť 2, Nitra 1989, s. 456-459.

SÁGI, K. 1981: Das Römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Budapest.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1987: Archeologický výskum v Borovciach. Balneologický spravodajca 1987, Balneohistoria Slovaca Nr. XXVI, Bratislava 1987, s.158-169.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1993: Výklenkové hroby. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. SAS, Bratislava, s.37-42.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1996: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, Bratislava, s. 287-304.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. - PLŠKO, A. 1997: Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten der Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994. Hrsg. von Uta von Freeden und A. Wieczorek. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 1, Bonn, 259-274, Taff. 21-24.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1999: K výskytu lunulových náušníc s hviezdicovým príveskom v severnej časti Kapratskej kotliny. In: Avenarius, A. - Ševčíková, Z., Slovensko a európsky juhovýchod, medzikultúrne vzťahy a kontexty (zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej), s. 250-298, Bratislava.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 2000: Vybrané nálezy z Boroviec a Břeclavi-Pohanska k otázke interakcii staromoravských a nitranských Slovanov. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, M 5, Brno 2000, s.97-111.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 2001: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávania staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: Velká Morava mezi východem a západem, Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 17, s. 371-388.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. - BRZIAK, P. 1995: Pôvod povrchových vrstiev železnej sekery z pohrebiska v Borovciach. Študijné zvesti AÚ SAV 31, Nitra, s.193-205.

TOČÍK, A. 1968: Altmagyarisches Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.

TOČÍK, A. 1983: Nové nálezy z juhozápadného Slovenska. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982. Nitra, s. 247-250.

VÁGÓ, E.B. - BÓNA, I. 1976: Der Spätrömische Südostfriedhof. Budapest.

ZÁBOJNÍK, J. 1977: Slovanské pohrebisko v Číferi-Páci. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976. Nitra, s. 294-298.

ZÁBOJNÍK, J. 1985: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Číferi-Páci. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 21. Nitra, s. 205-220.

Neue archäologische Quellen für die Kenntnis der Kultur der Slawen im mit Lösboden überzogenen Hügelland in der Region Trnava im 8.-11. Jh.
Resümee

Die Arbeit bringt eine Auswahl der Ergebnisse von Untersuchungen frühmittelalterlicher Begräbnisstätten mit Nischengräbern (8.-12. Jh.), die am Rande des mit Lösboden überzogenen Trnavaer Hügellandes im Bereich der Kataster Borovce und Dubovany liegen. Die von der Autorin des Beitrags (Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra) durchgeführte Rettungsgrabung begann im Jahre 1985 in Borovce (437 Gräber, davon 100 Nischengräber) und wird mit Unterbrechungen seit 1992 in Dubovany fortgesetzt. Aus den vielen neuen Funden und Feststellungen wird die Aufmerksamkeit im diesem Aufsatz lediglich einer Auswahl gewidmet und zwar den Nischengräbern aus Sicht der Typologie und ihres Ursprungs, ferner dem besonderen Fund von den Sporen aus dem Grab Nr. 221 in Borovce, sowie auch den Überresten der oberirdisch errichteten Bauten in der Umgebung dieses Grabes und der einmaligen Technologie der Gegenstände aus diesem Grab. Ferner wird den Pferdegräbern Aufmerksamkeit gewidmet (in Borovce fand man bei den Grabungen zwei, in Dubovany drei) und dem Vergleich mit analogen Funden aus dem Gebiet West- und Nordeuropas, sowie aus Begräbnisstätten des awarischen Kaganats. Die interdisziplinarische Zusammenarbeit bei der Bearbeitung der Funde wird bei der Untersuchung des Fundes kleiner Glaskügelchen (ca. 5000 Fundstücke) präsentiert, wo auf Grundlage der Fundstücke aus Borovce und Dubovany eine Änderung in der Kombination der Typen der Kügelchen zu dieser Zeit - also dem Stil der Halskette - wie auch die Anwendung verschiedener Technologien von Rezepturen für die Glasherstellung nachgewiesen worden ist.

Zum Schluss wird an die Notwendigkeit appelliert, sich mit einer Konzeption dem Interesse das Schutzes und der Untersuchung archäologischer Lokalitäten in intravilanen Dörfern im mit Lösboden überzogenen Trnavaer Hügelland zu widmen, weil sie einmalige archäologische Funde beinhalten und Gegenstand einer lange Zeit andauernden unkontrollierten systematischen Vernichtung durch verschiedene Erdarbeiten sind.

Úvod

Historické organy na Slovensku nemajú zabezpečenú účinnú pamiatkovú ochranu a starostlivosť. Nie vždy je však na vine nedostatok financií, ako sa to na ospravedlnenie tohto stavu často demonštruje. Chýba vzťah spoločnosti a vlastníkov nástrojov k fenoménu organ. Tento stav je spôsobený absenciou pozitívneho hudobného zážitku - organ v zlom stave v kombinácii s diletantskou hrou.

V našej spoločnosti je nedostatok profesionálnych odborníkov v oblasti organológie, organárstva a aktívnych profesionálnych organistov na významných cirkevno-hudobných postoch. Alarmujúce je však, že ani tí, ktorí by v tejto situácii mohli pomôcť, nedostávajú patričné kompetencie a uplatnenie. Dodnes sa stretávame s prí-

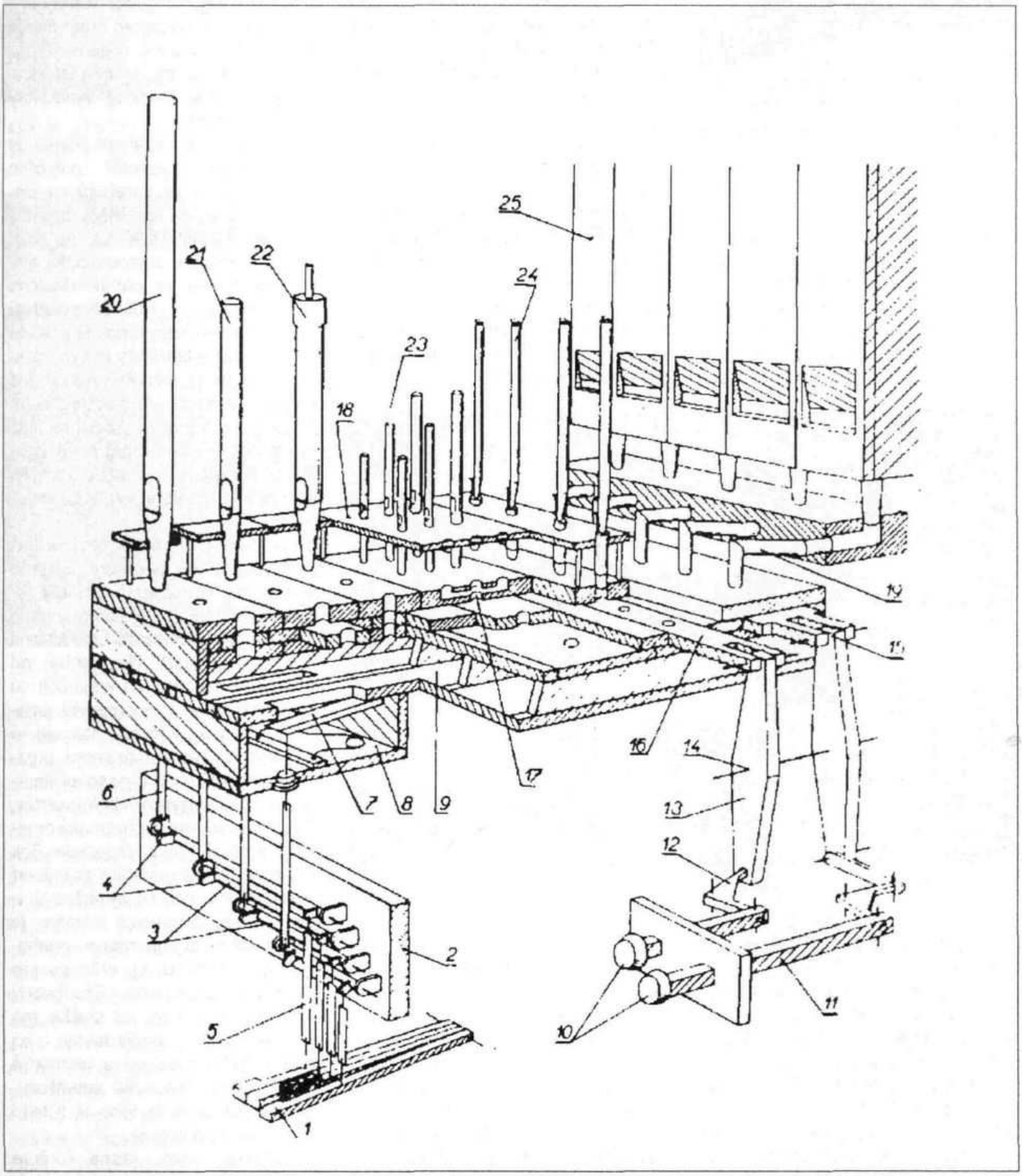

Obr. 1. Schéma organa s mechanickou traktúrou a zásuvkovou vzdušnicou. 1 - kláves, 2 - prevodová doska, 3 - briadeľ, 4 - rameno páky, 5, 6 - abstrakt, 7 - tónový ventil, 8 - ventilová komora, 9 - tónová kancela, 10 - registrové tiablo, 11 - abstrakt, 12 - uholník, 13 - abstrakt, 14 - ihlové ložisko, 15 - spojenie abstraktu so zásuvkou, 16 - zásuvka, 17 - rozvod k trojradovej mixtúre, 18 - stojan, 19 - kondukt, 20 - 25: registre - Principál 8´, Oktáva 4´, Flauta trubicová 8´, Mixtúra trojradová, Dulcián 8´, Kryt 16´.

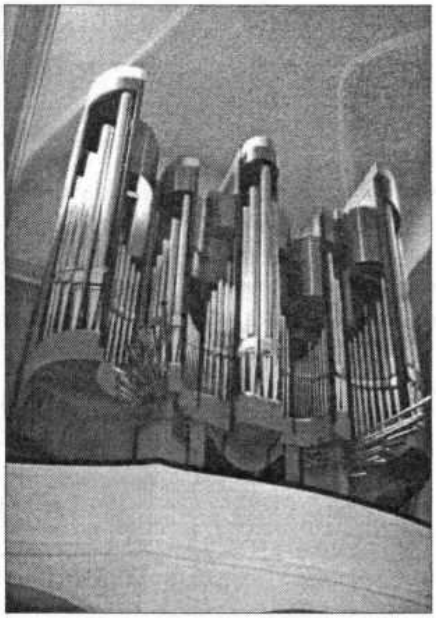

Obr. 2. Würtzburg, Augustinenkirche, Klais Orgelbau;

padmi, keď je vzácny historický organ prestavaný, prípadne aj odstránený, navyše bez predchádzajúcej dokumentácie. Táto situácia je spôsobená tým, že organ sa donedávna (v mnohých prípadoch ešte aj dnes) posudzoval predovšetkým ako výtvarná pamiatka.

V systéme našej pamiatkovej starostlivosti, žiaľ, tak figuruje dodnes. Organ je však hudobný nástroj a treba ho posudzovať predovšetkým podľa kritérií, ktoré ho aj takto zohladňujú, nie iba podľa organovej skrine. K takýmto účelom nie je na pamiatkových úradoch oficiálne činný odborný personál. Na bližšie vysvetlenie si preto dovolím uviesť niekoľko základných informácií z náuky o organe s vysvetlením základných pojmov.

Definícia organa

Organ je nástroj výnimočný svojimi zvukovými aj technickými vlastnosťami. Spôsob ovládania tónov ho radí medzi klávesové nástroje, priamy vznik tónu medzi dychové inštrumenty. Najlepšie ho asi vystihuje definícia Kurta Sachsa z roku 1919: "Organ je aerofón zložený zo stupnicovo zoradených jedno-tónových **píšťal**, ktoré vzduchom zásobuje **mech** a ktorých znenie ovládame **klávesami**."[1]

Základné časti organa sú **píšťaly, mech** (zásobník vzduchu) **a klávesy.** Ďalšími neodmysliteľnými časťami organa sú **traktúra** (zabezpečuje spojenie medzi klávesom a ventilom) a **vzdušnica** (zabezpečuje rozdelenie vzduchu ku konkrétnym registrom a tónom). Základné druhy traktúr sú *mechanická* (obdobie baroka a 19. storočie, dnes sa používa opäť v modernom organárstve), *pneumatická* (od prelomu 19.-20. stor., u nás do konca 20. stor., svetové organárstvo do cca 60. rokov 20. stor.) a *elektrická* (samostatná, prípadne v kombinácii s predchádzajúcimi).

Obr. 3. Dolná Streda, O. Vážanský, foto: S. Šurin

Vzdušnice rozdeľujeme *na zásuvkové (Schleiflade)* s tónovými kancelami a *kuželkové (Kegellade)* s registrovými kancelami a tzv. vzdušnice *unit.*

Všetky tieto komponenty bývajú väčšinou usporiadané do **organovej skrine**, ktorá má okrem estetickej funkcie aj úlohu rezonátora. Usmerňuje zvuk nástroja pri jeho šírení do priestoru a pri uplatnení tzv. *Werkprinzip* rozdeľuje nástroj na jednotlivé stroje priestorovo aj vizuálne (viď obr. 2). Má aj dôležitú ochrannú funkciu ostatných častí.

Pri absencii akejkoľvek z týchto častí by organ nebol organom. Výnimku tvorí organová skriňa. Bez nej má organ všetky svojej základné atribúty zabezpečujúce jeho funkčnosť ako hudobného nástroja. Existovalo dokonca obdobie, keď sa stavali organy bez organovej skrine (viď obr. 3). V Trnave sa takéto nástroje nachádzajú vo farskom kostole na Tulipáne, v evanjelickom kostole a jezuitskom kolstole.

Skúsenosti z iných období a ďalší vývoj v svetovom organárstve prinavrátili súčasné organárstvo k stavaniu organov s rezonátorom, ktorý má nakoniec aj významný estetický efekt.

V súvisloti s obsahom článku by som chcel vysvetliť niekoľko pojmov, ktoré sa vzťahujú na činnosti týkajúce sa fenoménu organ a niekedy prichádza k ich zámene. Hoci slovenská organologická terminológia nie je zatiaľ oficiálne kodifikovaná, v praxi sa používa. Veľa odborných termínov je prebraných z českej literatúry (s výnimkou slova varhany). Najvýznamnejším a východiskovým organologickým jazykom je nemčina, z ktorej tiež vychádzame. V literatúre sa nesporne stretneme s tromi dôležitými pojmami: *organista, organár, organológ.*

Organista (der Organist) je **interpret** organovej literatúry a tento pojem je všeobecne známy. V našich podmienkach sa stretávame väčšinou s chrámovými organistami *(Kirchenorganist).* Na rozdiel od situácie v nemeckých krajinách sú slovenskí chrámoví organisti amatéri a v drvivej väčšine interpretujú iba liturgickú hru. Koncertní organisti uvádzajú diela organovej literatúry počas organových koncertov. Ideálne je, ak má aj chrámový organista profesionálne vzdelanie. Tak môže organová literatúra zaznievať nielen koncertne, ale aj počas liturgie. Väčšina organovej literatúry je totiž hudbou duchovnou a mnohokrát aj liturgickou, t.j. určenou pre chrámové prostredie. Erudovaný organista v chrámovej službe má profesionálne požiadavky na nástroj (jeho zvukové a technické vymoženosti, historickú autenticitu, stav) a na základe toho aj k tejto skutočnosti pristupuje.

Organár, ako jasne určuje nemecké slovo *Orgelbauer* je **staviteľ organov**. Medzi jeho činnosti však patria aj opravy (servis) a prípadné prestavby a rekonštrukcie. Na Slovensku sa organári venujú

Obr. 4. Hrnčiarovce, dnes už neexistujúci organ M. Šaška ml., 1886, archív S. Šurin

Obr. 5. Detail krytu na ventilovú komoru, Hrnčiarovce 1886, foto: S. Šurin

práve týmto aktivitám. Nové nástroje, až na výnimky, sa samostatne nestavajú. Niektorí dosiahli značnej zručnosti aj v reštaurovaní historických organov. *Organárstvo (Orgelbau)* vo svojom pôvodnom význame stavby organov prestalo na Slovensku existovať po II. svetovej vojne. Dodnes sa v tejto oblasti nepodarilo vytvoriť kontinuitu s obdobím pred rokom 1939. Zopár nástrojov, ktoré na Slovensku vznikli, nedosahujú úroveň kvality západných firiem, ani českých organárov. V Čechách a na Morave na rozdiel od Slovenska aj v druhej polovici 20. storočia pôsobili organárske firmy. V podmienkach socialistického hospodárstva však boli ideály týchto *továren na varhany* odlišné od majstrovských dielí v západných krajinách.

Organológ (der Organologe) je teoretik, ktorý organy skúma z hľadiska historického aj konštrukčného. Mal by byť schopný posúdiť technický stav organa, historickú hodnotu, reštaurátorský zámer. V západných krajinách, ale aj v Českej republike sa táto profesia uplatňuje v dvoch rovinách, v oblasti pamiatkovej starostlivosti a v oblasti cirkevnej hudby. Organológ pamiatkár má v prvom rade za cieľ zachovanie historickej autenticity. Diecézny organológ (v Nemecku *Orgelsachverständiger,* v Rakúsku *Orgelreferent)* rieši problematiku organa predovšetkým z pohľadu praktického využitia v liturgii. Konštruktívna spolupráca oboch odborníkov je pri rekonštrukcii historických organov veľmi dôležitá.

Každej oprave by mal predchádzať organologický prieskum, na základe ktorého sa stanoví postup opravy. Ak ide o historický organ, je úlohou organológa preskúmať (ak nie sú tieto informácie známe) dostupné archívne materiály. Tieto informácie sú pre zdarný a profesionálny priebeh opravy historického organa, predovšetkým ak ide o rekonštrukciu, nesmierne dôležité. Organológovia sú dôležití pri spisovaní a posudzovaní organov jednotlivých oblastí. Vo vyspelých západných krajinách sú tieto zoznamy skompletizované a verejne publikované. Mnoho zoznamov so základnými údajmi nájdeme aj na internetovej sieti.

Hru na organe je na Slovensku možné študovať na stredoškolskom a vysokoškolskom stupni. Organológia - náuka o organe, je súčasťou týchto študijných programov. Aj u absolventov vysokoškolského štúdia hry na organe však nie je zaručené, že automaticky získajú k historickým organom vzťah. Ani ich spôsobilosť v organologických aktivitách tiež nie je samozrejmá. Absolvovanie tohto štúdia je však, v prípade záujmu, dobrým predpokladom pre organologickú činnosť. V Nemecku a v Rakúsku sa realizujú kurzy pre organových referentov za účelom vyškolenia odborníkov v spomenutých oblastiach, ktoré by boli vhodné aj pre našich adeptov.

V organárskej profesii je možné vzdelať sa teoreticky na organárskych školách (v stredoeurópskom regióne v Krnove a vo Viedni). Ďalšia, dôležitejšia etapa vývoja organára, je práca (vyučenie sa) v dielni niektorého majstra a vlastné praktické skúsenosti.

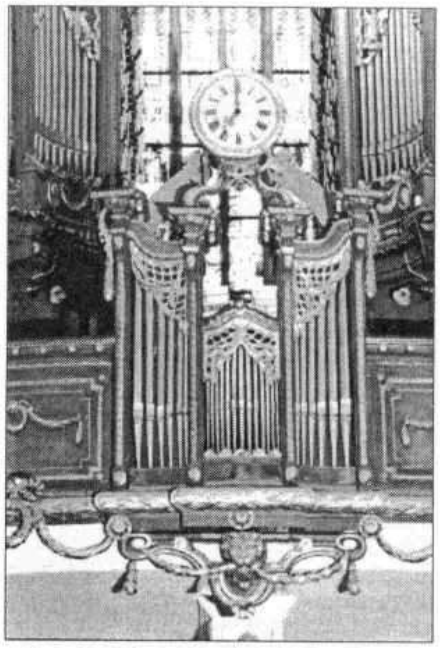

Obr. 6. Dóm sv. Mikuláša v Trnave, pozitív veľkého organa, foto: archív Krajského pamiatkového úradu v Trnave

Obr. 7. Dóm sv. Mikuláša v Trnave, hrací stôl, foto: S. Šurin

Význam ochrany historických organov

Historické organy sú v celosvetovom meradle chápané ako významná súčasť kultúrneho dedičstva. Ich význam je paralelný s úrovňou organovej kultúry a postojom spoločnosti k tomuto artefaktu. V danej krajine je určený aj historickými súvislosťami. V tejto oblasti dominujú predovšetkým nemecky hovoriace krajiny, Francúzsko, Anglicko, ale aj severské štáty. Veľký záujem o organ však zaznamenávame aj krajinách, pre ktoré je tento nástroj absolútne cudzím kultúrnym artefaktom. Sú to predovšetkým Japonsko, Južná Kórea a Hong-Kong. Dnes v koncertných sálach týchto štátov vznikajú moderné organy od popredných svetových firiem (Klais, Mathis, Kuhn, atď.), ktoré sa časom nepochybne stanú hodné pamiatkovej ochrany.

Organ je nástroj, ktorý dokáže jedinečne obohatiť kultúrny život regiónu. Význam profesionálne používaného dobrého nástroja je neoceniteľný. Jeho efekt a prínos je významovo porovnateľný s efektom a prínosom orchestrálnych a zborových telies. Navyše je nenahradiľný pri bohoslužbách viacerých kresťanských cirkví, predovšetkých evanjelickej a katolíckej. V dokumentoch II. vatikánskeho koncilu dominuje ako *tradičný nástroj*[2]. Historický organ v sebe navyše uchováva zvukové ideály svojej doby, ktoré sú tak dôležité pre interpretáciu organovej literatúry z obdobia jeho vzniku, ale aj pre pochopenie estetického ideálu predchádzajúcich generácií. V dnešnej dobe je vo svete hudby dominantný kult interpretácie. Mnohé súbory a inštrumentalisti sa zameriavajú na tvz. štýlovú, historicky poučenú interpretáciu starej hudby. V tejto oblasti majú pre klávesovú hudbu obdobia baroka historické organy nezastupiteľný význam. Slovenské historické organy (nielen barokové, ale aj z obdobia 19. a začiatku 20. storočia) nepochybne patria do mozaiky európskeho kultúrneho dedičstva.

Pri oprave, resp. rekonštrukcii historického organa sa okrem zachovania organovej skrine a samotných častí nástroja treba zamerať aj na zachovanie pôvodného zvukového ideálu. Tento dôležitý fenomén nezávisí iba od vzdušnice a píšťalového fondu. Pre zvukový výsledok je dôležitá intonácia - finálna úprava píšťaly - jej nastavenie predovšetkým v oblasti lábia (u jazykových píšťal v oblasti ozvučnice). V prípade, že sa pôvodná intonácia - zvukovosť zachovala, je pre autenticitu organa dôležité jej zachovanie. Organár by nemal preintonovávať nástroj podľa individuálneho vkusu. V modernej reči to znamená uchovanie *software*. Príkladom takýchto nástrojov je organový pozitív V. Arnolda v Dóme sv. Mikuláša v Trnave, organ Pažických v Kovarciach alebo nástroj Martina Šaška vo farskom kostole Pezinku.

V súčasnosti je dôležité si uvedomiť, že oproti obdobiu, keď zakladatelia slovenskej organológie Karol Wurm a Otmar Gergelyi považovali za historické organy výlučne nástroje s mechanickými traktúrami[3], nastal v Európe v posudzovaní organa ako pamiatky časový posun. V susednom Rakúsku dnes podliehajú pred reštaurovaním prísnemu posúdeniu organologických komisií už aj pneumatické organy. Neznamená to však, že samotná konštrukčná podstata organa nás oprávňuje charakterizovať ho ako pamiatkový nástroj. Svoju úlohu v posudzovaní by malo zohrať viacero aspektov: kvalita nástroja kvalita materiálu a vyhotovenia), miera autentickosti, dispozičné riešenie, množstvo zachovaných nástrojov (konkrétneho majstra, firmy, typu...), osadnenie v priestore, historické okolnosti atď.

Ochrana historických organov na Slovensku

Podrobným popisom vývoja pamiatkovej starostlivosti na Slovensku so zameraním na organy sa zaoberal Dr. Mayer v príspevku na konferencii "Historické organy - úlohy pre výskum, organárstvo, pamiatkové úrady a cirkvi" a nachádza sa v rovnomennej publikácii.[4] Príspevky Jiřího Sehnala (ČR) a Pál Enyediho (Maďarsko) sa vo svojom obsahu s týmto článkom prelínajú z obdobia spoločnej histórie, ktorú s týmito štátmi máme. Žiaľ, vývoj tejto problematiky nedospel u nás ani v súčasnosti do žiaduceho stavu. Dalo by sa povedať, že momentálne máme väčšinu práce s profesionalizáciou ochrany historických organov ešte pred sebou.

Hlavným problémom v systéme pamiatkovej starostlivosti o organy

Obr. 8. Dóm sv. Mikuláša v Trnave, chórový pozitív V. Arnolda, 1783, foto: S. Šurin

Obr. 9. Dolné Voderady, M. Zorkovský, 1733, foto: S. Šurin

u nás je skutočnosť, že pod pojmom organ sa ešte stále rozumie iba jeho viditeľná časť - organová skriňa. Zo šiestich základných komponentov organa sa teda zohladňuje iba jeden, paradoxne ten, ktorý má najmenší vplyv na jeho zvukovosť. Z organovej skrine sa často zachová iba predná časť (napr. farský kostol Skalica). Za "fasádou" sa mnohokrát nachádzajú iba podradné organy veľmi nízkej kvality. Organ ako zvuková pamiatka nemá u nás de facto zabezpečenú ochranu. Predmetom záujmu ochrany naďalej zostáva viacmenej iba jeho stránka výtvarná. Pre posúdenie ostatných, z hľadiska podstaty tohto hudobného nástroja oveľa dôležitejších častí, nie je v krajských pamiatkových úradoch oficiálne činný žiadny odborný personál. V zozname hnuteľných kultúrnych pamiatok Pamiatkového úradu Bratislava z obdobia sedemdesiatych rokov 20. storočia sa často objavujú iba popisy organových skríň: predmet - organ, obdobie - 18. storočie, materiál - drevený, stav - pôvodný. Zápisy v mnohom nezodpovedajú skutočnosti a sú nedostačujúce. V organových skriniach sa totiž mnohokrát nachádzajú továrenské výrobky podradnej kvality, pričom pôvodné organy boli bez dokumentácie odstránené. Výsledkom bol fakt, že tieto nástroje boli chránené ako celok, hoci 5/6 nástroja bolo nepôvodných a navyše podradnej kvality!

Ďalším vážnym problémom je skutočnosť, že väčšinu organov, vrátane historických nástrojov, používajú amatérski organisti s veľmi nízkou hráčskou úrovňou a chabými, mnohokrát nesprávnymi informáciami o organe. V danom regióne sú však jediní "odborníci" a tak ovplyvňujú aj prípradné opravy, úpravy a prestavby, mnohokrát aj historických organov. Keďže pamiatkový úrad nedisponuje nikým, kto by sa v danej problematike vyznal, prenechajú rozhodnutie na vlastníkovi. Mnohokrát nastanú škody, ktoré sa už nedajú napraviť.

Nasledujúce dva prípady sa týkajú nástrojov Martina Šaška ml. (1843-1894). Organ v Petrovej Vsi z roku 1884 prestavala v roku 1993 istá začínajúca slovenská (dnes už neexistujúca), tzv. organárska firma spôsobom, ktorý nástroj z veľkej väčšiny zničil. Od jediného vhodného prístupu, štýlového zreštaurovania, firma upustila, pretože nebol pre ňu dostatočne výnosný a pravdepodobne ho neboli ani schopní previesť. Realizovali vlastné riešenie. Odstránili mechanickú traktúru, pôvodný hrací stôl a vzdušnicu. Dodali nové komponenty. Dnes sa od hracieho stola k plastovej vzdušnici unit tiahne namiesto drevených abstraktov kábel. Z nástroja zostalo žalostné torzo. Podobný je aj výsledok zvukový. Vlastník zaplatil za zničenie organa viac, ako by bol zaplatil za kvalitnú opravu so zachovaním autentického stavu.

Ďalší prípad z Hrnčiarovieč pri Trnave znamenal úplný zánik historického organa.[5] Opäť ide o nástroj Martina Šaška ml. z roku 1885-1886. Organ nebol zapísaný v zozname hnuteľných kultúrnych pamiatok, bol rozladený a v zlom technickom stave. Vlastník sa nechal presvedčiť ponukou predajcu digitálnych nástrojov a starý organ odstránili. Po vysekaní z chóra ho spálili na farskom dvore. Zachovali sa iba kovové píšťaly a drevený kryt na ventilovú komoru s nápisom[6] (viď obr. č. 5). Na jeho miesto, do jedného z najstarších kostolov regiónu, umiestnili digitálny inštrument. Namiesto prospektu Šaškovho organa (viď obr. č. 6)sa tu dnes z chóra vynímajú dva obrovské reproduktory. Naladenie a vyčistenie starého organa by v dobe opravy stálo iste menej finančných prostriedkov, ako kúpa nového digitálneho nástroja. U tohto, ako u každého elektronického prístroja navyše každým rokom klesá jeho hodnota.

Z pohľadu histórie slovenského organárstva sme prišli o dva z troch organov, ktoré Martin Šaško ml. (syn najvýznamnejšieho slovenského organára 20. storočia Martina Šaška st., 1807-1893) na Slovensku postavil. Oba nástroje mohli po oprave slúžiť svojmu účelu ďalšie stáročia. Nástroje Martina Šaška a jeho syna sú totiž známe precíznou kvalitou a trvácnosťou. Obom prípadom sa mohlo predísť, ak by bol na pamiatkovom alebo biskupskom úrade k dipozícii poradca, ktorý by správcov organov usmernil. Žiaľ, dodnes neviem o oficiálne činných odborníkoch v týchto inštitúciách. Takéto prípady sa teda môžu stať (a pravdepodobne sa aj stávajú) aj v súčasnosti.

Môžem však spomenúť niekoľko prípadov, keď sa historické organy precízne zreštaurovali, pričom aktivita vyšla od správcov kostolov, organistov prípadne farníkov. Vďaka týmto aktivitám a v spolupráci organológa a organára dnes máme kvalitne zreštaurované organy vo farskom kostole Modre, Leopoldove, Stupave, Gbeloch atď. Tieto nástroje je možné okrem liturgických účelov využívať aj koncertne. Po oprave a kolaudácii je dobrým zvykom, že sa verejnosti opravený organ predvedie na kolaudačnom koncerte. Spolupráca odborníkov v týchto prípadoch, hoci išlo o kultúrne pamiatky, neprebiehala v mene oficiálnych úradov. Koordinácia ich činnosti sa udiala na základe osobných kontaktov a ich odbornej autority, známej v týchto kruhoch.

Obr. 10. Šterusy, anonymus, 18. storočie, foto: S. Šurin

Obr. 11. Kátlovce, M. Šaško ml, 1888, foto: S. Šurin

Trnava a okolie - spolupráca s Krajský pamiatkovým úradom

Aj keď oficiálne nemáme pod kontrolou ochranu historických organov u nás a nemáme ani odborníkov s kompetenciami, predsa sa na Slovensku pohli veci aj v tejto oblasti lepším smerom. Je to vďaka konferencii *Historické organy - úlohy pre výskum, organárstvo, pamiatkové úrady a cirkvi* a pravidelným článkom na túto problematiku v časopise *Adoremus / Adoramus Te*. Na konferencii sa zúčastnili takmer všetci, ktorí sa opravami organov na Slovensku zaoberajú. Podnetné prednášky, ako sa o pamiatkové organy starajú v Rakúsku, ale aj v Maďarsku a Českej republike mnohých z nich inšpirovalo k spolupráci s organológmi a k zodpovednejšiemu prístupu. Svoju pozitívnu úlohu zohrávajú aj organové festivaly, predovšetkým festival *Slovenské historické organy*. Osobné kontakty medzi slovenskými organármi, organológmi, organistami a zamestnancami niektorých pamiatkových úradov, ako aj zdôrazňovanie tejto problematiky študentom hudobných a teologických smerov je tiež stimulom pre zlepšenie situácie.

V trnavskom regióne som mohol viacero organov preskúmať v spolupráci s Mgr. Katarínou Klačanskou (Krajský pamiatkový úrad Trnava). Naším cieľom bola aktualizácia evidencie organov zapísaných ako hnuteľné kultúrne pamiatky v *Ústrednom zozname pamiatkového fondu*. Počas sporadických prieskumov v rokoch 2000-2002 sme skontrolovali skutočný stav so zápisom pri viacerých nástrojoch. V údajoch uvádzam základné informácie:

Trnava,
Dóm sv. Mikuláša (obr. č. 6, 7)
staviteľ: organová skriňa - Valentin Arnold (cca 1800), organ - Otto Rieger Budapest 1912, opus 1894
typ organa: III. manuálový organ, 45 registrov, pneumatické traktúry, kuželkové vzdušnice
stav: intaktný, vyžaduje opravu traktúry
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Trnava,
Katedrála sv. Jána Krstiteľa
staviteľ: Martin Šaško st., 1872
typ organa: II. manuálový organ, 18 registrov, mechanické traktúry, zásuvkové vzdušnice
stav: intaktný, vyžaduje generálnu opravu
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj (okrem nepôvodných prospektových píšťal zo zinku)

Trnava,
Kostol sv. Anny, uršulínsky
staviteľ: Otto Rieger Budapest 1905, opus 1173
typ organa: II. manuálový organ, 14 registrov, pneumatické traktúry, kuželkové vzdušnice
stav: intaktný, vyžaduje generálnu opravu
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Dolné Voderady (obr. č. 9)
staviteľ: Martin Zorkovský z Kremnice, 1733
typ organa: barokový pozitív, 7 registrov, mechanické (hracia bodcová) traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: vyžaduje generálnu opravu, nepôvodný podstavec s mechom a prospekt
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj (okrem prospektových píšťal)

Šterusy (obr. č. 10)
staviteľ: neznámy, 18. storočie
typ organa: barokový pozitív, 6 registrov
stav: ruinný, nástroj vyžaduje rekonštrukciu (chýba viacero komponentov, kovové píšťaly takmer všetky zničené)
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj (viaceré komponenty však bude pre ich vysoký stupeň poškodenia nutné nahradiť kópiami)

Dolné Orešany, cintorínska kaplnka
staviteľ: neznámy, cca 1754
typ organa: barokový pozitív, 4 registre
stav: nástroj je nehrateľný, vyžaduje generálnu opravu
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj (okrem nepôvodných prospektových píšťal)

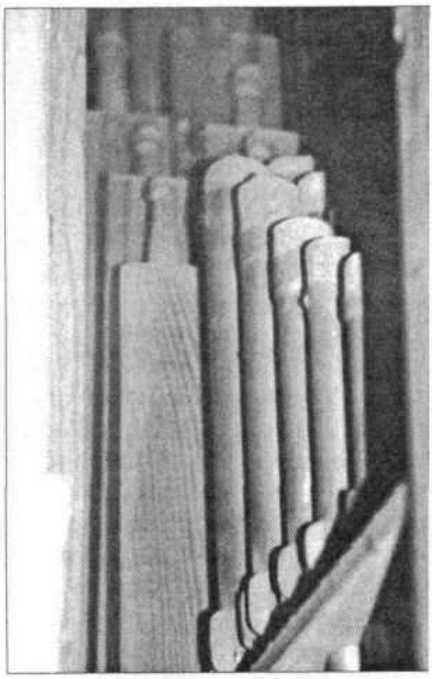

Obr. 12. Nižná, V. Mozsny, 2. pol. 19. storočia, pohľad na register kryt, foto: S. Šurin

Lančár
staviteľ: neznámy, 2. pol. 19. storočia
typ organa: I. manuál / pedál, 9 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: ruinný, potrebná rekonštrukcia a urgentné zakonzervovanie prot drevokazným hmyzom
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj s prihliadnutím na poškodenie jednotlivých častí

Kátlovce (obr. č. 11)
staviteľ: Martin Šaško ml., 1888
typ organa: pozitív, 6 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: hrateľný, nepôvodný prospekt, klaviatúra a registrové manubriá
predmet pamiatkovej ochrany: pôvodné časti organa

Nižná (obr. č. 12)
staviteľ: Vincent Mozsny, cca 80. roky 19. storočia
typ organa: I. manuál / pedál, 8 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: vyžaduje generálnu opravu
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Dobrá Voda
staviteľ: Martin Šaško st., - 1837, Gustáv Adolf Molnár, - prestavba 1902, Otokár Vážanský, - po 1918.
typ organa: I. manuál / pedál, 8 registrov, pneumatické traktúry.
stav: použiteľný pre miestne liturgické účely, v budúcnosti vhodné vstavať do Šaškovej skrine nový mechanický organ.
predmet pamiatkovej ochrany: organová skriňa (prípadne zachované Šaškove píšťaly).

Moravany nad Váhom
staviteľ: rodina Pažických - 2. polovica 18. storočia, Martin Šaško st. - prestavba v roku 1873.
typ organa: I. manuál / pedál, 15 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: použiteľný pre miestne liturgické účely.
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Šaštín-Stráže, bazilika
Z pôvodného organa Jána Xavera Výmolu zostala len organová skriňa (1771), ktorá bola rozšírená pri stavbe nového organa. Samotný organ *Továrny na varhany v Krnove* nemá historickú ani umeleckú hodnotu. Predmetom pamiatkovej ochrany je iba pôvodná časť organovej skrine. V prípade najväčšieho chrámového organa na Slovensku existuje jediné správne riešenie - do terajšej organovej skrine postaviť nový organ, ktorý by svojou kvalitou a koncepciou zodpovedal významu a jedinečnosti priestoru baziliky.

Krakovany - nejedná sa o pamiatkový organ.

Krakovany Stráže
staviteľ: Martin Šaško - 1860
typ organa: pozitív, 6 registrov mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: nástroj takmer nehrateľný, vyžadujúci generálnu opravu,
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Pác, filiálka Cífer
staviteľ: neznámy, cca 2. pol. 19. storočia
typ organa: I. manuál / pedál, 6 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: vhodná generálna oprava
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Šúrovce
staviteľ: Karl Klöckner, 1858
typ organa: I. manuál / pedál, 10 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: intaktný, vhodná generálna oprava
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Jaslovské Bohunice
staviteľ: Martin Šaško, 1838
typ organa: I. manuál, 8 registrov, mechanické traktúry, zásuvková vzdušnica
stav: po generálnej oprave, vhodné by bolo odstrániť elektrické vedenie z hracieho stola z estetických dôvodov, ako aj nástroj skontrolovať
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Skalica, evanjelický a. v. kostol
staviteľ: Gustáv Adolf Molnár, II. pol. 19. stor.
typ organa: II. manuále / pedál, 15 registrov
stav: nutná generálna oprava
predmet pamiatkovej ochrany: kompletný nástroj

Pre zlepšenie situácie v oblasti ochrany historických organov u nás je dôležité, aby všetky regióny na Slovensku spolupracovali s odborníkmi v danej problematike. Potrebným množstvo skúsených odborníkov v tejto oblasti však zatiaľ nedisponujeme. Pre adeptov, u ktorých sa predpokladá pozitívny vzťah a schopnosti, by bolo ideálne zabezpečiť účasť na školeniach pre organových referentov v Rakúsku. Títo by potom mohli pôsobiť ako poradcovia pamiatkových úradov alebo diecézni organológovia. Obohacujúce sú aj každoročné organologické stretnutia, ktoré organizuje "Muzejní a vlastivědná společnost v Brně (organologická sekce)". Stretávajú sa tu organisti, organári a organológovia zo všetkých oblastí Českej republiky. Cieľom stretnutí sú exkurzie historických organov vo vybraných lokalitách. Počas spoločných zasadnutí prebiehajú diskusie na odborné témy.[7]
Verím, že v blízkej budúcnosti - v zjednotenej Európe, nám budú bližšie a dostupnejšie aj príkladne fungujúce princípy susedných krajín, ktoré nám pomôžu lepšie chrániť naše kultúrne dedičstvo a rozvíjať kultúru tých najvyšších kvalít.

Poznámky:

[1]Ader B.: Orgelkunde. In: Musik im Gottestdienst II., Regensburg : Con Brio Verlag 1994, s. 261

[2]„Píšťalový organ nech je v latinskej cirkvi vo veľkej úcte ako tradičný hudobný nástroj. Jeho zvuk dokáže dodať cirkevným obradom podivuhodný lesk a mohutne povzniesť mysle k Bohu a k vyššiemu svetu." Dokumenty II. vatikánskeho koncilu, Sacrosanctum Concilium, kapitola VI, č.120

[3]V knihe Historické organy na Slovensku (s. 209) napríklad autori nezaznamenávajú organ v Dóme sv. Mikuláša v Trnave z roku 1912 ako celok. Za historicum považujú iba organovú skriňu. Tento nástroj je po zvukovej a dipozičnej stránke jedinečným reprezentantom svojej epochy a nepochybne hodný pamiatkovej ochrany.

[4]Historické organy - úlohy pre výskum, organárstvo, pamiatkové úrady a cirkvi, zostavili: Šurin S.-Trummer J., GaRT pre Bachovu spoločnosť na Slovensku, Bratislava 2001.

[5]ŠURIN, S.: Prežijú naše historické organy? In: Adoremus, roč. 3, 1997, č. 2, s. 14-15.

[6]Organ tento celkom nový do chrámu božieho Hrnčárovského vyhotovil, zostavil a zeštimoval Pán Šaško Martin mladý organársky majster z Békés Csabi...(M. Šaško sa po osamostatnení usadil v Békésskej Csabe, pozn.)

[7]V roku 2002 sa "29. organologické setkání" konalo v Trnave v spolupráci s Mgr. Katarínou Klačanskou (Krajský pamiatkový úrad Trnava).

Die Bedeutung der Rettung historischer Orgeln mit Orientierung auf die Region Trnava
Resümee

In der Slowakei ist bis jetzt der wirkungsvolle Schutz historischer Orgeln nicht gesichert. Derzeit treffen wir auch auf Fälle, wo wertvolle historische Orgeln umgebaut, eventuell weggeschafft werden, ohne dass man sie vorher dokumentiert. Diese Situation ist dadurch hervorgerufen worden, dass die Orgel bis vor kurzem in erster Linie als ein Kunstdenkmal bewertet worden ist. Häufig werden diese bedeutenden kulturellen Artefakten auch heute beurteilt. Aus diesem Grunde werden in dem Aufsatz die grundlegenden Begriffe aus der Wissenschaft über die Orgel angeführt. Es werden auch Termini von Tätigkeiten, die den Begriff Orgel betreffen erklärt, und zwar Organist als Interpret, Orgelbauer - Erbauer, resp. der Instandsetzer, Organologe - Theoretiker, Forscher.

Historische Orgeln versteht man weltweit als bedeutenden Bestandteil des kulturellen Erbes. Deshalb ist es sehr wichtig, dass sich auch die Slowakei ihr Erbe historischer Orgeln bewahrt, die untrennbarer Bestandteil des europäischen Orgelbaus sind. Die Orgel ist zugleich ein Instrument, das für das kulturelle Leben der Gesellschaft sehr wichtig ist. Sie ist bei den Gottesdiensten mehrerer christlicher Kirchen unersetzbar, vor allem aber der katholischen und der evangelischen Kirche. Die historische Orgel bewahrt in sich zudem die Klangideale ihrer Zeit, die sowohl sehr wichtig für die Interpretation der zeitgenössischen Orgelmusik zur Zeit ihrer Entstehung sind, als auch für das Verständnis des ästhetischen Ideals der vorhergehenden Generationen.

In der Slowakei gingen nach dem Jahre 1989 mehrere historisch wertvolle Orgeln unter oder wurden durch einen unsachgemäßen Umbau beschädigt. Viele von ihnen sind in einem schlechten zustand, manche zugrunde gerichtet. In den Kirchen gibt es keine Nachfrage nach professionellen Organisten und Kirchenmusikern. Unprofessionell ausgebildete Organisten (Dilettanten) sind auch in den bedeutendsten Häusern und Kathedralen tätig. Die Diözesen haben keine Orgelsachverständigen. Auch die Denkmalämter disponieren in diesem Bereich nicht über Fachlaute. Die Diözesen haben keine Datenbasen von den Orgeln. Die Datenbasis der historischen Orgeln ist im Rahmen der gesamten Slowakei nicht fertiggestellt.

Es gab allerdings einige Aktivitäten, die in diesem Bereich ein positiver Beitrag sind. Im Jahre 2000 fand die Konferenz Historische Orgeln - Die Aufgabe für Forschung, Orgelbau, Denkmalschutz und Kirchen statt, im Jahre 2002 das Organologische Treffen in Trnava. Regelmäßig werden Orgelfeste veranstaltet, die ihren stabilen Platz im kulturellen Leben der Gesellschaft haben. Von den slowakischen Orgelbauern sind einige historische Orgeln erfolgreich rekonstruiert worden.

In Zusammenarbeit mit Mgr. Katarína Klačanská (Bezirksamt für Denkmalpflege Trnava) konnte ich in der Region Trnava mehrere Orgeln untersuchen. Während der sporadischen Untersuchungen in den Jahren 2000-2002 haben wir die Aktualisierung der Erfassung der Orgeln, die als bewegliche Kulturdenkmäler eingetragen worden sind durchgeführt.

Die Slowakei hat die Voraussetzungen dafür, dass auch hier die Problematik der historischen Orgeln auf die Art des üblichen Standards geregelt wird, der sich in den meisten westeuropäischen Ländern eingebürgert hat. Es ist allerdings notwendig, auf diesem Gebiet mit den Fachleuten zusammenzuarbeiten und alle Möglichkeiten in den Kontakten zu erfahrenen ausländischen Partnern auszunutzen.

Renáta Žemberová - Jaroslava Žuffová

K nálezom v podkroví domu na Potočnej ul. č. 65 v Skalici

Meštiansky dom na Potočnej ulici č. 65 je situovaný v juhovýchodnej polovici ulice, ktorá pôvodne niesla názov Hornopotočná, v jej severnej fronte. Potočná ulica patrí medzi najstaršie komunikácie mesta a zvykne sa okolo nej situovať pôvodné osídlenie, ktoré sa v období 13. storočia začalo vyvíjať pod vtedajším opevneným hradiskom, stojacim na terénnej vyvýšenine. Jeho pozostatkom je podnes zachovaná rotunda sv. Juraja (napr. kol. autorov 1992).

Na Potočnej ulici prevažuje dnes prízemná radová zástavba. Výnimkou sú jednoposchodové nárožné objekty situované v križovaní so Štefánikovou ulicou a komplex kostola s kláštorom milosrdných bratov (1648-1652), ktorý sa nachádza na južnej strane Potočnej ulice oproti nášmu objektu.

Súčasnú zástavbu na parcele tvorí prízemný meštiansky dom pôdorysného tvaru obráteného písmena "L", s uličným krídlom pozdĺž Potočnej ulice a hĺbkovým dvorovým krídlom, situovaným pozdĺž severovýchodnej parcelnej hranice. So zadnej strany - od Jatočnej ulice je parcela uzavretá vysokým murovaným plotom. Dom je prejazdového typu, vjazdový otvor od Potočnej ulice je v súčasnosti zamurovaný.

Objekt je čiastočne podpivničený. Pivnica tvaru hĺbkovo orientovaného obdĺžnika má čelnú stenu v polohe uličnej čiary a rozprestiera sa pod krajným juhovýchodným priestom uličného krídla a pod časťou dvorového krídla. Pivnica pozostáva z troch za sebou radených priestorov, zaklenutých valenými klenbami, s vrcholnicami orientovanými v kolmom smere voči ulici. Je prístupná jednoramenným schodiskom vo dvorovom krídle. V stenách, ktoré navzájom oddeľujú priestory suterénu sú osadené kamenné portály s polkruhovým nadpražím, pričom iba jeden z nich (osadený v múre medzi druhou a treťou miestnosťou od ulice) je možné jednoznačne zaradiť do stredoveku na základe okosenia hrany.[1] Primárnosť portálu v danej polohe však nebolo možné zatiaľ overiť, vzhľadom na prekrytie oboch líc steny cementovou omietkou.

Uličné krídlo pozostáva zo slohového pozdĺžneho uličného jednotraktu, členeného naprieč na 5 priestorov a z novodobého pozdĺžneho dvorového traktu, rozšíreného o jeden väčší priestor. Dvorové krídlo je hĺbkový jednotrakt, rozdelený na viacero priestorov. Dnešný výraz uličného traktu uličného krídla a zaklenutej časti dvorového krídla pochádza z prelomu baroka a klasicizmu. Svedčí o tom tvaroslovie zaklenutia jednak korýtkovými klenbami s proti sebe umiestnenými lunetami, ďalej zrkadlovou klenbou s päťbokými lunetami, a tiež českými plackami.

Objekt je zastrešený sedlovou strechou nad uličným krídlom, pultovou strechou nad prednou časťou dvorového krídla, na ktorú nadväzuje sedlová strecha nad zvyškom dvorového krídla.

Na vyššiu hodnotu domu, než akú bolo možné zaznamenať iba bežnou obhliadkou jeho prízemia, nás najskôr upozornil nález, zistený počas stavebnej obnovy jeho suseda (dom na Námestí Slobody č. 32), situovaného na nároží medzi Potočnou ulicou a námestím. Po odstránení omietok z interiérového líca jeho obvodovej steny, ktorá leží v polohe parcelnej hranice medzi oboma stavbami sa ukázalo, že táto stena patrí nášmu domu. Dôkazom bol objav zaslepeného okna, obracajúceho sa ku susedovmu interiéru vonkajšou stranou. Okno má na exteriérovom líci steny osadenú kamennú šambránu, s čelom ozdobeným profiláciou. Na

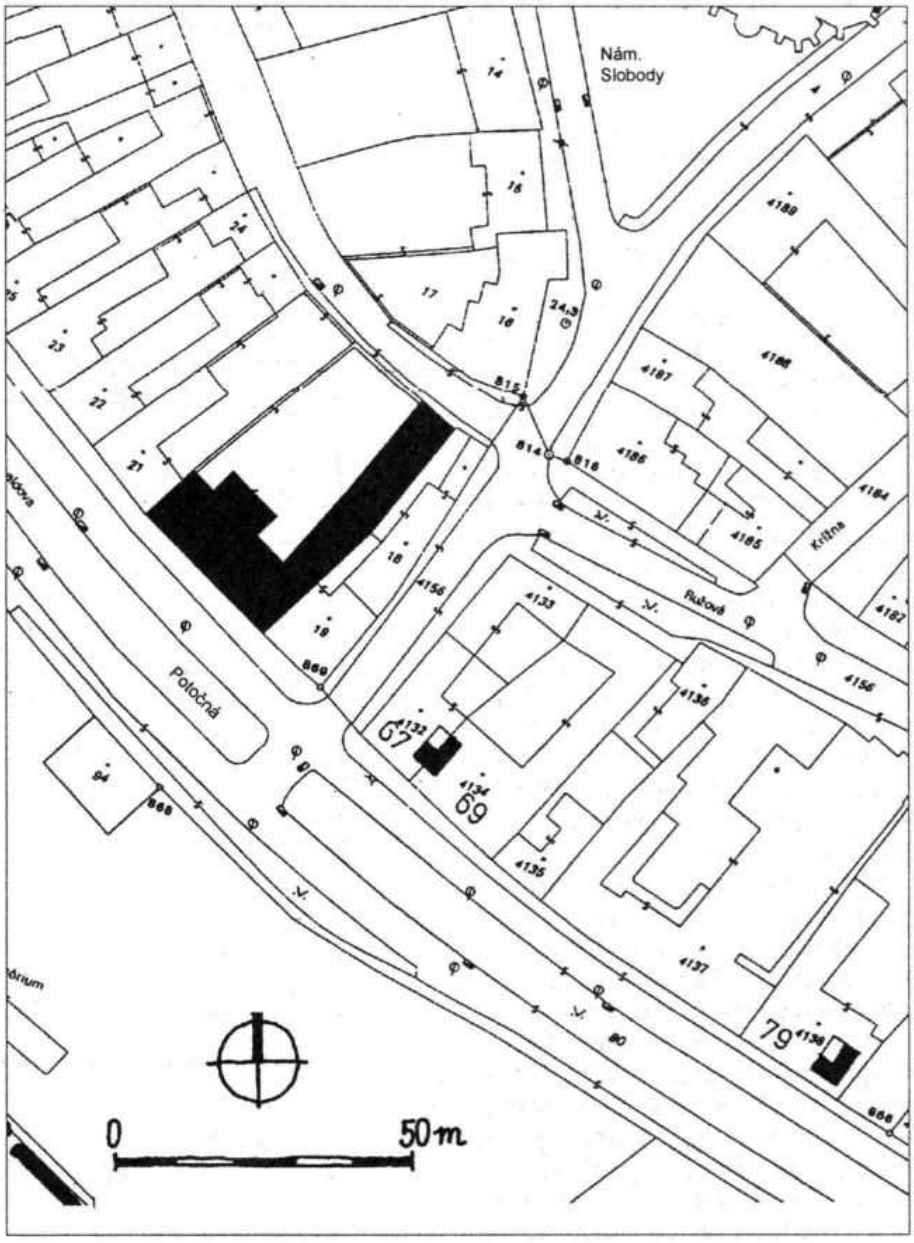

Obr. 1. výrez z mapy Skalice s vyznačením objektu na Potočnej ul. č. 65

Obr. 2. uličná fasáda objektu, foto J. Pardubský

dvojitý pravouhlý odskok nadväzuje prút s výžľabkom a po vonkajšom obvode obieha pravouhlá lišta. V spodnej časti je profilácia pravouhlo zalomená a prostredníctvom plných pätiek, dosadá na podokennú kamennú profilovanú rímsu, ktorá sa našla v stave po osekaní čela. Na stene boli odkryté kamenné šambrány aj ďalších dvoch zamurovaných okenných otvorov, smerujúcich z nášho domu do susedovho dvora - vetracie okno zo suterénu a ďalšie okno z prízemia. Tieto šambrány boli jednoduché - bez plastického členenia.

Zásadný posun v hodnotení nášho domu však priniesol až obhliadkový prieskum jeho podkrovia, vykonaný v roku 1997. Nálezy fragmentov konštrukcií a detailov nesúvisiacich s dnešnou funkcou podkrovia poukázali na odlišné riešenie dispozično-priestorových vzťahov pôvodného objektu oproti jeho dnešnému stavu.

Priestor podkrovia zaberá konštrukcia dreveného krovu typu stojatej stolice. Podkrovie je v súčasnosti prístupné utilitárnym jednoramenným rebríkovým schodiskom, vedúcim pozdĺž severovýchodnej steny, ukončujúcej slohovú časť dvorového krídla v hĺbke parcely. Vstup, umiestnený v osi štítového múru, stojaceho nad vyššie uvedenou stenou, je armovaný sekundárne použitým kamenným pravouhlým portálom s dekoráciou čela, motivicky zhodnou s dekoráciou vyššie popisovanej okennej šambrány prízemia. Samotný štítový múr, v ktorom je portál osadený, má hrúbku 55 cm a je vybudovaný z tehál . Pri východnom okraji je do jeho konštrukcie vtiahnuté torzo staršej steny z kamenného lomového muriva, ktorej väčšiu časť štítový múr nahradil. Zo steny sa zachoval úsek dlhý iba 100 cm a keďže stena je hrubá okolo 98 cm, predstupuje smerom do interiéru dnešného podkrovia, pred líc tenšieho štítového múru. Súčasťou nálezu staršej steny je aj zvyšok pôvodného okna, reprezentovaný jeho východnou špaletou, rozovierajúcou sa do interiéru a nábeh záklenku, ako aj priliehajúci úsek plného parapetného muriva. Torzo okennej niky pokrýva vrstva pôvodnej omietky s bielym vápenným náterom.

Súvisiaca stena, vybudovaná z rovnakého materiálu - z kamenného lomového muriva a rovnakej hrúbky ako torzo steny včlenenej v štítovom múre je zachovaná v rozsahu celej bočnej - juhovýchodnej steny podkrovia, siahajúcej až po uličnú čiaru. Táto stena je situovaná v polohe parcelnej hranice medzi našou stavbou a juhovýchodným susedom (Nám. Slobody 32). Nálezová situácia dokladá primárnosť spojenia tejto steny vo východnom kúte s torzom steny zabudovaným v severovýchodnom štítovom múre. Obe pôvodné,

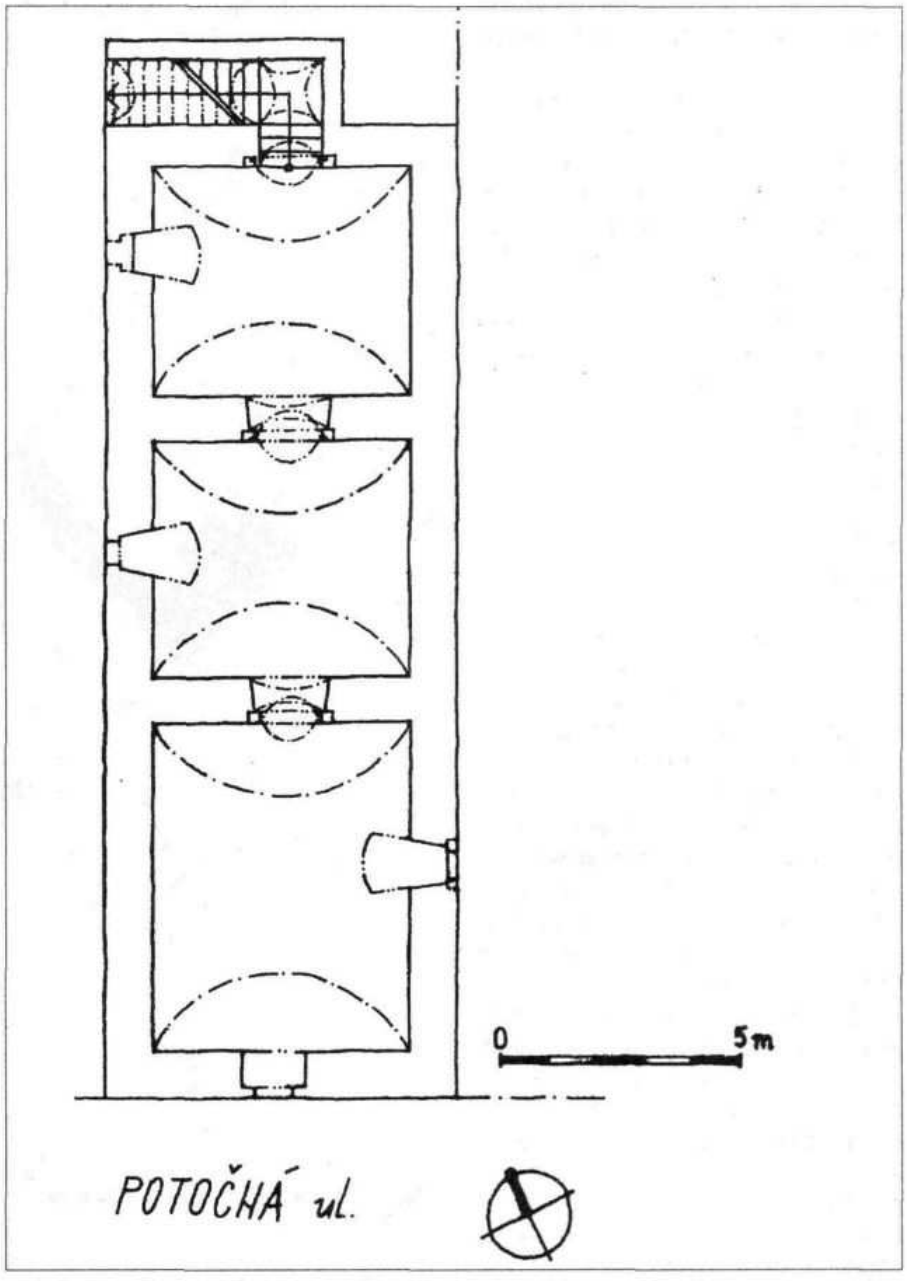

Obr. 3. pôdorysná škica suterénu

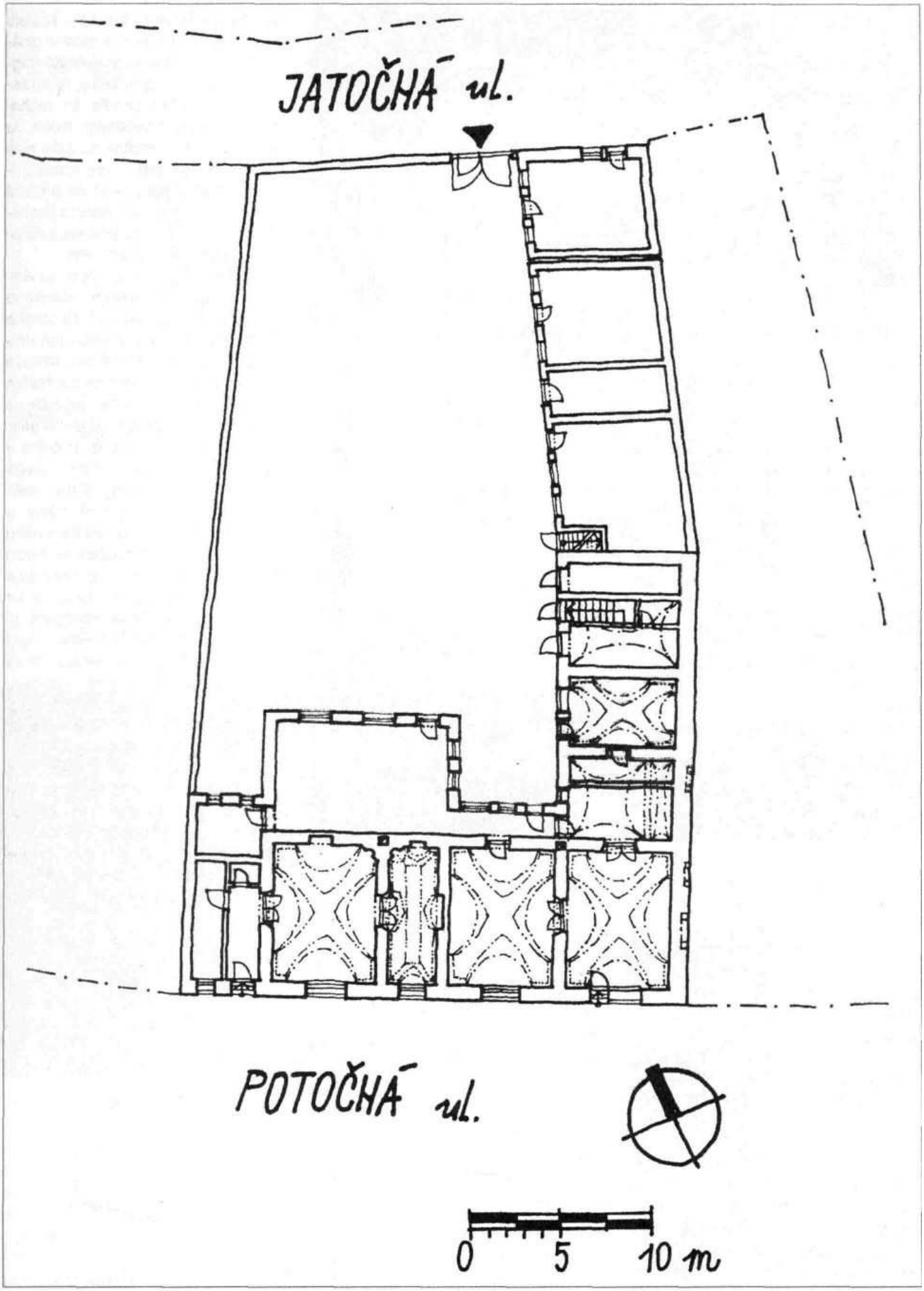

Obr. 4. pôdorysná škica prízemia

navzájom kolmé steny čiastočne vymedzujú z dnešného podkrovia priestor, ktorý má starší pôvod než samotné podkrovie.

Steny sú zachované do výšky 3-3,5 m nad podlahou podkrovia a od tejto úrovne smerom nahor je v rozsahu celej juhovýchodnej steny vybudovaná nadmurovka, súvisiaca už s dnešným využitím priestoru ako podkrovia. Súčasťou staršieho dispozičného riešenia boli aj 2 priečne múry, zachované dnes už iba v úrovni prízemia, a to múr v polohe napojenia dvorového krídla na pozdĺžny uličný trakt a múr medzi prvou a druhou miestnosťou dvorového krídla. Z oboch konštrukcií sú

Obr. 5. okenná šambrána zaslepeného okna prízemia, okno smeruje dnes do interiéru susednej stavby, foto P. Frátrič

z úrovne dnešného podkrovia viditeľné iba ich narušené koruny, na ktorých stoja v podkroví novšie tehlové steny. Na obvodovej juhovýchodnej stene, s ktorou boli primárne zviazané sú evidentné jazvy po ich odsekaní.

V pôvodnom úseku obvodovej juhovýchodnej steny sa nachádzajú tri okenné niky dnes zaslepených okien. Prvé okno od východu má zachované obe špalety a plný parapet. Po odstránenom segmentovom záklenku zostali viditeľné kapsy. Stredné okno je zachované najcelistvejšie - k interiéru podkrovia sa obracia kompletnou okennou nikou so segmentovým záklenkom, s rozovretými špaletami, ako aj zachovaným parapetom. Nika je zaslepená zvonka tehlovou zámurovkou. Z interiéru vidno, že okno má zachovanú aj vonkajšiu kamennú obrubu. Predpokladáme, že ide o šambránu zhodnej profilácie, aká bola zistená pri šambráne v prízemí. V poradí tretie okno od východu má zachovanú iba ľavú špaletu a známa je tiež norná plocha plného parapetu. Stena je pokrytá fragmentmi pôvodnej omietky, najsúvislejšie omietkové plochy sa zachovali na nikách pôvodných okien. Je evidentné, že okná poschodia mali mimo podokennej rímsy, ktorej prítomnosť je doložená aj na prízemí aj nadokennú rímsu, pričom pozostatky oboch ríms sú podnes zachované iba pri strednom okne.

Na interiérovom líci steny sú viditeľné stopy po riešení staršieho zastropenia. Vpravo od stredného okna je zachovaná profilovaná rímsová pätka, vytvorená ako tehlová tvarovka. Jej pandant sa nachádza v mieste, kde pôvodne dosadal na juhovýchodnú obvodovú stenu priečny múr v polohe medzi uličným a dvorovým krídlom. Táto druhá pätka, iba polovičnej šírky mala evidentne funkciu kútovej pätky a bola umiestnená do odstráneného priečneho múru. Vzdialenosť medzi pätkami (190 cm) reprezentuje jedno pole klenby, z ktorej sa na juhovýchodnej stene zachoval aj odtlačok polkruhového čela. Nad oboma pätkami vyrastajú torzá nábehov klenby, zrejme krížovej. Je tu zachovaný aj kolmo z obvodovej steny vyčnievajúci kus dreveného trámu, ktorý slúžil ako vnútorné tiahlo klenby. Klenba mala minimálne dve polia, ako na to poukazujú do oboch strán vybiehajúce fragmenty jej nábehov nad celistvou pätkou, pričom druhé, širšie pole (250 cm) smerovalo ku dnes v podkroví nejestvujúcemu priečne-

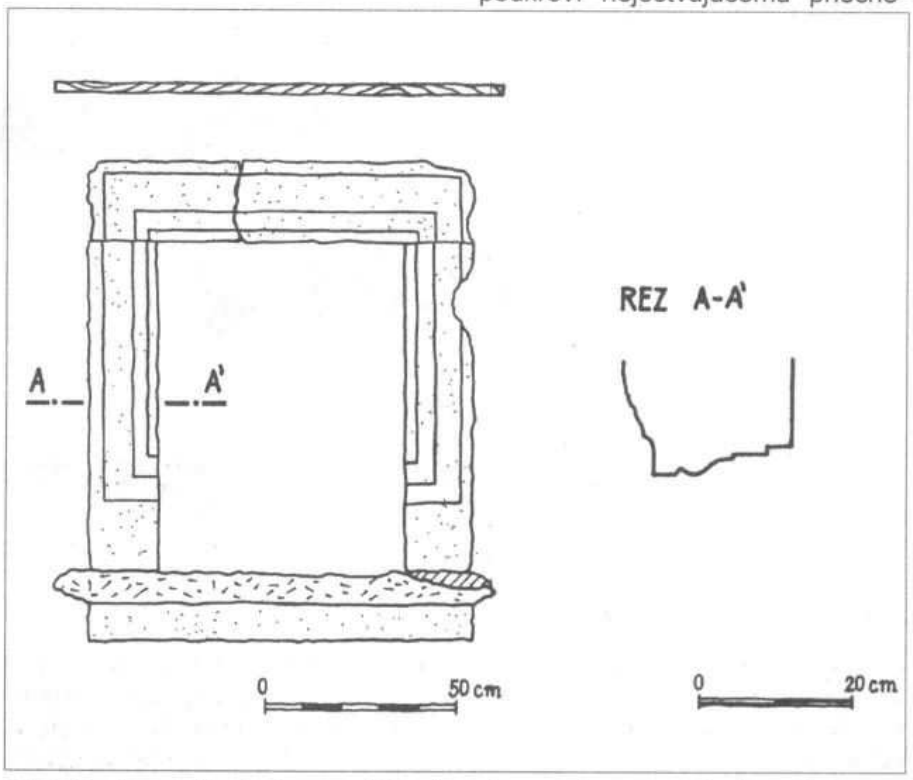

Obr. 6. okenná šambrána zaslepeného okna, okno smeruje dnes do interiéru susednej stavby, zameranie a kresba R. Žemberová

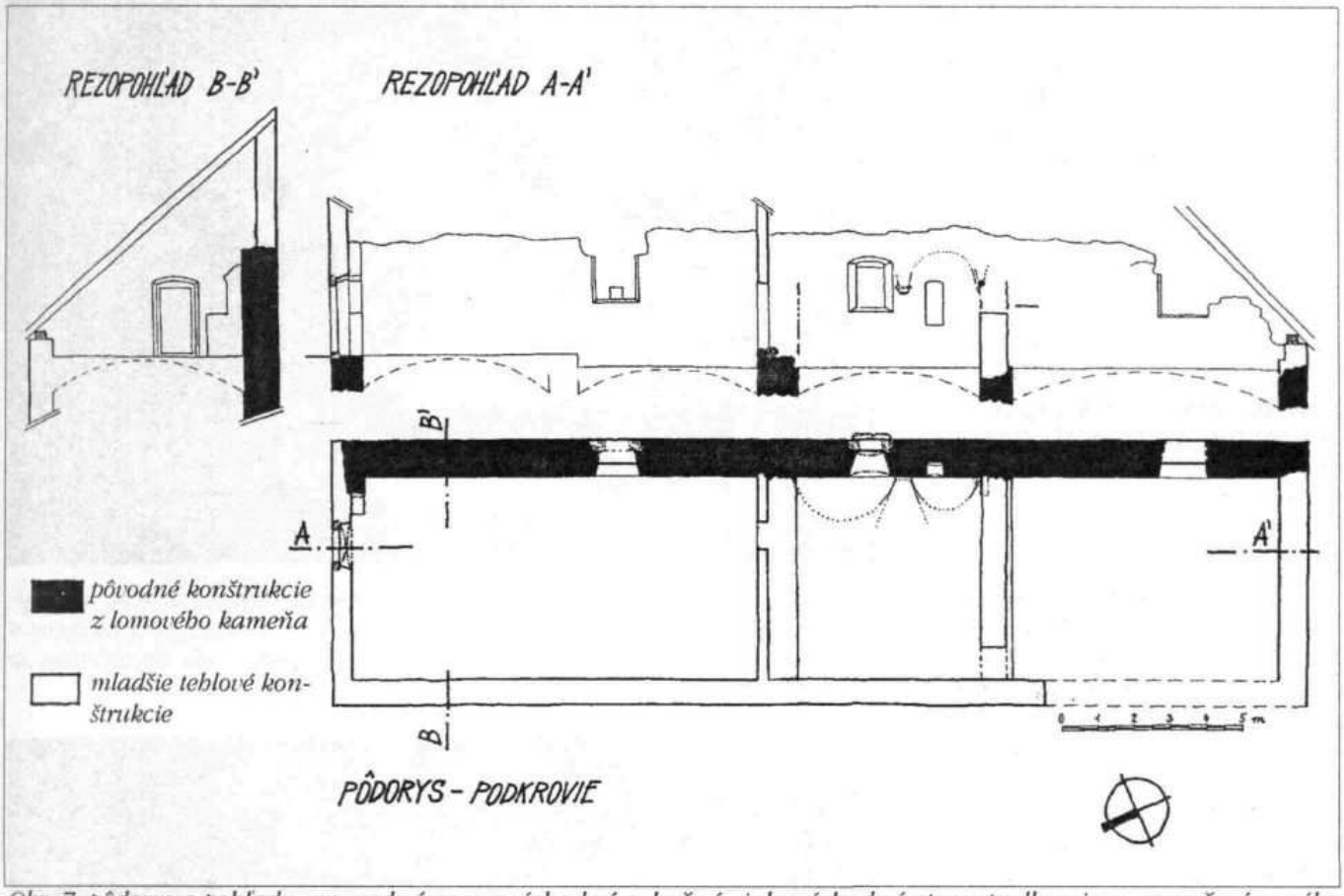

Obr. 7. pôdorys a pohľady na zadnú severovýchodnú a bočnú juhovýchodnú stenu podkrovia s vyznačením nálezov

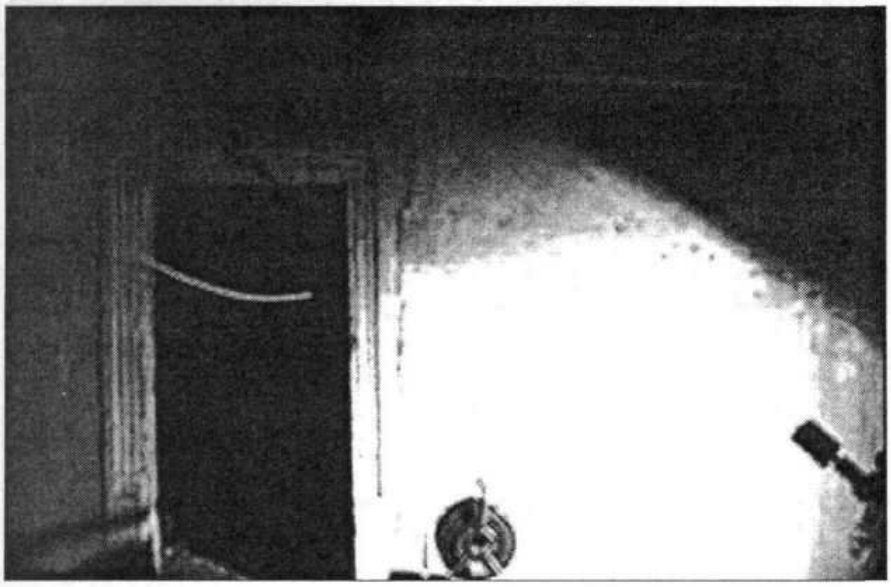

Obr. 8. Sekundárny portál v štítovej stene podkrovia, celok, foto J. Pardubský

mu múru nad 1. a 2. miestnosťou prízemia dvorového krídla (je z neho v úrovni podkrovia viditeľná, ako už bolo spomenuté, iba koruna a jazva na juhovýchodnej stene). Stopa po odstránenej kútovej pätke, ani odtlačok predpokladaného druhého poľa sa však predbežne nepodarilo zistiť.

V stene pod zachovaným odtlačkom čela klenby je situovaná úzka, vysoká nika so segmentovým záklenkom.

Torzo severovýchodnej a celá zachovaná juhovýchodná stena s nálezmi, ako aj stopy po dvoch priečnych stenách vypovedajú o tom, že priestor dnešného podkrovia bol v minulosti reprezentačným obytným podlažím. K jednoznačnému určeniu celkového pôdorysného riešenia a teda k definovaniu typu stavby, ktorej bol súčasťou nám však zatiaľ chýbajú doplňujúce poznatky o polohách prípadných ďalších súvisiacich obvodových stien, ktoré boli zrušené pri zmene obytného priestoru na podkrovie, resp. pri rozširovaní domu.

Na základe súčasného stupňa poznania sa teda môžeme predbežne iba domnievať, že na rozdiel od neskoršieho prejazdového typu, išlo v tejto etape o solitérnu, blokovú stavbu tvaru obdĺžnika, s hĺbkovou orientáciou voči uličnej čiare a s voľným vjazdom pre povozy od komunikácie do parcely. Zástavba sa teda ešte nepodieľala na tvorbe súvislej uličnej fronty. Objekt bol mohutný - v smere do hĺbky parcely mal svetlú dĺžku cca 22 m. Jeho pôvodná šírka nie je jednoznačne

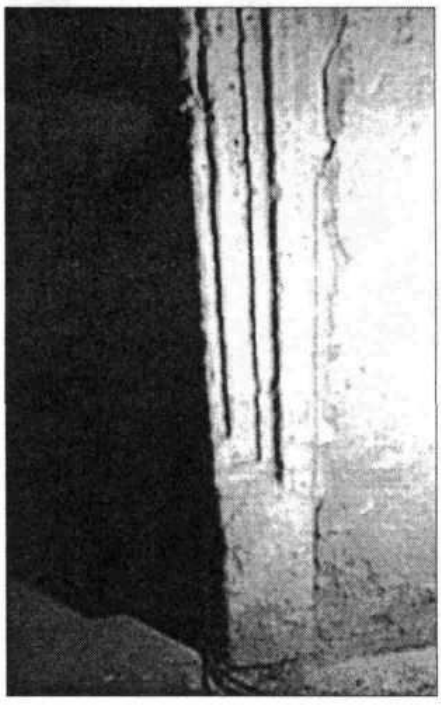

Obr. 9. Portál v štítovej stene podkrovia , detail pravouhlého zalomenia profilácie foto J. Pardubský

doložiteľná, keďže v podkroví chýbajú konštrukcie, ktoré uzatvárali podlažie od dvora a v nižších podlažiach nebolo možné overiť pôvod existujúcej dvorovej steny. Ak budeme dnešnú dvorovú stenu považovať za stojacu v pôvodnej polohe, potom mal objekt svetlú šírku cca 5,5 m. Objekt mal dve nadzemné a jedno podzemné podlažie. Druhé nadzemné podlažie malo minimálne tri za sebou do hĺbky parcely radené priestory. Prvý priestor od ulice bol hlboký asi 7 m, stredný 5 m a zadný až 10 m s pripustením možnosti jeho priečneho predelenia. Minimálne stredný priestor bol zaklenutý, krížovou klenbou.

Tvar pravouhlého zalomenia profilácie kamenných obrúb, ako ho nachádzame na okne prízemia a sekundárne umiestnenom portáli v podkroví je v rámci Skalice a širšieho okolia zatiaľ bez analógií. Podobné riešenia sú však známe z iných lokalít Slovenska, kde sa radia do obdobia počiatkov renesancie - 2. pol. 16. stor. Tento prvok sme predbežne využili ako datovaciu pomôckou pre určenie predpokladanej doby vzniku významnej koncepčnej úpravy, v rámci ktorej mal náš dom na mieste dnešného podkrovia honosne riešené obytné podlažie. Uvedenému datovaniu

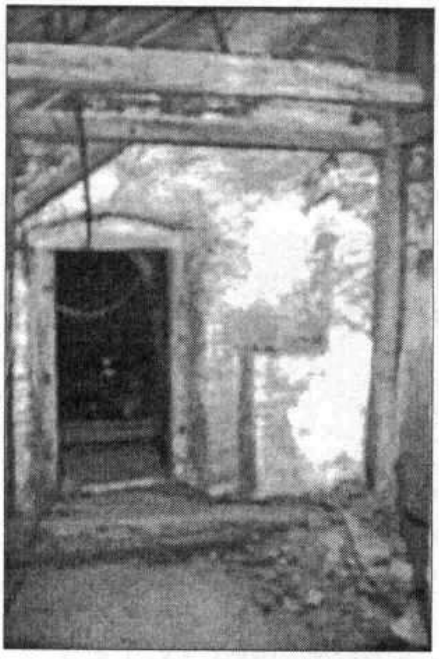

Obr. 10. pohľad na nálezy v zadnej, severovýchodnej stene podkrovia, vpravo časť pôvodnej steny so zvyškom okna, vľavo novší štítový múr so vstupným otvorom so sekundárne umiestneným renesančným portálom na opačnej strane steny, foto J. Pardubský

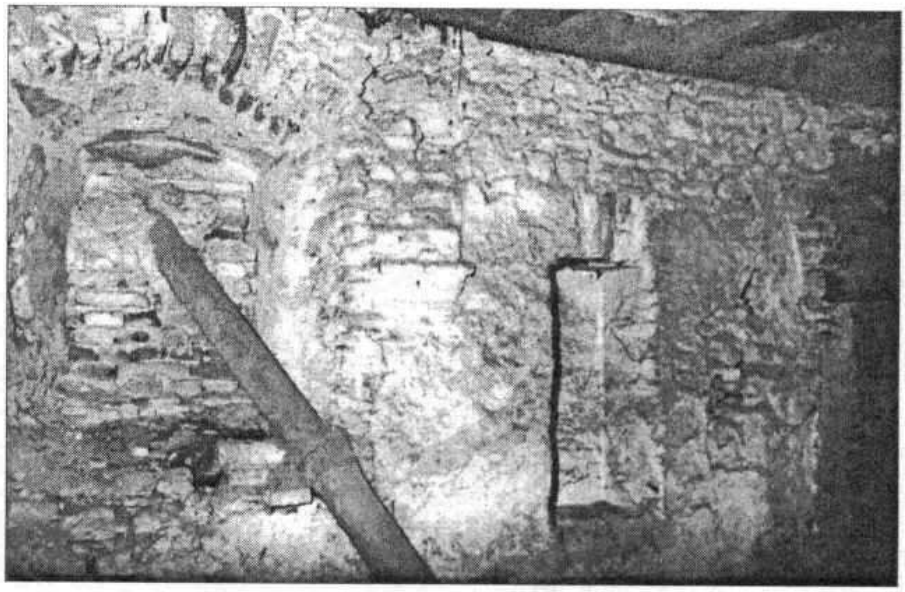

Obr. 11. pohľad na nálezy v bočnej juhovýchodnej stene podkrovia, najcelistvejšie zachovaná okenná nika stredného z trojice nájdených okien, vpravo rímsová pätka nesúca nábehy pôvodnej klenby, vedľa nika na osvetľovacie teleso, foto M. Pokopec

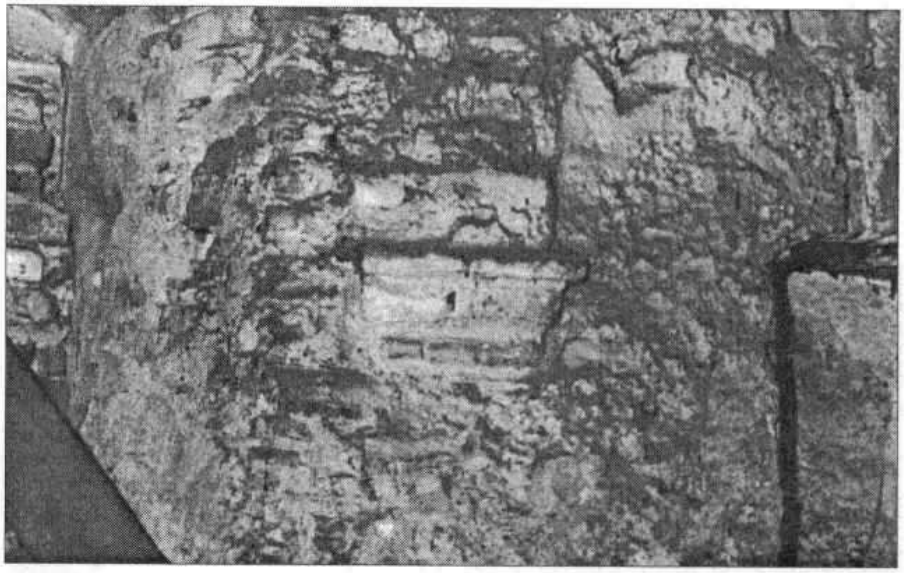

Obr. 12. rímsová pätka, detail, foto M. Pokopec

neodporuje ani charakter profilácie tehlových klenebných pätiek.

Zmena z reprezentačného poschodového domu na prízemný objekt mohla nastať v súvislosti s niektorým ničivým požiarom mesta, ktoré postihli Skalicu koncom 16., resp. začiatkom 17. stor. (napr. v roku 1583 zhorelo 26 domov, v roku 1592 161 domov, dve kaplnky a farský kostol a v roku 1601 175 domov).

Nálezy stavebných konštrukcií a detailov v podkroví objektu na Potočnej ul. č. 65 v Skalici ho zaradili medzi honosné poschodové architektúry mesta z obdobia renesancie a v kontexte s poznatkami o ďalšom poschodovom dome[2], ktorý stál neďaleko a získal až nedávno dnešnú utilitárnu prízemnú podobu, poukazujú na význam Potočnej ulice v tomto období v mestskom urbanizme.

Zistené skutočnosti popri tom, že zaradili objekt do vyššej hodnotovej kategórie, zároveň rozšírili poznatky o staršej urbanistickej situácii daného územia. Ukázalo sa, že v 2. pol. 16. stor. stál náš dom v exponovanej nárožnej polohe - vo vyústení komunikácie spájajúcej hlavné skalické trhovisko (dnešné Nám. Slobody) s Hornopotočnou ulicou, pričom táto spojnica bola oproti dnešku širšia o šírku parcely, ktorú zaberá dnes susedný nárožný dom na Nám. Slobody 32, ktorý vznikol až v baroku.

Literatúra

KAHOUN, K. 1958: Skalica, Pamiatky a múzeá IX, s. 29-33

KOL. AUTOROV 1968: Skalica v *minulosti a dnes, Bratislava*

KOL.AUTOROV 1992: Skalica, Skalica

MASÁR, I. - ŠKORUPOVÁ, K. 1979: Architektonicko - urbanistický vývoj mesta Skalice, ŠVOČ, FA SVŠT Bratislava, školiteľ Ľ. Fašangová, nepublik. práca, archiv. na KPÚ Trnava

ORIŠKO, Š. - KVASNICOVÁ, M. 2000: *Analýza pamiatkových hodnôt* stavebného fondu pamiatkovej zóny Skalica, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava, s. 48-56

BAĎUROVÁ, R. 1997: Návrh na vyhlásenie MD na Potočnej ul. č. 65 v Skalici za kultúrnu pamiatku, Krajské stredisko Trnava Slovenského ústavu pamiatok a krajiny, Bratislava, konzult. J. Žuffová, materiál archiv. na KPÚ Trnava

Poznámky

[1] Odkosenie prechádza do plnej soklovej časti trojuholníkovou plôškou situovanou smerom k zemi hranou.

[2] Ide o stavbu tzv. Starej radnice, z ktorej sa podnes zachovalo zadné poschodové krídlo, orientované do podružnej Jatočnej ulice. Honosne riešené krídlo má zaklenuté priestory, v uličnej stene kamenné armovania otvorov, výtvarne upravené exteriérové povrchy kvádrovaním a reprezentačný nástup do posch*odia prostredníctvom otvorenej loggie* s arkádami na hranolových murovaných pilieroch, riešenej v štýle severotalianskej renesancie. Pozdĺž Potočnej ulice stojí dnes iba utilitárna prízemná novostavba. Na parcele sa podľa starších máp nachádzala ešte v 19. stor. zástavba pôdorysného tvaru písmena "U" s hlavným krídlom orientovaným do Potočnej ulice. Krídlo bolo až v 20. stor. zbúrané a dá sa s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, že bolo tiež poschodové, keďže jeho podružná dvorová časť má podnes dve nadzemné podlažia.

Resümee

Die Änderungen in der Bewertung des Hauses, das heute den besseren Durchschnitt in der üblichen niedrigen Bebauung der Stadt Skalica bildet, brachte überraschender Weise die Besichtigungsuntersuchung seines *Dachbodens. Der Charakter der Funde* gibt Auskunft darüber, dass der heutige Dachboden in der Zeit der Renaissance ein repräsentatives Wohngeschoss gewesen ist. Wie das gesamte Haus zur angegebenen Zeit ausgesehen hat, können wir nicht genauer sagen, weil uns *andere Kenntnisse, die mit der Lage der* Umfassungsmauern u. ä. zusammenhängen fehlen.

Auf der Grundlage der derzeitigen Erkenntnisse kann man vorläufig nur annehmen, dass es sich um einen *Blockbau in* Gestalt eines Rechtecks mit Tiefenorientierung gegenüber der Straßenlinie gehandelt hat. Wir wissen, dass das Objekt zwei oberirdische und ein unterirdisches Geschoss hatte, wobei sich im zweiten oberirdischen Geschoss wahrscheinlich etwa drei hintereinender *gereihte Räume befunden haben*. Neben dieser Regelung des Hauses gab es von der Straße her für Fuhrwerke noch eine freie Durchfahrt auf die Parzelle. In Anbetracht des architektonischen Niveaus der Einwölbung der Etage mit Kreuzgewölben mit Gesimssohlen, wie auch in Anbetracht der Gestaltung weiterer Details können wir konstatieren, dass dieses Objekt in der Renaissance zu den bedeutendsten Bürgerhäusern von Skalica gehört hat.